



This pdf is a file in the Digital South Caucasus Collection (DSCC), a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL) hosted by the [Institute for the Study of the Ancient World Library](#) at New York University.

- Creator: Mirianashvili, N. / მირიანაშვილი, ნ. / Мирианашвили, Н. Г.
- Title: ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები ტომი II (შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან -ალაიანის არქეოლოგიური ძეგლები) / Материальная культура Шида Картли
- Publication Date: 1983
- Publisher: Georgian National Academy of Sciences, GNM Archaeological Center
- Place of Publication: Tbilisi
- Collection: Digital South Caucasus Collection
- Collection ID: dscc_372c5bbb68

About

The Digital South Caucasus Collection (DSCC) is a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL), a project of the Library of the Institute for the Study of the Ancient World (ISAW) at New York University in cooperation with the Georgian National Museum and the Institute of Archaeology and Ethnography in the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. AWDL's mission is to identify, collect, curate, and provide access to a broad range of scholarly materials relevant to the study of the ancient world. The ISAW library is responsible for curating the collection, clearing the rights as needed, preserving the digital copies in NYU's Faculty Digital Archive, creating high-quality metadata in order to maximize discoverability, and making the works accessible to the general scholarly public.

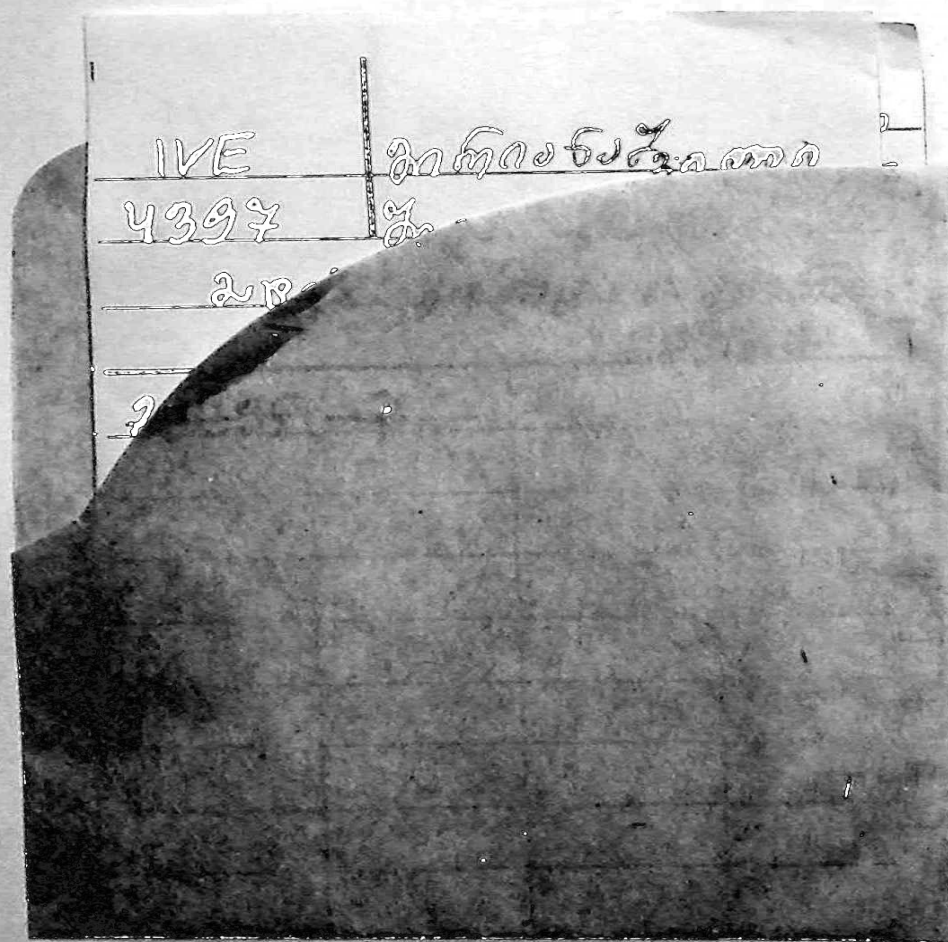
Rights

The Georgian National Museum has granted permission to the Institute for the Study of the Ancient World of New York University to publish this material electronically in the Digital South Caucasus Collection (DSCC). We are making such material available on a noncommercial basis for research and educational purposes, in an effort to expand access to thinly-held and/or out-of-print material related to the study of the ancient world to the widest possible audience. If you wish to use copyrighted material from this site for purposes beyond those in accordance with fair use (Title 17 U.S.C. Section 107), you must obtain permission from The Georgian National Museum. We respect the intellectual property rights of others. If you believe that you own the copyright to the material made available on this site, please see our takedown policy: <http://dcaa.hosting.nyu.edu/dscc/takedown-notice>.

ნინო მირიანაშვილი

ზიდა ქართლის
მატერიალური კულტურის
ისტორიიდან

„მეცნიერება“



IVE

၂၀၁၆ ခုနှစ်

4397

၂၁

218

၂

IVE
4397

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

საქართველოს არქეოლოგიური კომისია
ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი

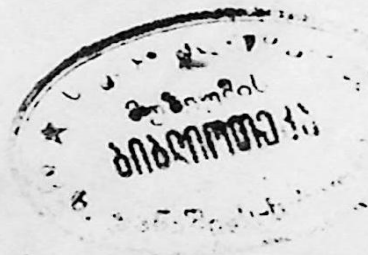
ნინო მირიანაშვილი

98807
26386

შიდა ქართლის
მატერიალური კულტურის ისტორიიდან
(აღნიშნის არქეოლოგიური ძეგლები)

ნასტაჰისის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები

II



გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1983

902.6 (C 41)
63.4 (2 Γ)
902.6 (47.922)
ა 706

ნაშრომში განხილულია სოფ. ალაიანის (კასპის რაიონი) მიდამოებში ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1975—1978 წწ. გათხრილი ანტიკური და ადრეული ქრისტიანული ხანის ძეგლები. კრიტიკულად არის შესწავლილი მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალა. დაკონკრეტებული და დაზუსტებულია თარიღები.

ნაშრომი უხვად არის ილუსტრირებული და განკუთვნილია არქეოლოგების, ისტორიკოსების, ხელოვნებათმცოდნეებისა და საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული ფართო მკითხველი საზოგადოებისთვის.

წიგნის ტიპობა

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის (ხელმძღვანელი ისტ. მეცნ. კანდიდატი ალ. ბოზოჩაძე) ალაიანის რაზმის მიერ კასპის რ-ნის სოფ. ალაიანსა და მის მიდამოებში 1975—1978 წ. წ. წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალების მეცნიერულ პუბლიკაციას.

სოფ. ალაიანსა და მის მიდამოებში ხშირად ჰქონდა ადგილი შემთხვევით არქეოლოგიურ აღმოჩენებს. თხოთის მთა კი, რომელიც უშუალოდ ეკერის სოფელს, არაერთგზის მოიხსენიება ძველქართულ ისტორიულ წყაროებში მირიან ქართლის მეფის გაქრისტიანებასთან დაკავშირებით.

ექსპედიციის მიერ ჩატარებული ინტენსიური სადაზვერვო და გეგმაზომიერი არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად გამოვლენილია მრავალი უაღრესად საინტერესო ძეგლი, რომლებიც წერილობით წყაროებთან შეჯერების შედეგად ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოს ისტორიის ბინდით მოცულ მრავალ საინტერესო საკითხს ფენს ნათელს.

ალაიანის რაზმის მუშაობაში გარდა ავტორისა, სხვადასხვა დროს მონაწილეობდნენ: უფროსი ლაბორანტები — ო. ჯოჯუა, გ. ნარიმანიშვილი, მ. ნადიბაიძე, ხელოვნებათმცოდნე გ. მარჯანიშვილი, სტუდენტი-პრაქტიკანტი ფ. მაისურაძე. მხატვრები — ნ. თაბუაშვილი და ც. თურქიშვილი, მძღოლი დ. ზარიაშვილი.

გამოცემისთვის ანაზომები (გეგმები და ჭრილები) შეასრულა არქიტექტორმა ვ. სურგულაძემ, სამხატვრო სამუშაოები — ნ. თაბუაშვილმა, ც. თურქიაშვილმა და ნ. თოფურიძემ. ფოტო-საილუსტრაციო მასალები კი ვ. ასტახოვმა და რ. ლალიძემ.

დაბოლოს სასიამოვნო მოვალეობად მიმაჩნია, მადლობით მოვიხსენიო კასპის რაიონისა და სოფ. ალაიანის ხელმძღვანელობა ექსპედიციისადმი მუდმივი დახმარებისა და ხელისშეწყობისთვის.

ავტორი

შესავალი

სოფ. აღაიანი მდებარეობს ქსნის მარჯვენა ნაპირზე, მუხრანის ველზე, რომელიც თხოთის მთის ჩრდილოეთ კალთებს ებჯინება (სურ. 1).

მუხრანის ველი, რომელსაც „აღმოსავლით მზღვრის არაგვ, სამკრით მტკუარი, ჩრდილოთ ციხე ბოდავისა და ტინის მთა, დასავლით გორა თკამისა, სამკრითგან გარდაჭრილი ხაზი შავ-ტყესა და წლევისა კასპის ბოლომდე“¹, შიდა ქართლის ერთ-ერთ ყველაზე დაწინაურებულ რაიონს წარმოადგენს. მრავალმხრივ ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობების გამო, მუხრანის ველი ადამიანს საცხოვრებლად საკმაოდ ადრეული ხანიდან აუთვისებია, ხოლო ანტიკურ ხანაში იგი ქართლში ურბანიზაციის ერთ-ერთი უმთავრესი კერაა.

თხოთის მთა არაერთხელ მოიხსენიება ძველქართულ ისტორიულ წყაროებში. მოქცევაჲ ქართლისაჲ-ში ვკითხულობთ: „და იყო დღესა ერთსა, ჟამსა ზაფხულისასა, თუესა ივლისსა :კ:, დღესა შაფათსა და აღღა მეფე და განვიდა ნადირობად მუხნარით კერძო, და მოვლო სანახები მუხნარისა და განვიდა მათათა ზედა თხოთისათა მადნართა, რათამცა მოხ (ე) დნა ციხეთა მათ დიდთა ასპად და კასპად და უფლისციხედ, და განვიდა თხემსა მის მთის(ა)სა. და შუა სამხარ ოდენ დაბ (ნ) ელდა მის ზედა მზე, და იქმნა ღამე უკუნი, ბნელი ფრიად“². ქართლის ცხოვრება კი გვაუწყებს: „ხოლო მეფემან მოვლო ყოველი სანახები მუხრანისა და აღვიდა მთასა ზედა თხოთისასა მაღალსა, რათამცა მოიხილა კასპად და უფლისციხედ. განვიდა თხემსა მთისასა. შუა სამხარ ოდენ დაბნელდა მზე მთასა ზედა და იქმნა ვითარცა ღამე ბნელი, უკუნი და დაიპყრნა ბნელმან არენი და ადგილნი და განიბნივნეს ურთიერთას ჭირისაგან და ურვისა“³.

ლეგენდის თანახმად, მუხრანის სანახებში სანადიროდ წასულ მეფე მირიანს თხოთის მთაზე მოუსწრო ჯანღმა. დაბნელდა მზე, არე-მარე ბინდმა მოიცვა. შეშინებულმა მეფემ თავის კერპებს სთხოვა შველა, მაგრამ ამაოდ. ისინი უძლურნი აღმოჩნდნენ. გაჭირვებაში ჩავარდნილ ქართლის მეფეს გაახსენდა კაპადოკიელი განმანათლებელი ქალის, ნინოს ღმერთი. ახსენა იგი და მოხდა სასწაული, განათდა არე-მარე. ამის შემდეგ მირიანმა იწამა ნინოს

¹ ვ. ბაგრატიონი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 348.

² მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ძველი ქართული აგოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, თბ., 1964, გვ. 134—135.

³ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, თბ., 1955.

ლმერთი და გადაწყვიტა ამ ადგილას ჯვრის აღმართვა: „და აწ ამ (ა) ს ადგილსა აღმართო ძელი ჯუარისა შენისა (ა), რომლითა იდიდებოდის სახელი წმინდაჲ შენი“⁴. შემდგომ ამისა ადგილი ჰქონდა ვარსკვლავების სასწაულებრივ გამოცხადებას. ზეციდან ჩამოვიდა „ჯუარი ცეცხლისა(ა) გვრგვნოსანი ვარსკულავითა და ზედა დაადგ(რ)ის ეკლესიასა ვიდრე განთიადამდე. და რიუურაჲს ოდენ გამოვიდის მისგან ორი ვარსკულავი და წარვიდის ერთი აღმოს(ა) (ვა)ლით და ერთი დასავალით“⁵. გადმოცემის მიხედვით, წმინდა ნინოს რჩევით მირიანს კაცები გაუგზავნია მაღალ მთებზე ვარსკვლავთათვის თვალის სადევნებლად: „და ხვ(ა)ლ(ი)სა დღესა მოვიდეს დასავ(ა) ლისნი, რომელნი დგეს თავთა ზედა ქუაბთა-თავის (ა) თა. და მოუთხრეს მეფესა, ვითარცა გამოვიდა ვარსკ(უ)ლავი იგი, აღიმალლა და მიიწია მათთა ზედა თხოთის (ა) თა, გარდას(ა) ვალსა კასპისასა, და დაადგა ადგილსა ერთსა და ნელიად უჩინო იქმნა“⁶. ქართლის ცხოვრებაში იგივე მომენტი შემდეგნაირად არის ასახული: „ხვალისა დღეს მოვიდეს დასავლისანი, რომელნი დგეს მათთა ზედა ქუაბთა თავისათა და მოუთხრეს მეფესა, ვითარმედ „გამოვიდა ვარსკულავი იგი, ამაღლდა და მიიწია მათსა ზედა თხოთისასა, გარდასავალსა ზედა კასპისასა, დაადგრა ადგილსა ერთსა და ყოვლად უჩინო იქმნა“⁷. მაშინ წმინდა ნინოს უბრძანებია — წასულიყო ეპისკოპოსი და სიმრავლე ერისა, წავლთ ჯვარი და აღმართათ ლმერთის მინიშნების ადგილას: „ერთი თხოთს და ერთი მიეცით სალომეს დედოფალსა, მონასა ქრისტესსა, რათა აღმართოს უქარმას ქალაქსა“⁸.

მირიან მეფის ანდერძში ვკითხულობთ: „ესე მითხრიან და ვიყავ დაკვრეზულ. ამისთვის მოვჰყუეთე მე ხმ იგი და შევქმნენ მისგან სამნი ჯუარნი: ერთი ესე, რომელი ზეცით იყო სასწაული მისი, და ერთი აღვჰმართე ადგილსა მას, სადა-იგი მხილებაჲ უფლისამიერი ვიხილე, მათსა ზედა თხოთისასა“⁹.

თხოთის მთის არაერთგზის მოხსენიება ძველქართულ საისტორიო წყაროებში, რომლებიც დაკავშირებულია ქართლის სამეფოში ქრისტიანული სარწმუნოების გავრცელებასთან, შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ცხადია, ეს დიდი სახელმწიფოებრივი მოვლენა, რომელსაც სოციალური გარდაქმნებიც უნდა მოჰყოლოდა, ერთი ხელის მოსმით არ მომხდარა. თუ გავითვალისწინებთ ნასტაკისის ველზე გათხრილ, III საუკუნის საცხოვრებელ კომპლექსში ჩაშენებული ეკლესიების არსებობასაც¹⁰, მაშინ ნათელი გახდება, რომ ქრისტიანობა ქართლის ტერიტორიაზე ფართოდ ყოფილა გავრცელებული და სახელმწიფო რელიგიად მისი გამოცხადება ხანგრძლივი პროცესის მხოლოდ ლოგიკურ დასასრულს წარმოადგენდა. არქეოლოგიური კვლევის შედეგად ამ ფაქტის დოკუმენტურად დადგენას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართლის სამეფოს გაქრისტიანების პროცესის შესასწავლად. წყაროში დაცული ცნობიდან ისიც

⁴ მოქცევამ ქართლისაჲ, გვ. 136.

⁵ დასახ. ნაშრომი, გვ. 148.

⁶ დასახ. ნაშრომი, გვ. 150.

⁷ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 121.

⁸ მოქცევამ ქართლისაჲ, გვ. 150.

⁹ დასახ. ნაშრომი, გვ. 159.

¹⁰ ა. ბოხოჩაძე, ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1973—1974 წლების ანგარიშები. მისივე, Результаты работ Настикинской археологической экспедиции на новостройках двуречья Ксани и Арагви, Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР Тб., 1975, с. 67.

ჩანს, რომ თხოთის მთაზე მალნარი ანუ მალლარი ტყე ყოფილა¹¹, სადაც სანადიროდ დადიოდა ქართლის მეფე. თხოთის მთა და მისი მიდამოები ძველად რომ მუხის ტყით ყოფილა დაფარული, ამაზე მიგვანიშნებს დღესაც ცოცხალი ტოპონიმი, რომელიც მუხნარიდან არის წარმომდგარი: „ხოლო მუხრანმან მოიგო სახელი ესე მუხათაგან, სადაც არს ადგილი ამასა შინა ტყე უმეტეს მუხანი“¹².

სოფ. ალაიანი ცნობილია ხშირი შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენებითაც. პირველი აღმოჩენა ფიქსირებულია 1928 წ. სოფლის ახალ უბანში, რომელიც „კომუნის“ სახელწოდებით არის ცნობილი. ადგილობრივმა მცხოვრებმა გ. მახარაშვილმა მიწის სამუშაოების დროს დააზიანა თიხის სარკოფაგი, რომელშიც ადამიანის ძვლებთან ერთად ოქროს სამკაულები და ორი მონეტა იყო (სურ. 2)¹³. აღმოჩენის ადგილი დაათვალიერა და სამარხეული ინვენტარი შეისწავლა პროფ. ს. მაკალათიამ, რომელმაც იგი IV—V ს. ს. დაათარიდა¹⁴.

1958—62 წწ. ამავე ადგილებში ათამდე შემთხვევით აღმოჩენას ჰქონდა ადგილი¹⁵. მოპოვებული მასალა ძირითადად სამარხეულია და მიეკუთვნება გვიანბრინჯაოსა და ანტიკურ ხანას, გვიანი ბრინჯაოს ხანის მასალა შეისწავლა ისტ. მეცნ. კანდიდატმა მ. ბარამიძემ¹⁶. ჩვენ განვიხილავთ მხოლოდ ანტიკური ხანის მასალას.

47—58 კოლექცია თიხის ჭურჭლისგან შედგება, რომელიც სახელმწიფო მუზეუმს გადასცა ადგილობრივმა მცხოვრებმა ა. დურგლიშვილმა. ნივთები აღმოჩენილია ქსნის საბჭოთა მეურნეობის დირექციის ეზოს მოპირდაპირე მხარეს, ფერდობზე.

ხელადა (47—58: 1; სურ. 3) დამზადებულია კარგად განლექილი თიხისგან. გამომწვარია მოჩალისფროდ. მას გადაშლილი პირი, დაბალი ყელი, გამობერილი მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მუცელზე. ყურზე დაძერწილია კოპი. მხრის ზედა ნაწილში შემოსდევს ირიბი ჭდეული ორნამენტი. ხელადის ზედაპირი სუსტად არის გაპრიალებული, შემდეგ კი მოხატულია თეთრი ანგობის კონცენტრიული ხაზებით. $h=12,5$ სმ; პირის $d=7,4$ სმ. მუცლის $d=12,5$ სმ; ძირის $d=7,4$ სმ.

ქოთანი (47—58,2; სურ. 4) დამზადებულია კირქვის მცირე მინარევებიანი თიხისგან, გამომწვარია ღია მოვარდისფროდ. მას ფართო, ოდნავ გაშლილი პირი, თხელი ქობა, ღამაზად გამოყვანილი ყელი, გამობერილი მუცელი და ბრტყელი, მცირედ შეზნექილი ძირი აქვს. $h=6,5$ სმ; პირის $d=8,5$ სმ; მუხლის $d=10,5$ სმ; ძირის $d=5$ სმ.

კოლექცია 5—59. აღმოჩნდა ქსნის საბჭოთა მეურნეობის დირექციის ეზოდან 10—15 მ დაშორებით, გზის მეორე მხარეს, ფერდობზე. იგი შედგება

¹¹ მოქცევაჲ ქართლისაჲ, გვ. 134—135.

¹² ვ. ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 147.

¹³ მასალა დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმში. 16 : 28.

¹⁴ ს. მაკალათია, არქეოლოგიური აღმოჩენები საქართველოში, სოფ. საკობიანოში; დაბლა გომსა და ალაიანში, საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XI—B, თბ., 1941. გვ. 90.

¹⁵ მასალები დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმის ფონდებში: 17—58; 47—58; 5—59. 10—60; 16—61, 2—62 და კასპის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. № 723 და № 728.

¹⁶ მ. ბარამიძე, შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, მსკა, VI, თბ., 1974, გვ. 124—136.

ოთხ ნომრად გატარებული თიხის ჭურჭლის უსახო ნატეხებისა და ხელადის-გან.

ხელადა (5—59: 5. სურ. 5) გამომწვარია მოყავისფროდ. ზედაპირი დაფარულია წითელი ანგობით. მას გაშლილი პირი, დაბალი ყელი, მსხლისებური მუცელი და საშუალო სიფართის ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. ყურის ზედა ნაწილში ჩაჭდელი ნიშანი აქვს. ზედაპირი გაპრიალებულია. ჭურჭელი სქელკედლიანია. $h=21$ სმ; პირის $d=8$ სმ; მუცლის $d=17$ სმ; ძირის $d=10$ სმ.

ქსნის საბჭოთა მეურნეობის დირექციის ეზოს მოპირდაპირე მხარეს აღმოჩნდა ხელადა (10—61; სურ. 6). იგი დამზადებულია მცირე მინარევებიანი თიხისგან, გამომწვარია მორუხო-მოყავისფროდ. ზედაპირი ნაპრიალებია. მას ფართო, გადაშლილი პირი, მაღალი ყელი, განიერი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. ჭურჭელი სქელკედლიანია. $h=16,5$ სმ; პირის $d=8,5$ სმ; მუცლის $d=15$ სმ; ძირის $d=1$ სმ.

17—61 კოლექცია შეიცავს ბრტყელი და ღარიანი კრამიტების ორ ნატეხს. ისინი დამზადებულია განლექილი თიხისგან, კეცი გამომწვარია თანაბრად, გადანატეხში მოვარდისფროა. შეღებილია წითლად. ბრტყელი კრამიტის აკეცილი გვერდის სიმაღლე გარედან $=5,5$ სმ; შიგნიდან $=4$ სმ; მუხლის სიგრძე $=8$ სმ; მათ ელინისტური ხანის კრამიტებისთვის დამახასიათებელი ნიშნები აქვთ. კერძოდ, ორივე ნატეხი შეღებილია წითელი საღებავით და, რაც მთავარია, ბრტყელი კრამიტის მუხლის ზედა ნაწილი მომრგვალებულია. ისინი ძალიან გვანან ნაქალაქარ სარკინეს ტერიტორიაზე მოპოვებულ კრამიტებს, რომლებიც ძვ. წ. II—I სს. თარიღდებიან¹⁷.

1961 წ. თხოთის მთის ქვედა ტერასაზე, ტრაქტორის ნათხარში გამოჩნდა აღამიანის ძვლები. ადგილობრივმა მცხოვრებმა ს. ჩარაშვილმა გააგრძელა თხრა და 1 სიღრმეზე წააწყდა ბრინჯაოს ნივთებს, რომლებიც ჩააბარა საქართველოს სახ. მუზეუმს (26—61; 1—10). ამ კომპლექსის მცირე ნაწილი მოხვდა იქვე მცხოვრებ თ. ჩარაშვილთან, რომელმაც მასალები ჩააბარა კასპის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს (№ 723 და № 728). მოპოვებული ნივთები გვიანი ბრინჯაოს ხანით თარიღდება¹⁸. გამოთხრის წარმოადგენს ანტიკური ხანის ხელადა (26—11:11, სურ. 7). იგი დამზადებულია მინარევებიანი თიხისგან, გამომწვარია მოყვითალო-მოყავისფროდ. მას ფართო, გადაშლილი პირი, თხელი ქობა, მაღალი ყელი, განიერი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. ყურზე პირთან მიერთების ადგილას დაძერწილია წვრილი კობი. $h=8,8$ სმ; მუცლის $d=15$ სმ; ძირის $d=8$ სმ.

1962 წ. გზატკეცილის გაფართოებისას, ისევ მეურნეობის დირექციის ეზოს პირდაპირ, ფერდობზე 3 მ. სიმაღლეზე გამოჩნდა სამარხი. აქედან მომდინარე თიხის ოთხი ჭურჭელი (ხელადები) თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში გატარებულია 2—62 კოლექციად (სხვა მასალებმა მუზეუმამდე ვერ მიაღწია).

¹⁷ ა. ბოხოჩაძე, ნასტიკის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1974 წ. მუშაობის შედეგები, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია № 3, 1975, გვ. 154.

¹⁸ მ. ბარამიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

ს. ალუიანის ბეგა

1. აღრეული შუასაუკუნეების სამაროვანი
2. რიყიანების ველის სამაროვანი
3. ნაქადაქარი
4. ნაქადაქარის გავრცელება
5. კერამიკის გამოსაჩვევი ქურა
6. შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენები (თუჩაოთის ბაიბაოთი)
7. ნინოწმინდა (ოლითა)
- 8-9. შუასაუკუნეების ეკლესიები
10. კომუნის დასახლება
11. სკოლა
- 12-13. სასაფლაო
14. სადამკვერვო თხრილები



ხელადა (2—62:1; სურ. 8) დამზადებულია მინარევებიანი თიხისგან. გამომწვარია მოყავისფროდ. ზედაპირი კალთის ქვედა ნაწილის გარდა წითლად არის ანგობირებული. ხელადას გადაშლილი პირი, გამოყვანილი ყელი, ფართო მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. ჭურჭელი სქელკედლიანია $h=21$ სმ; პირის $d=9,5$ სმ; მუცლის $d=19$ სმ; ძირის $d=9,5$ სმ.

ხელადა (2—62:2; სურ. 9) დამზადებულია კირქვის მინარევებიანი თიხისგან, გამომწვარია მოყავისფროდ. ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული. მას გადაშლილი პირი, გამოყვანილი ყელი, მკვეთრად გამოხედილი მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. ჭურჭელი სქელკედლიანია. $h=17,5$ სმ; პირის $d=8$ სმ; მუცლის $d=15,5$ სმ, ძირის $d=9,5$ სმ.

ხელადა (2—62:3; სურ. 10) დამზადებულია კირქვის მინარევებიანი თიხისგან. გამომწვარია მოყვითალო-მოყავისფროდ. მას გადაშლილი პირი, დაბალი ყელი, მსხლისებური მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მუცელზე. ყურის ზედა ნაწილზე აქვს კოპი. ზედაპირი გაპრიალებულია. ჭურჭელი სქელკედლიანია. $h=18$ სმ; პირის $d=6,5$ სმ; მუცლის $d=13,5$ სმ; ძირის $d=7,5$ სმ.

ხელადა (2—62:4; სურ. 11) დამზადებულია კირქვის მინარევებიანი თიხისგან, გამომწვარია მოყვითალო-მოყავისფროდ. მას გადაშლილი პირი, დაბალი ყელი, მსხლისებრი მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. ყურის ზედა ნაწილზე დაძერწილია კოპი. ზედაპირი გაპრიალებულია. $h=10,5$ სმ; პირის $d=4$ სმ; მუცლის $d=9$ სმ; ძირის $d=6$ სმ.

1974 წლის 18 მარტს, ნატახტარი-გორის გზის მე-16 კილომეტრზე, დაახლოება „კომუნის“ ტერიტორიაზე, გზის გაფართოებისას აღმოჩნდა თიხის სარკოფაგი, რომელშიც ადამიანის ძვლებთან ერთად იყო ოქროს მონეტა, სამკაულები და მინის სამი ჭურჭელი (სურ. 150)¹⁹. სამარხეული ინვენტარი დაინაწილეს სოფლის მცხოვრებლებმა, რომლებიც იქ მიწის სამუშაოებს ასრულებდნენ.

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი სასწრაფოდ გამოეხმაურა ამ აღმოჩენას. არქეოლოგების ერთი ჯგუფი პროფ. თ. ლორთქიფანიძის ხელმძღვანელობით ჩავიდა აღმოჩენის ადგილზე, სადაც მათ სათანადო დახმარება აღმოუჩინეს ადამიანის საბჭოთა მეურნეობის დირექტორმა ო. ჭონიაშვილმა, კასპის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორმა გ. ხორგუაშვილმა და ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებმა. მოსახლეობაში გაბნეული მასალა შეიკრიბა და გადაეცა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს²⁰. ნასტიკისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ამ აღმოჩენასთან დაკავშირებით ადგილზე დამატებითი სამუშაოები განახორციელა, ყოველმხრივ შეისწავლა აღმოჩენის ადგილი და ვითარება²¹.

შემთხვევით აღმოჩენილი, ზეგით განხილული მასალების მიხედვით შეაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ქსნის საბჭოთა მეურნეობის ადმინისტრაციუ-

¹⁹ სამარხეული ინვენტარი განხილული იქნება თხოთის მთის სამაროვანზე გამოვლენილი თიხის სარკოფაგების ინვენტართან ერთად.

²⁰ ინახება საქართველოს სახ. მუზეუმის ფონდებში: 16—97 : 1—10.

²¹ სამარხში ყოფილა ოქროს სამაჯური, რომელიც დაიკარგა.

ლი სახლის პირდაპირ, თხოთის მთის ქვედა ტერასაზე მდებარეობს საინტერესო მასალების შემცველი ადრეელინისტური ხანის სამაროვანი. ამ ადგილებიდან მუზეუმში მოხვედრილ კოლექციებში მასალები აშკარად ადრეულია. ისიც უნდა აღინიშნოს რომ აქ გამოვლენილი ჭურჭლების მსგავსი კერამიკა ქართლის ტერიტორიაზე არცთუ დიდი რაოდენობით არის ცნობილი, მათ შესწავლას კი უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ადრეელინისტური ხანის კერამიკის ქრონოლოგიის დასადგენად. ამდენად, მასალების სიმცირისა და იმის მიუხედავად, რომ ალაიანის შემთხვევითმა მონაპოვარმა ჩვენამდე არასრული სახით მოაღწია²², მაინც შევეცდებით მათ დათარიღება-კლასიფიკაციას²³.

დაზვერვა

1975 წლიდან ნასტაკისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ თხოთის მთის მიდამოებისა და სოფ. ალაიანის ტერიტორიაზე დაიწყო სისტემატური არქეოლოგიური გათხრები, რასაც წინ უსწრებდა სადაზვერვო სამუშაოები. მოხილულია ტერიტორია მდ. ქსნის შესართავიდან სოფ. ალაიანის ჩათვლით. მიკვლეულია მასალები ბრინჯაოს ხანიდან, ვიდრე ფეოდალურ ხანამდე.

1975 წელს სადაზვერვო სამუშაოები გაიშალა თხოთის მთის ჩრდილოეთ კალთებზე და ე. წ. „რიყიანების ველზე“. შეიჩა თხოთის მთის ოთხი ტერასა. I ტერასაზე გავლებულ იქნა ორი თხრილი, II, III და IV ტერასაზე ოთხ-ოთხი თხრილი (იხ. სქემატური გეგმა). ყველა თხრილში აღმოჩნდა სამარხები. ცხადი იყო, რომ თხოთის მთის ტერასებზე მდებარეობდა სამაროვანი, რომლის გათხრას და შესწავლას ექსპედიცია მაშინვე შეუდგა²⁴. ამავე წელს დაიზვერა თხოთის მთის სხვა კალთებიც. გამოვლენილი სამაროვნის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ერთ-ერთ ქვედა ტერასაზე მიკვლეულ იქნა ბრინჯაოს ხანის საცხოვრებელი გორა, რომელსაც ადგილობრივი მცხოვრებლები „მოჭრილ გორას“ უწოდებენ. გვიანი ბრინჯაოს ხანის ძლიერი კულტურული ფენა დადასტურდა თხოთის მთის ჩრდილოეთი კალთების მეორე იარუსზეც.

თხოთის მთის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, თანამედროვე სასაფლაოს მიმდებარე ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობით აიკრიფა შუა საუკუნეებისთვის დამახასიათებელი მოჭიქული ჭურჭლის ნატეხები.

თხოთის მთის მიმდებარე ვაკეზე, რომელსაც მოსახლეობა „რიყიანების ველს“ უწოდებს, გავლებულ იქნა ორი თხრილი²⁵. მეორე თხრილში აღმოჩნ-

²² შემთხვევითი მონაპოვრის შეგროვებისა და დაცვის საქმეში დიდი ენთუზიაზმი გამოიჩინა ღვინის ქარხნის ლაბორანტმა ვალერია ღვინეფაძემ, რომელმაც არცერთი აღმოჩენა არ დატოვა უყურადღებოდ. შეძლებისდაგვარად სრულად შეაგროვა მასალები და გადასცა საქართველოს სასახელმწიფო მუზეუმს.

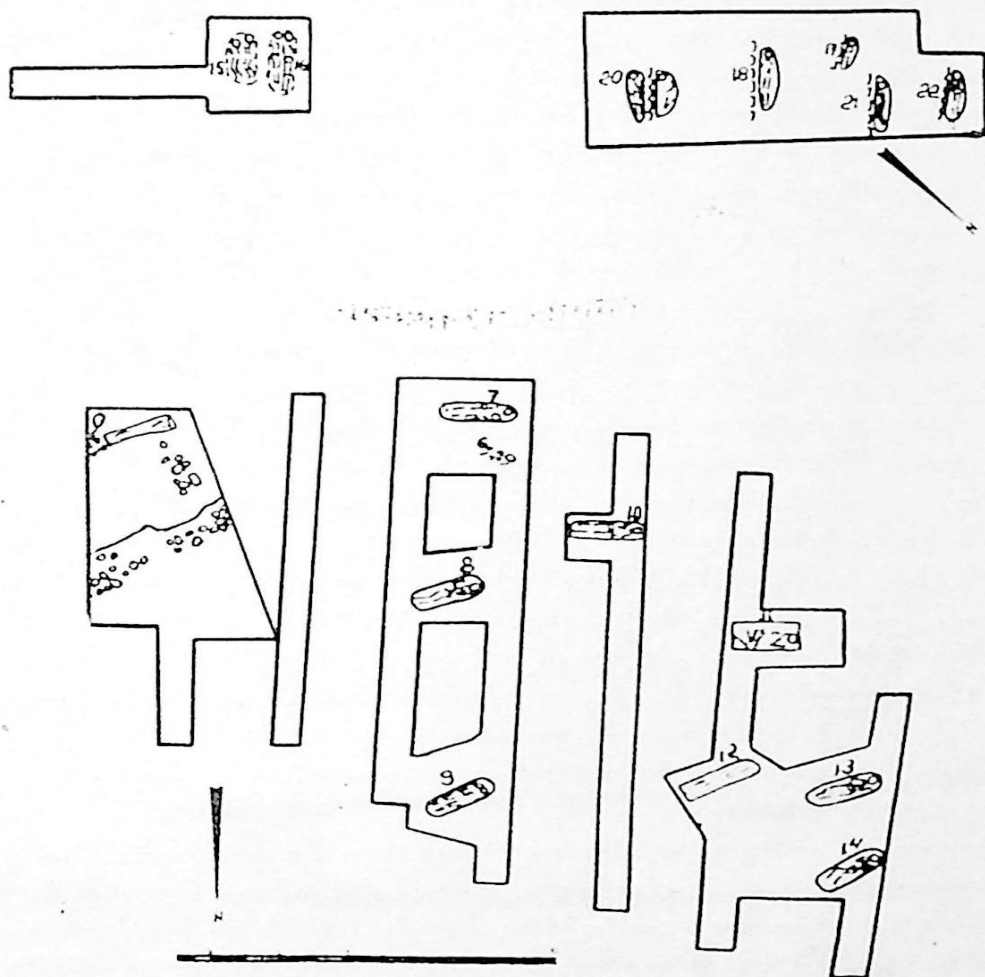
²³ იხ. წინამდებარე ნაშრომის სპეციალურ თავში, რომელიც კერამიკას შეეხება.

²⁴ თხოთის მთის ქვედა ტერასებზე გავლებული თხრილები სტრატეგრაფიული განფენის თვალსაზრისით ერთიან სურათს იძლევიან. ზედაპირული 0,3—0,4 მ. სისქის ფენა ჰუმუსურია. იგი საუკუნეების განმავლობაში მუშავდებოდა და დღესაც მუშავდება. ეს ფენა შეიცავს გვიანი ანტიკური და ადრეული შუასაუკუნეების თიხის ჭურჭლის ნატეხებს. მომდევნო 0,4—0,6 მ სისქის ფენა ქვიშაშერეულ ნიადაგს წარმოადგენს, ამ ფენის ქვეშ გადის ცარცნარევი მიწის ფენა, რომელშიც I—IV ტერასებზე აღმოჩნდა სამარხები.

²⁵ სქემატურ გეგმაზე ეს თხრილები არ ჩანს, ვინაიდან შემდგომ 1977—1978 წწ. სწორედ ამ ადგილებში გაიშალა არქეოლოგიური სამუშაოები. რიყიანების ველზე გავლებულ თხრილებში უკლებლივ ყველგან ერთნაირი განფენები დადგინდა. ამიტომ ვაკეთებთ ერთ საერთო სტრატეგრა-

და მდიდრულ ინვენტარიანი ორმოსამარხი²⁶. დაზვერვებმა გვიჩვენა, რომ რიყიანების ველი ინტენსიურად არის ათვისებული გვიანელისტურ და გვიან-ანტიკურ ხანაში. მიუხედავად იმისა, რომ დაზვერვების შედეგად პირველსავე წელს მიკვლეულ იქნა საკმაო რაოდენობის ძეგლები, რომელთა შესწავლაც გადაუდებელი საქმე იყო, ექსპედიცია მომდევნო წლებშიც არქეოლოგიური გათხრების პარალელურად ინტენსიურად ეწეოდა სადაზვერვო სამუშაოებს. 1976 წ. დაზვერვები გაგრძელდა თხოთის მთის ჩრდილოეთ ტერასებზე. სამა-

აღიიანი 1975წ.



თხოთის მთის სამაროვანზე გავლებული სადაზვერვო თხრილები

ფიულ აღწერილობას, რომელსაც სხვა თხრილების დასახელების დროს აღარ გავიმეორებთ. რიყი-ანების ველი საუკუნეების განმავლობაში მუშავდებოდა, ხოლო 50-იან წლებში ზედიზედ რამდენ-ჯერმე იქნა დაპლანტაჟებული სავენახედ. ე.ი. მთელი ველი მიწის პირიდან დაახლოებით 0,7—0,8 სიღრმეზე გადახნულ-გადაბრუნებულია. ამ ფენაში გვხვდება როგორც ანტიკური, ასევე ადრეული შუასაუკუნეებისთვის დამახასიათებელი აგურის, კრამიტისა და თიხის ჭურჭლის ნატეხები. მომ-დევნო ფენა, რომლის სისქე, 0,5—8 მ-ია, წარმოადგენს ლორღის და ქვიშის შემცველ ფენას, რომელ-შიც იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება გვიანი ელინისტური და გვიანი ანტიკური ხანის სამარხები. მომდევნო 1 მ სისქის ფენა შავმიწანიადაგვიანია. ამ ფენაშია გამოვლენილი სამარხთა დიდი ნაწილი.

²⁶ მეორე თხრილის გაფართოებას კიდევ ორი მდიდრული სამარხის გამოვლენა მოჰყვა. მასა-ლა განხილულია რიყიანების ველის სამაროვანზე გამოვლენილ სხვა მასალებთან ერთად.

როგნიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, პირველსავე ტერასზე გავლებულ სადა-
ზვერვო თხრილში, რომლის ზომებია 4×2 მ მიწის პირიდან 0,6 სიღრმეზე
გამოჩნდა 5 ბრტყელი, ცერად დაყუდებული კრამიტი, რომელიც კატაკომბუ-
რი ტიპის სამარხის დასაკრძალი ორმოს ღია გვერდზე იყო მიფარებული. სა-
მარხი ორმოს ზომებია $1; 5 \times 0,75$ მ. დაკრძალული იყო ორი მიცვალებული.
წყვილადი დაკრძალვა აღაიანის ტერიტორიაზე გათხრილ ამ ტიპის სამარ-
ხებში პირველად დადასტურდა. სამარხი დამხრობილი იყო სამხრეთ-აღმო-
სავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთისკენ. როგორც ჩანს, სამარხში თავდა-
პირველად მამაკაცი, ხოლო შემდეგ კი ქალი ჩაუსვენებიათ. მისთვის ადგილის
გასანთავისუფლებლად პირველი მიცვალებული გვერდზე მიუწევიათ. უფრო
ხუსტად იგი გადაუბრუნებიათ, რის გამოც, ჩონჩხი პირქვე იყო დამხობილი.
მეორე მიცვალებული, ქალი, დაკრძალული იყო მარცხენა გვერდზე, ხელ-
ფეხმოკეცილი. მას ბეჭი ჰქონდა დამწვარი, ხოლო სამარხის წინ ეყარა ნაცარ-
ნახშირი და ცხოველის დამწვარი ძვლები. სამარხი უინვენტარო იყო. აღსანიშ-
ნავია, რომ ამ სამარხის კონსტრუქციაში გამოყენებული კრამიტები მცირე
ზომისაა. ყველა მათგანს ეტყობა წითლად შეღებვის კვალი²⁷.

სამი საცდელი თხრილი იქნა გავლებული მომდევნო ტერასაზეც (უფრო
სამხრეთ-აღმოსავლეთით)²⁸. I თხრილის ზომებია $6. 4 \times 1,6$ მ. ზედაპირიდან
0,3 მ ჰუმუსური ფენაა, შემდეგი 0,3 ფენა ძირითადად ადრეფეოდალური
ხანის თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტებს შეიცავდა. ამ ფენაში აღმოჩნდა ნაკლუ-
ლი დოქი, რომელიც დამზადებულია განლეჟილი თიხისგან, გამომწვარია მო-
ჩალისფროდ. მას მაღალი ყელი, ოდნავ გამობერილი მხრები და წაგრძელებუ-
ლი ტანი აქვს. ყელის შუა ნაწილსა და მხარეზე მიდგმულ ყურზე კობია და-
ძერწილი. ყურის ქვემოთ, მუცელზე ამოკაწრულია ასომთავრული 4 — ვინი
(სურ. 12). 0,7 მ სიღრმეზე აღმოჩნდა შიწაყრილიანი ორმოსამარხი რომლის
ზომებია $2 \times 0,7$ მ. სამარხი დამხობილია ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-
დასავლეთისკენ. მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი. მარცხენა
ხელი ედო გულმკერდის არეში, მარჯვენა ხელის მტევანი კი ყბის ქვეშ.
მარჯვენა ხელის არათითზე ეკეთა რკინის ძლიერ დაჟანგული ბეჭედი (სურ.
14). ამ სამარხიდან 0,5 მ დაშორებით გამოჩნდა მეორე სამარხი ($1,9 \times 0,8$ მ),
რომელშიც მიცვალებული ესვენა მარცხენა გვერდზე, ხელფეხმოკეცილი
(სურ. 15). სამარხი უინვენტაროა.

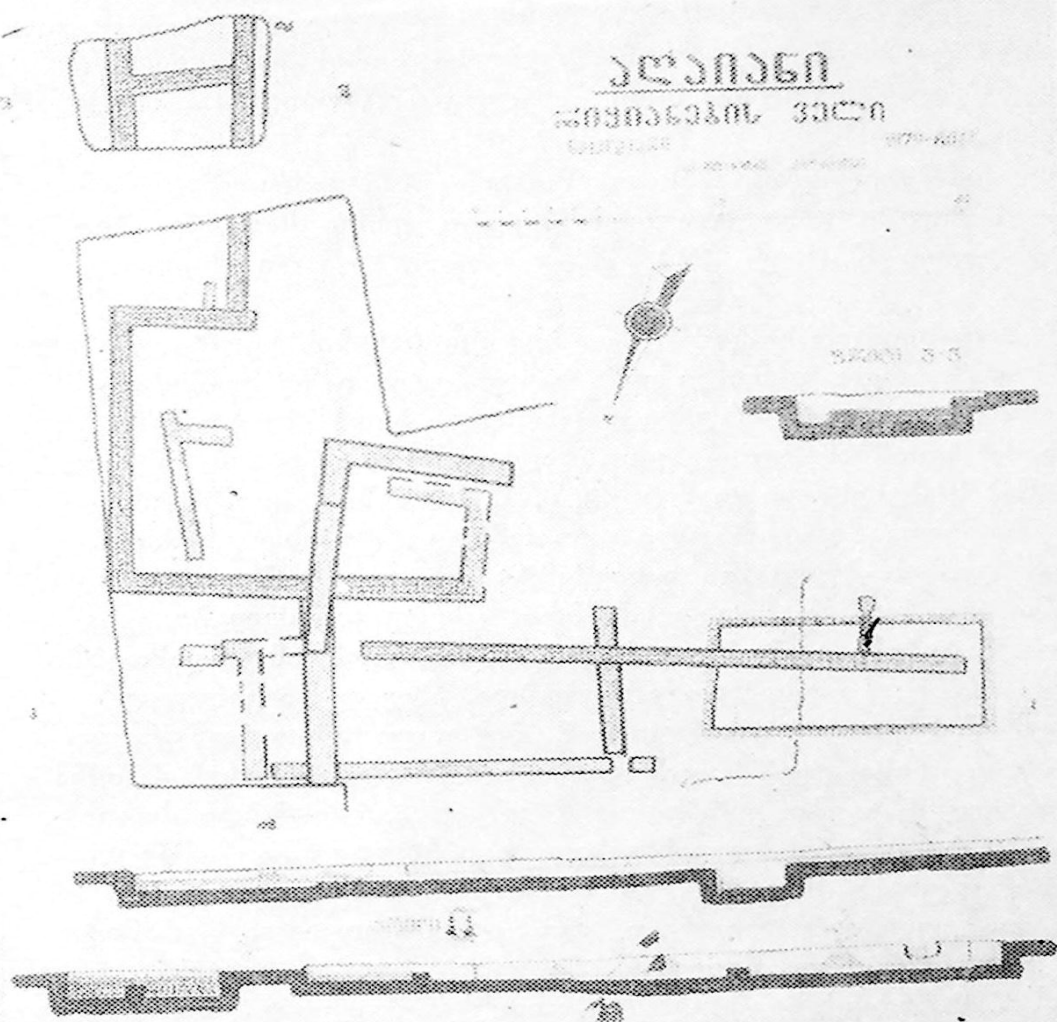
სამარხები ზოგადად ადრეული შუასაუკუნეებით თარიღდება. სამი თხრი-
ლი იქნა გავლებული თხრითის მთის ქვედა ტერასაზე, იმავე მოსახლის ეზოში,
სადაც 1928 წ. თიხის სარკოფაგი აღმოჩნდა (სურ. 13). სამი თხრილიდან ორი
ცარიელი იყო. მესამე, 10×2 მ ფართობის თხრილში 1,5 მ სიღრმეზე აღ-
მოჩნდა ქვაყრილიანი ორმოსამარხი (ზომები $1,7 \times 0,7$ მ). იგი დამხრობილი
იყო ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ. მიცვალებული იწვა ზურგზე, ფეხები
მუხლებში მოხრილი და მარცხნივ გადაკეცილი ჰქონდა, მარცხენა ხელი ედო
მუცლის, ხოლო მარჯვენა ხელის მტევანი კი ყელის არეში (სურ. 16). სამარხი
უინვენტაროა.

²⁷ I კრამიტის $I=46$ სმ; სივანე თავში 38 სმ; ბოლოში—30 სმ; გვერდის h გარედან—7, სმ
შიგნიდან 5 სმ; მუხლის $I=9$ სმ; კეცის სისქე—2 სმ; II, IV და V კრამიტების განზომილებები ტო-
ლია მათი $I=44$ სმ; სივანე თავში—38 სმ; ბოლოში 30 სმ. აკ. გვ. h გარედან—7 სმ; შიგნიდან—5
სმ; მუხლის $I=9$ სმ; ბოლოში—29; აკ. გვ. h გარედან—6 სმ; შიგნიდან—4 სმ; კეცის მუხლის $I=7$
სმ; სისქე—2 სმ.

²⁸ იხ. სქემატური გეგმა (სურ. 13).

კიდევ ერთი თხრილი იქნა გავლებული თხოთის მთის ქვედა ტერასაზე, ღუტუ მახარაშვილის ეზოში (სურ.13). მისი ზომებია: $9 \times 1,2$ მ; თხრილი სტერილური იყო.

სადაზვერვო სამუშაოები გაგრძელდა რიყიანების ველზეც (სურ. 17). მის სამხრეთ ნაწილში გავლებულ სადაზვერვო თხრილში აღმოჩნდა გვიანი ელინისტური ხანის სამოსახლო მარნით. საცხოვრებელი ჯარგვალის ტიპისა



რიყიანების ველზე გამოვლენილი ნაქალაქარის გათხრილი ნაწილის გეგმა

უნდა ყოფილიყო, თიხით შელესილი მარნის გათხრილი ნაწილი ოთხ ქვევრს შეიცავდა. როგორც სამოსახლოს ტერიტორიაზე, ასევე ქვევრებშიც დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა მოხატული ჭურჭლის ნატეხები. სამოსახლოს თიხის შელესილობა ხანძრისგან არის გამომწვარი და ბათქაშად ქცეული. კრამიტები არ შეგვხვდრია. ნაგებობის გეგმის დადგენა არ მოხერხდა.

1977 წ. სადაზვერვო სამუშაოები მიმდინარეობდა ისევ რიყიანების ველზე. საჭირო იყო ძირითადი სამოსახლოს მოძებნა, მისი ტერიტორიული და ქრონოლოგიური ჩარჩოების დადგენა. ამ მიზნით გავლებულ იქნა 14 თხრილი (სურ. 13). მათი სიგრძე — 5—30 მ-ს შორის მერყეობდა, სიგანე — 2 მ-ს.

უდრიდა. თხრილებმა მეტად საინტერესო და მრავალფეროვანი მასალა მოგვცა.

IV და VIII თხრილებში გამოვლინდა მარანთა ნაშთები (სურ. 18). ქვევრებს შორის ერთს აქვს მაღალი, ცილინდრული ყელი (სურ. 19). იგი ელინისტური ხანისა უნდა იყოს. მისი ანალოგიები ცნობილია სამადლოდან²⁹ და ნასტაკისიდან³⁰. IV თხრილში აღმოჩნდა გვიანელინისტური ხანის კრამიტების, აგურებისა და თიხის მილის ნატეხები. X თხრილში გამოვლინდა აბანოს მოსაპირკეთებელი ფილის ნატეხები კონუსური შვერილებით.

XI თხრილში გაიწმინდა, ორმო, რომელიც სავსე იყო ნაცრით, ქვებითა და კრამიტის ნატეხებით. ორმოში აღმოჩნდა ამფორა. იგი ძალიან იყო ჩაღეწილი. ამფორა დანაწევრებულია მინარევებიანი თიხისგან, გამომწვარია მოყავისფროდ. წვლშეზნეკილია. მისი ანალოგია ცნობილია ვარციხის ნაქალაქარის ქვედა ფენიდან³¹.

ყველაზე მნიშვნელოვანი მასალა მოგვცა XII თხრილმა. მის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში გაითხარა ორი ქვევრი, ერთი მათგანი ხელსაფქვავის ქვით იყო დახურული (სურ. 21). ამავე თხრილში ორი მდიდრული სამარხი აღმოჩნდა.

1978 წ. სადაზვერვო სამუშაოები ისევ რიყიანების ველზე გაიშალა (სურ. 13). ორი სადაზვერვო თხრილი იქნა გავლებული გამოვლენილი სამარხების აღმოსავლეთით, I თხრილი სრულიად ცარიელი იყო. II თხრილში (20×1,5 მ) აღმოჩნდა სამარხების ახალი ჯგუფი. აღსანიშნავია, რომ II თხრილში ზედაპირიდან 0,3 მ ჰუმესური ფენის ქვეშ, 0,5 მ სისქის კულტურული ფენა დადასტურდა, რომელიც დაყურსული იყო ორივე ტიპის კრამიტის, აგურის, ბათქაშის და თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტებით. გაიწმინდა მოზრდილი სამღურნეო ორმო, რომელშიც ნაცარ-ნახშირი, ცხოველის ძვლები, ქვევრის პირისა და კრამიტის ნატეხები აღმოჩნდა. სავარაუდოა, რომ ამ მიდამოებში გვიანი ელინისტური ხანის სამოსახლო არსებობდა. ახლად მიკვლეულ სამარხებს, რომლებიც ახ. წ. I ს-ით თარიღდებიან, ჩაჭრილი აქვთ აღწერილი ფენა.

მიუხედავად იმისა, რომ სადაზვერვო სამუშაოებით ორგზის იქნა მიკვლეული ნასახლართა ნაშთები, ექსპედიცია კვლავ აგრძელებდა ძირითადი დასახლების ძებნას. რიყიანების ველის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში გავლებულ პირველსავე სადაზვერვო თხრილში, მიწის პირიდან 0,6 მ სიღრმეზე გამოვლინდა კულტურული ფენა, რომელიც შეიცავდა კრამიტის, ბათქაშის, თიხის ჭურჭლისა და წყალგაყვანილობის თიხის მილის ფრაგმენტებს (სურ. 22). 0,7 მ სიღრმეზე შეგვხვდა თითქმის მთლიანი თიხის მილი. 1,3 მ სიღრმეზე აღმოჩნდა ერთი პირი რიყის ქვით მოგებული საძირკვლის ნაწილი, რომელზედაც 10—15 სმ სიმაღლეზე შემორჩენილი იყო ალიზის აგურის ნაშთები. ინტენსიური მშენებლობის კვალი შეიმჩნეოდა საკმაოდ მოზრდილ ნაკვეთზე, რის გამოც თხრილი გავაფართოვეთ. გასათხრელი ტერიტორიის ფართობმა 700 მ²-ს მიაღწია. მთელ ფართობზე, სხვადასხვა სიღრმეზე გამოვლინდა მეტნაკლები ინტენსივობის კრამიტყრილი (სურ. 23), რომლის ალების შემდეგ შვიდი სამშენებლო ღონე დაფიქსირდა. ამათგან ზედა VII და VI ღონე-

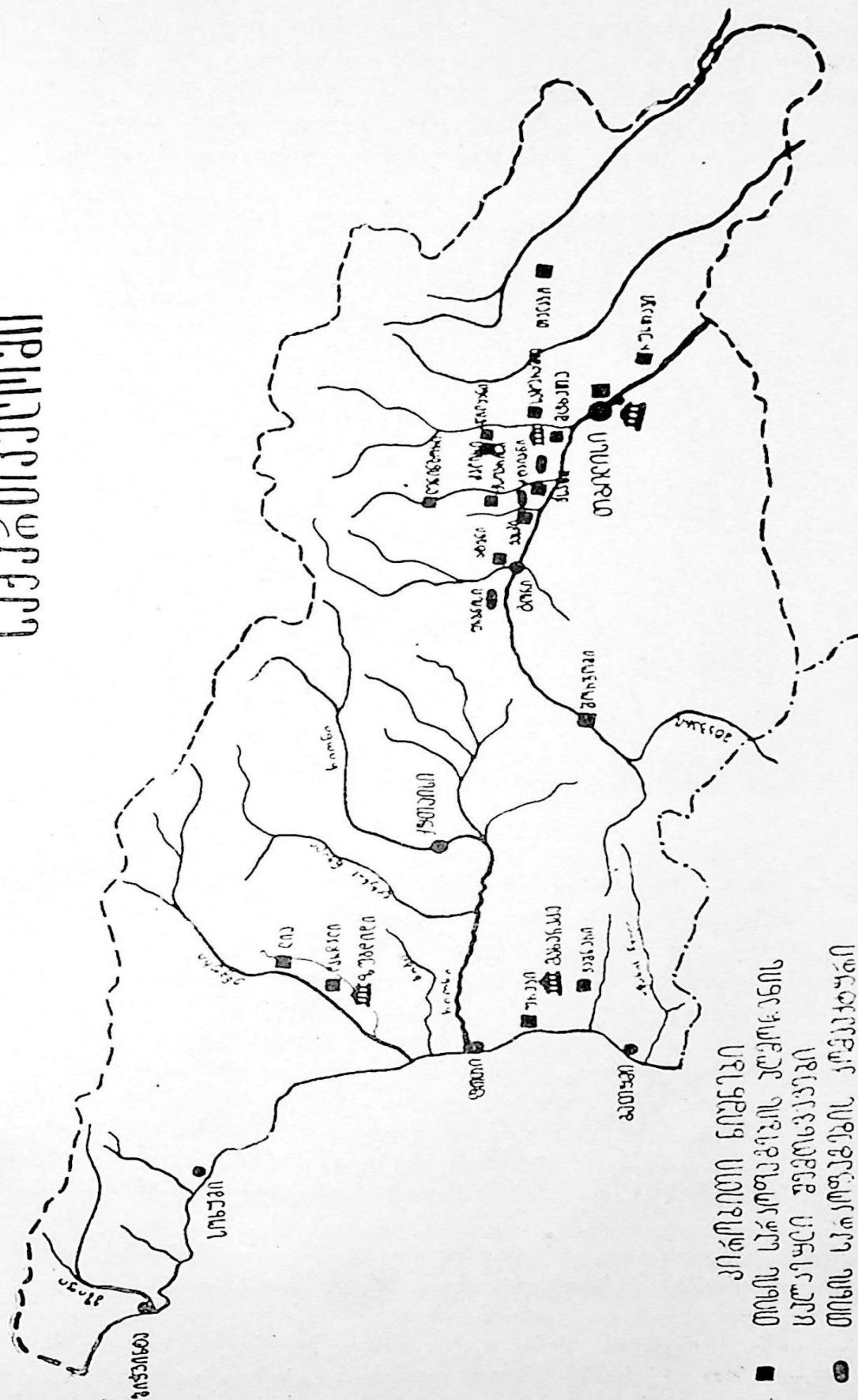
²⁹ И. Гагошидзе, Самадло, Тб., 1979, Табл., I.

³⁰ ა. ბოხოჩაძე, ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1973—1981 წწ. ანგარიშები.

³¹ В. М. Джапаридзе, Д. К. Джгамаи, Об археологических исследованиях в зоне строительства Варцixe ГЭС, Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР, Тб., 1976, с. 93. Табл. XLIII.

თიხის სპეკოვების გეოლოგია

სპეკოვები



ნახ. 1. სპეკოვი № 1

ები განვითარებულ შუასაუკუნეებს განეკუთვნება, ხოლო დანარჩენი კი ანტიკური ხანისაა (სურ. 24). გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, ანტიკური ხანის სამშენებლო დონეები ერთმანეთისგან ქრონოლოგიურად დიდად არ უნდა იყოს დაშორებული. ჯერჯერობით გათხრილი ნაწილი გვიანელინისტური და გვიანი ანტიკური ხანით უნდა დათარიღდეს.



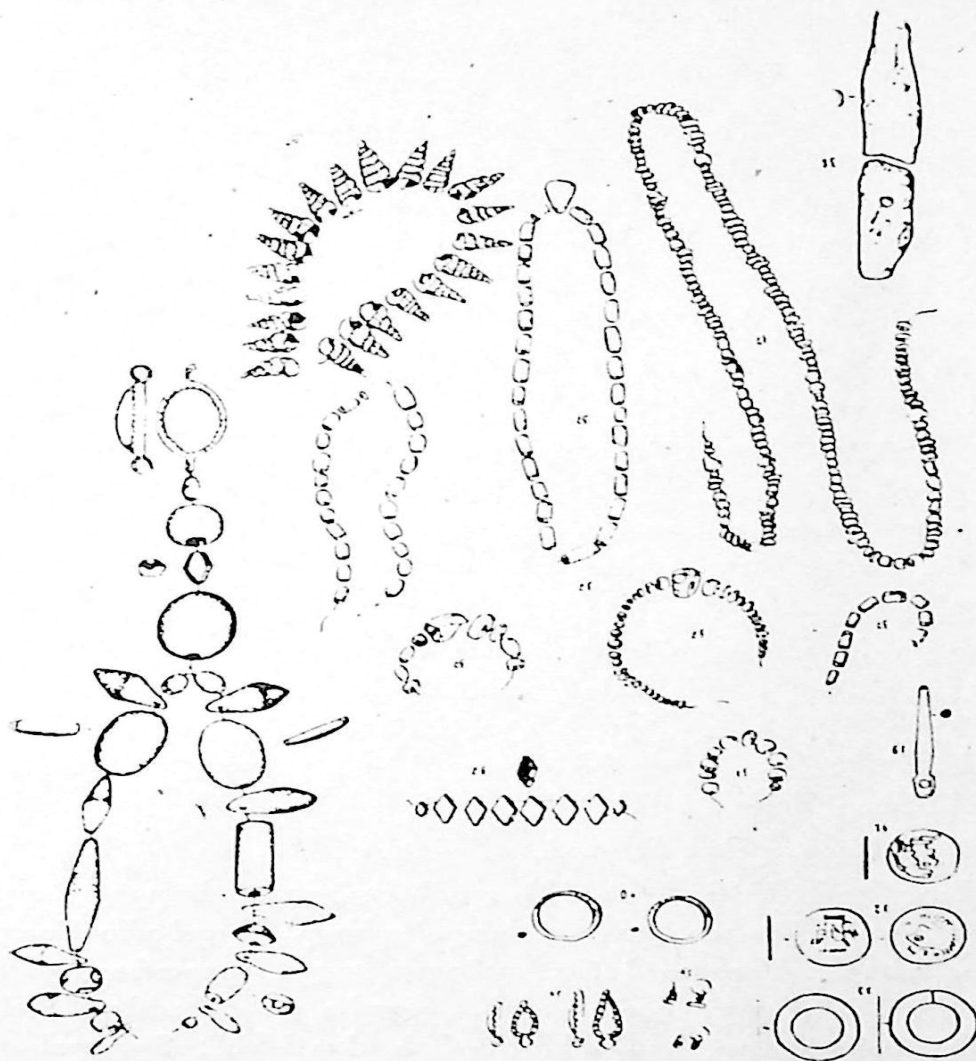
ნახ. 1. სპარხი № 1

ანტიკური ხანის ნაგებობათა საძირკვლები გამართულია ერთი პირი რივის ქვით, მათზე ალიზის აგურით ამოყვანილია კედლები, რომლებიც კარგად ყოფილა შელესილი და შეღებილი, ხოლო ზოგ შემთხვევაში მოხატულიც კი. გათხრებისას აღმოჩნდა მუქი წითელი საღებავით შესრულებული მოხატულობის რამდენიმე ათეული ფრაგმენტი, რომლებიც ჰაერზე გახუნდა და დროთა განმავლობაში დაიშალა. ყველა ნაგებობა გადახურული ყოფილა ორივე ტიპის წითლად შეღებილი კრამიტით, რომელთა უმრავლესობას ეტყობა კუთხეების დანით ჩათლა-ჩასწორების კვალი. კრამიტებზე ხშირია ხელოსანთა ნიშნებიც (სურ. 27). გათხრების დროს დიდი რაოდენობით გვხვდებოდა აგურები ($29 \times 19 \times 4$ სმ) და ნახევარაგურები ($29 \times 14 \times 4$), თიხის მიღების, კალორიფერების (სურ. 25) და აბანოს მოსაპირკეთებელი ფილების (სურ. 26) ნატეხები.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ამ ტერიტორიაზე გამოვლენილი კერამიკის (სურ. 28) აბსოლუტური უმრავლესობა დამზადებულია კარგად განლეპილი თიხისგან და გამომწვარია თანაბრად. დიდი რაოდენობით არის მოპოვებული სარკმლის მინისა და მინის ჭურჭლის ნატეხები, რკინის ლურსმნები (სურ. 29). II სამშენებლო დონის სვეტებიანი სათავსოს იატაკზე აღმოჩნდა ვერცხლის რკალშეზნეპილი სამაჯურის ფრაგმენტები და ავ-

გუსტუსის დენარი (ძვ. წ. 2 — ახ. წ. 4 წწ.)³².

გათხრილ ტერიტორიაზე გამოვლენილი მასალის მრავალფეროვნება, ნაგებობათა არქიტექტურული გაფორმება, დასახლების სინქრონულ სამაროვანზე მოპოვებული დიდძალი იმპორტული თუ ადგილობრივ დამზადებული მაღალმხატვრული ნაწარმის, დიდი რაოდენობით მონეტების არსებობა და მრავალი სხვაც, გვაფიქრებინებს, რომ მიკვლეულია და ითხრება ქალაქის ერთ-ერთი უბანი, რომელიც ძირითადად ვაჭარ-ხელოსანთა ფენით უნდა ყოფილიყო დასახლებული.



ნახ. 2. № 1 სამარხის ინვენტარი

თხოთის მთაზე, თანამედროვე სასაფლაოს გვერდით არსებული დელის მახლობლად აღმოჩნდა კერამიკის გამოსაწვავ ქურათა ნაშთები (სურ. 13). ერთი მათგანი, რომელსაც დანგრევა ელოდა, გავწმინდეთ. ქურა ნაგებია ალიზის მოზრდილი აგურებით. თალიც ასეთივე აგურებით არის გადაყვანილი. გამოსაწვავი კამერა საკმაოდ მოზრდილია (სურ. 30). ქურის გარშემო აკრეფილი კერამიკული მასალის მიხედვით იგი ადრეული შუასაუკუნეებით უნდა დათარიღდეს.

³² ალაიანის ტერიტორიაზე გამოვლენილი მონეტები განსაზღვრა ნუმიზმატმა გ. დუნდუაძემ.
2. ნ. მარიანაშვილი

47
ბიბლიოთეკა

რიყიანების ველის სამაროვანი

სამაროვანი მდებარეობს თხოთის მთის ჩრდილოეთით, ვაკეზე, დასახლება „კომუნის“ დასავლეთით, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა რიყიანების ველს უწოდებს (სურ. 17). სამარხები განლაგებულია ჯგუფებად ვრცელ ტერიტორიაზე. სულ გათხრილია 21 სამარხი. გამოვლენილია სამარხთა სამი ტიპი: თიხის სარკოფაგი (სურ. 31), ქვევრსამარხი (სურ. 32) და ორმოსამარხები (სურ. 33). უმრავლესობას ორმოსამარხები წარმოადგენს.

სამარხი № 1¹. აღმოჩნდა 1 მ სიღრმეზე. ოვალური ფორმის სამარხი ორმო ($1,7 \times 1,3$ მ) დამხრობილია SW—NO ხაზზე². მიცვალებული დაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი (ნახ. 1).

მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩნდა თიხის 5 ჭურჭელი, სახის წინვერცხლის წყვილი საყურე რგოლი, გულმკერდის არეში — ძვლის საკინძი, რკინის დანა და დიდი რაოდენობით სხვადასხვა მასალისა და ფორმის მძივები და საკიდები. ორივე ხელის მაჯაზე ეკეთა ვერცხლის სამაჯურები (ნახ. 2).

მიცვალებულს პირში ედო ოქროს ორ თხელფირფიტოვან სასაფეთქლე რგოლს (სავ. წიგნ. № 33, სურ. 62) შორის მოთავსებული ოქროს მონეტა — ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის ტიპის მონეტის მინაბადი (სავ. წიგნ. № 32, სურ. 62, 127, 2), ხელში ეჭირა ოროდ II-ის ვერცხლის დრაქმა (ძვ. წ. 58/57—38/37 წწ; სავ. წიგნ. № 41).

სამარხში აღმოჩნდა ალაპის ნაშთი³.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 46, სურ. 34) დამზადებულია საუკეთესოდ განლექილი თიხისგან⁴, გამომწვარია ღია მოვარდისფროდ. ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული. მას გადაშლილი პირი, დაბალი ყელი, მკვეთრად გამოხედილი მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ყელსა და მხარზე მიძერწილია ოვალურგანიკვეთიანი ყური. $h=22$ სმ; პირის $d=6,5$ სმ; მუცლის $d=14$ სმ; ძირის $d=9$ სმ. ნაკლულია.

¹ 1975 წ. გათხარა 3 სამარხი (№ 1—№ 3), 1976 წ. — 2 (№ 4—№ 5) 1977 წ. 9 (№ 6—№ 14), ხოლო 1978 წ. 6 სამარხი (№ 15—№ 21).

² სამაროვანზე გამოვლენილი ყველა სამარხის დამხრობა ერთნაირია, რის გამოც სამარხების აღწერისას მათ დამხრობას აღარ გავიმეორებთ.

³ ნალაპარი აღმოჩნდა ყველა სამარხში, ამდენად სხვა სამარხების აღწერისას ამ ფაქტს აღარ აღვნიშნავთ.

⁴ რიყიანების ველის სამაროვანზე გამოვლენილი მოვარდისფროდ გამომწვარი ჭურჭლის კეცი გამოჩენილი გარეშე განლექილია საუკეთესოდ. შვად გამომწვარი ჭურჭლების თიხაც კარგად არის განლექილი, თუმცა ხშირ შემთხვევაში შეიცავს კირქვის მინარევებს. ჭურჭლების აღწერისას მათი დამზადების ტექნოლოგიას აღარ შევხებით, აღვნიშნავთ, მხოლოდ გამოჩენილს.

ორყურა ჭურჭელი (სავ. წიგნ. № 45, სურ. 40) გამომწვარია მოვარდისფროდ, ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული და გაპრიალებული. მას გაშლილი პირი, გამოყვანილი ყელი, თითქმის სფერული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. მუცელზე დაძერწილია მრგვალგანივკვეთიანი წყვილი ყური. $h=28$ სმ; პირის $d=8,5$ სმ; მუცლის $d=23$ სმ; ძირის $d=10$ ს. აღდგენილია.

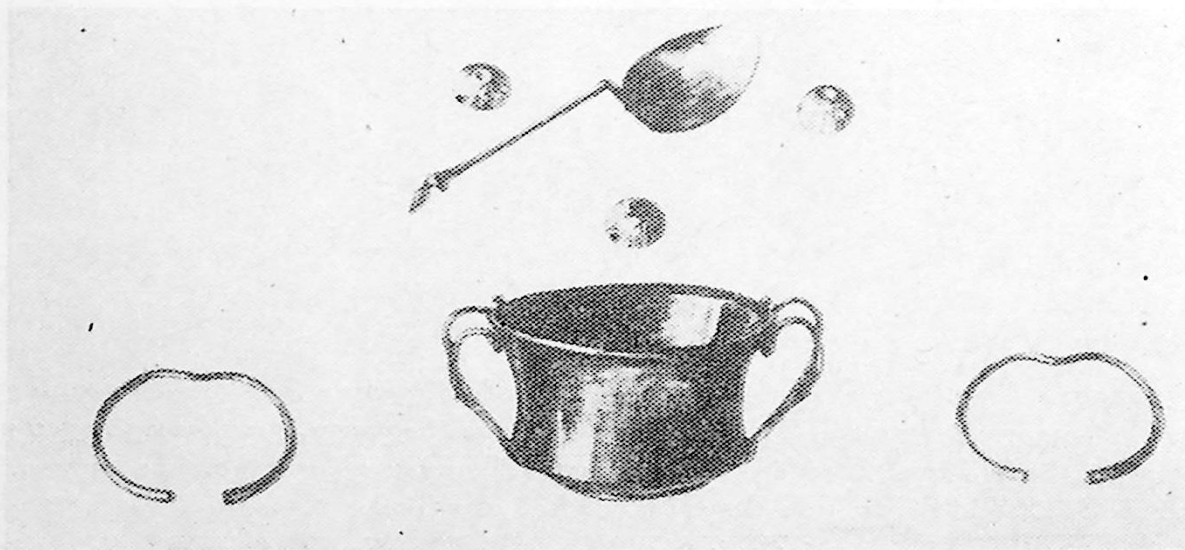
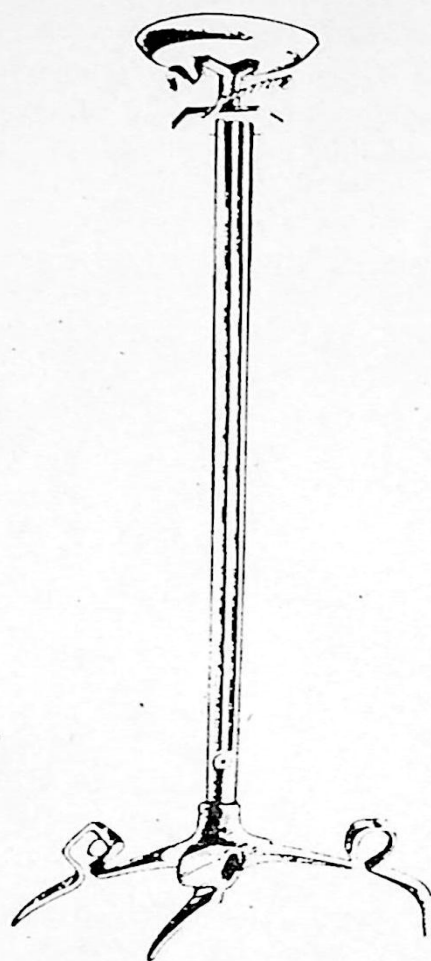


ნახ. 3. სამარხი № 2 და № 3

ჭინჭილა (სავ. წიგნ. № 44, სურ. 47) გამომწვარია შავად. მას გადაშლილი პირი, მომრგვალებული და შესქელებული ქობა, მაღალი, გოფრირებული ყელი, ძირი აქვს. პირსა და მხარზე მიძერწილია მრგვალგანივკვეთიანი ყური. $h=6$ სმ, პირის $d=2,8$ სმ; მუცლის $d=6$ სმ; ძირის $d=3$ სმ.

ჭინჭილა (სავ. წიგნ. № 43, სურ. 48) გამომწვარია შავად. მას ვიწრო პირი, მომრგვალებული და შესქელებული ქობა, მაღალი, გოფრირებული ყელი, თითქმის სფერული მუცელი და ვიწრო ძირი აქვს. მხარსა და მუცელზე დაძერწილია მრგვალგანივკვეთიანი ყურები. მხარზე დაუყვება ჭდეული ორნამენტი. $h=6,2$ სმ; პირის $d=1,8$ სმ; მუცლის $d=4$ სმ; ძირის $d=2$ სმ.

კანთაროსი (სავ. წიგნ. № 47, სურ. 46) გამომწვარია ღია მოვარდისფროდ. მას ფართო პირი, მომრგვალებული ქობა, ძირისკენ ოდნავ შევიწროებული



ნახ. 4. № 2 სამარხის ინვენტარი

კალთები და ლამაზად გამოყვანილი წრიული ქუსლი აქვს. პირს ქვემოთ მი-
ძერწილია ბრტყელგანივკვეთიანი ორი ფიგურული ყური. ჭურჭელი გარედან
მთლიანად, ხოლო შიგნიდან კედლის $2/3$ -ზე მეტი შეღებილია წითლად. კედ-
ლის დარჩენილი არე და ძირი მოხატულია. ღია ვარდისფერ ფონზე ორნამენ-

ტი დატანილია წითელი საღებავით. კედლებზე გავლებულია პარალელური სარტყლები, ძირი შემკულია წიწვოვანი ორნამენტით.

საყურე რგოლები (სავ. წიგნ. № 40, სურ. 83) დამზადებულია ვერცხლის მრგვალგანიკვეთიანი მავთულისაგან. თავები შემკულია ჭდეული ორნამენტით.

სამაჯურები (სავ. წიგნ. № 42, სურ. 76) ვერცხლისა, რკალშეზნეპილი. თავები შემსხვილებული და დაწახნაგებულია.

დანა (სავ. წიგნ. № 38; სურ. 105) რკინისა, ძლიერ დაქანგული, ტარზე შემორჩენილია ტარის დასამაგრებელი ორი მანჭვალი. $l=11$ სმ.

საკინძი (სავ. წიგნ. № 39) ძვლისა, წარმოადგენს მრგვალგანიკვეთიან, ბოლოსკენ გაწვრილებულ ღეროს, დაბრტყელებული, შუაზე გახვრეტილი თავით. ნაკლულია. $l=4$ სმ.

საკიდი (სავ. წიგნ. № 34; სურ. 63,21) ოქროსი, თვალედი. ნუშისგულის ფორმის თვალბუდეზე დარჩილულია ღრუნახვრეტიანი მილაკი, ბოლოში კი მასიური ბურთულა. საკიდის თხელფურცლოვან ბუდეში ზის ძოწის ამობურცული თვალი, რომელიც უჭირავს ცვარათი შემკულ წვეტიან კბილებს. ცვარა გაცვეთილია. $l=20$ სმ; საკიდი (სავ. წიგნ. № 34; სურ. 63,2) ოქროსი, თვალედი. ანალოგიურია აღწერილისა. მისგან განსხვავდება მხოლოდ ზომით $l=17$ მმ.

საკიდი (სავ. წიგნ. № 36, სურ. 68) ოქროსი, მრგვალ-ბრტყელი ფირფიტა ყუნწით არის შეკიდული ოქროსავე მილაკზე. ფირფიტის $d=5,5$ მმ, მილაკის $l=5$ მმ. ერთს დაკარგული აქვს მილაკი.

საკიდი (სავ. წიგნ. № 37, სურ. 89) ცისფერი პასტისა, ოვალური ზედაპირ-ამობურცული თვალი ჩასმულია ვერცხლის კბილებიან ჩარჩოში, რომელსაც ერთმანეთის მოპირდაპირედ მირჩილული აქვს ყუნწები.

განსაკუთრებული სიმრავლით გამოირჩევა მძივები (სავ. წიგნ. № 35, სურ. 116).

სამარხი ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით თარიღდება.

სამარხი № 2. აღმოჩნდა I მ სიღრმეზე. სამარხ ორმოში ($1,8 \times 1,2$ მ) მიცვალებული დაუკრძალავთ მარჯვენა. გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი (ნახ. 3).

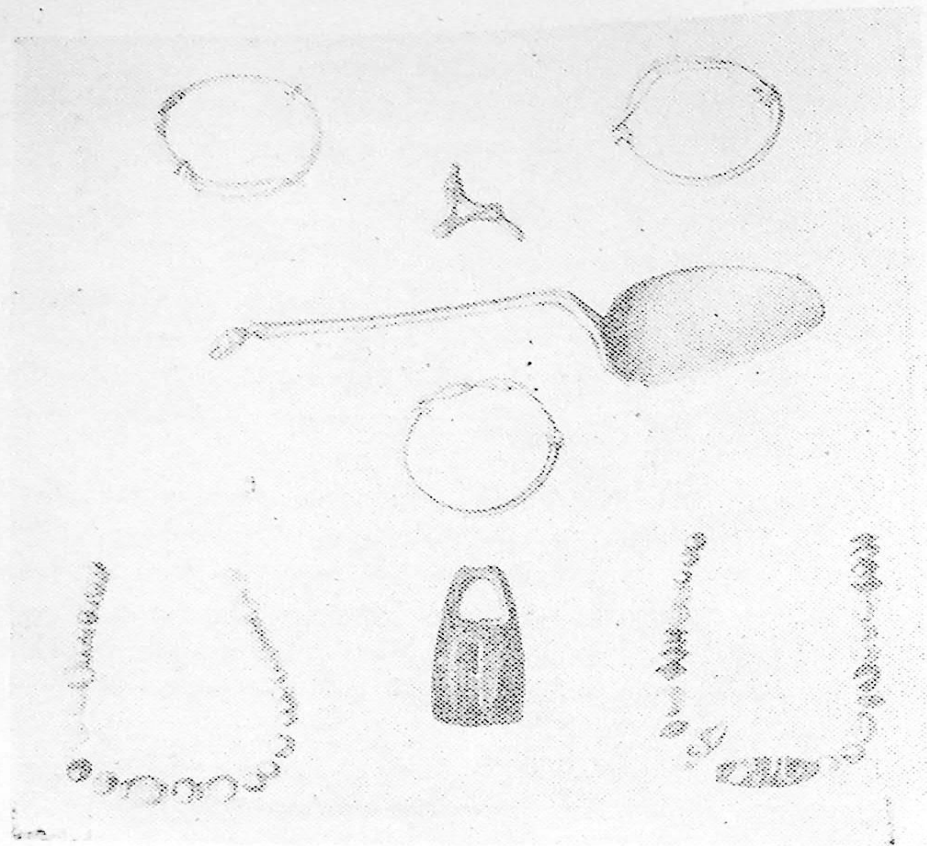
მიცვალებულის გულმკერდის წინ გამოვლინდა ლანგარზე პირქვედამხო-ბილი ჯამი, გულმკერდის არეში — ვერცხლის თასი, ვერცხლის კოვზი, ბრინჯაოს ჩამჩა, ვერცხლის ღილები და ძვლის კვერთხისთავი. გულმკერდისა და წელის არეში მიმოზნეული იყო ორ ათეულამდე მძივი; ფეხების არეში იდგა ხელადა, დოქი და ჩაფი: სამარხში იდო რკინის შანდალი (ნახ. 4).

მიცვალებულს ხელში ეჭირა ოროდ II-ის ($58/57-38/37$ წწ.) სამი მონეტა (სავ. წიგნ. № 51); მუცლისა და ფეხების არეში კიდევ შვიდი მონეტა აღმოჩნდა (სავ. წიგნ. № 49,50 და 52). ოთხი ისევ ოროდ II-ისა, ორი — ფრაატ IV-ისა ($38/37-3/2$ წწ.) და ერთი კი არტაბან IV-ისა ($88-77$ წწ.).

ჯამი (სავ. წიგნ. № 61, სურ. 54) გამომწვარია შავად. მას ფართო პირი, სწორი კიდე, დაქანებული კალთები და მაღალი წრიული ქუსლი აქვს. $h=5$ სმ. პირის $d=12,5$ სმ; ძირის $d=5$ სმ; ქუსლის $h=1,4$ სმ.

ლანგარი (სავ. წიგნ. № 65) გამომწვარია შავად. დაშლილია.

დოქი (სავ. წიგნ. № 62, სურ. 50) გამომწვარია შავად. მას გადაშლილი პირი, ოდნავ დაწახნაგებული ქობა, გამოყვანილი ყელი, კვერცხისებური მუ-



ნახ. 5. № 3 სამარხის ინვენტარი

ცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. მუცელზე დაძერწილია ბრტყელგანივკვეთიანი წყვილი ყური. ზედაპირი სუსტად არის ნაპრიალები. $h=20$ სმ; პირის $d=6$ სმ; მუცლის $d=13$ სმ; ძირის $d=8,8$ სმ.

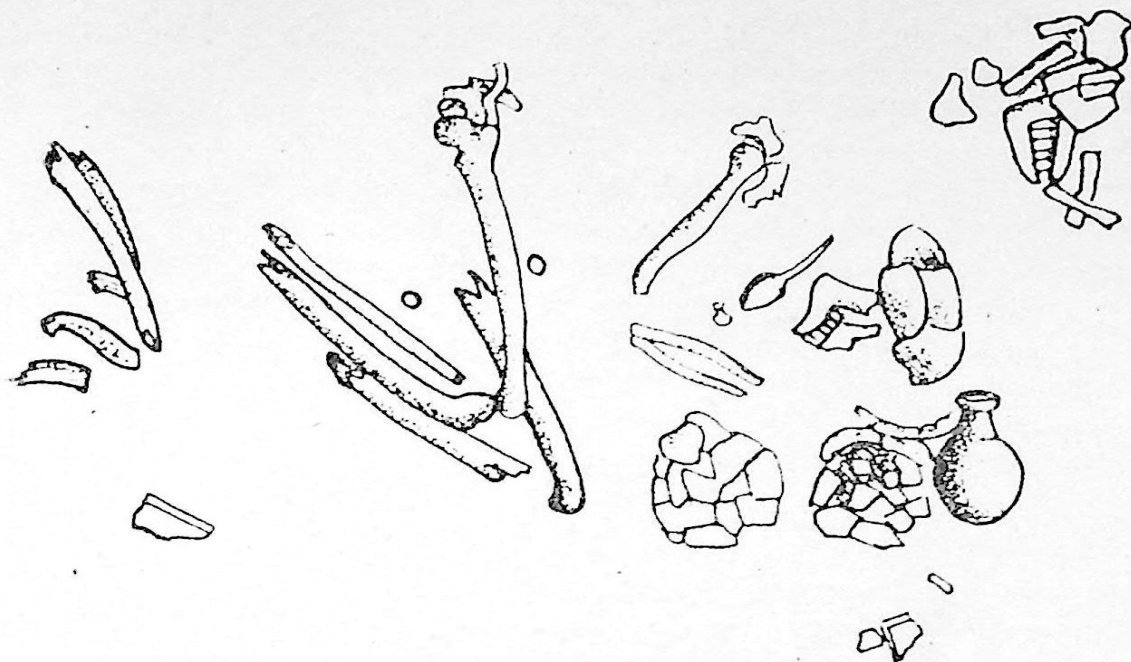
ხელადა (სავ. წიგნ. № 63, სურ. 49) გამომწვარია შავად. მას ფართო პირი, დაბალი ყელი, გამოხედილი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. მხარზე შემორჩენილია ბრტყელგანივკვეთიანი ყურის ფრაგმენტი. მუცლის $d=14$ სმ; ძირის $d=10$ სმ; აღდგენილია ნაწილობრივ.

ჩაფი (სავ. წიგნ. № 64, სურ. 59) გამომწვარია მოვარდისფროდ. მას გადაშლილი პირი, გამოყვანილი ყელი, მაღალი მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. ზედაპირი ხაოიანია. $h=37$ სმ; პირის $d=11,5$ სმ; მუცლის $d=26$ სმ; ძირის $d=15,5$ სმ. აღდგენილია.

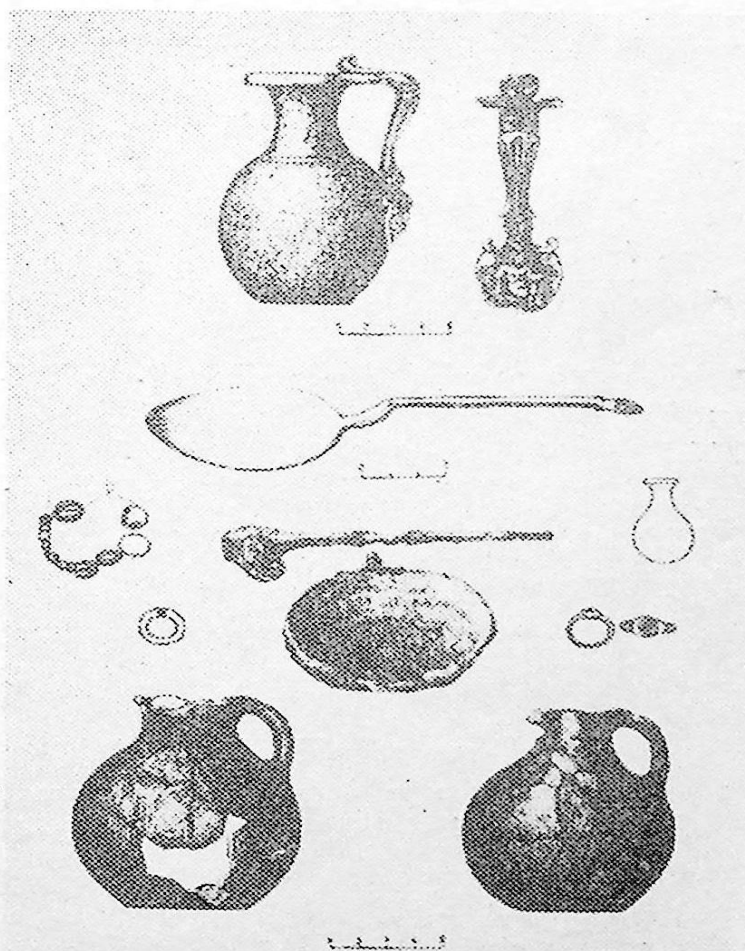
თასი (სავ. წიგნ. № 53, სურ. 75) ვერცხლისა. პირფართო, წელში ოდნავ გამოყვანილი. ეყრდნობა დაბალ, წრიულ ქუსლს. თასის მშვენებაა წყვილი ფიგურული ყური. $h=8,5$ სმ; პირის $d=8$ სმ; ქუსლის $h=0,5$ სმ.

კოვზი (სავ. წიგნ. № 55, სურ. 85) ვერცხლისა, ბოლოვდება ცხოველის ჩლიქის გამოსახულებით. $l=14,5$ სმ.

ჩამჩა (სავ. № 54, სურ. 96) ბრინჯაოსი. დამზადებულია ორ ნაწილად. ჩამჩას შვეული კალთები და ბრტყელი ძირი აქვს. სახელური სქელი ფირფიტისაა და 2 მოზრდილი ნახვრეტით ბოლოვდება. ჩამჩის ძირზე ჩაღარული კონცენტრული წრეებია. კონცენტრული წრეები შემოსდევს სახელურის ნახვრეტებსაც. $l=13$ სმ; ჩამჩის $d=10,5$ სმ ჩამჩის ძირი დაზიანებულია.



ნახ. 6. სამარხი № 7



ნახ. 7. № 7 სამარხის ინვენტარი

ლილები (სავ. წიგნ. № 56, სურ. 88) ვერცხლისა, ღრუ, ნახევარსფერული. ისინი მოთვალულია მოწითალო ფერის მინით. ზედაპირი დაფარულია გრაფიკული ორნამენტით. ქვედა ფართო ნაწილში ღილებს ნემსის გასაყრელად დატანებული აქვთ ხვრელი.

შანდალი (სავ. წიგნ. № 57, ნახ. 4) რკინისა. მის სამწილად ღეროზე დარჩილია დაბალნაპირებიანი ფიალა, რომლის ძირსაც ამკობს გველის სამი გამოსახულება. შანდალი ეყრდნობა სამ ფიგურულ ფეხს, რომლებიც დაყრდნობილი უნდა ყოფილიყო ძვლის ან ხის სადგარზე. $h=91$ სმ; ფიალის $d=15,5$ სმ; ღეროს ზომა განივკვეთში $0,26 \times 0,32$ სმ. შანდლის ღერო თავის ღროზე მოძრავი ყოფილა. საჭიროების შემთხვევაში მისი სიმაღლე $1,7$ მ—მდე გაიზარდებოდა.

სამარხი მასში გამოვლენილი ინვენტარის მიხედვით ახ. წ. I ს-ის I ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი № 3 (ნახ. 3) აღმოჩნდა 1 მ. სიღრმეზე. № 2 სამარხის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. იგი ნაკლულია. შემორჩა მხოლოდ ხელის სხივისა და მტევნების ძვლები, რომლებზედაც წამოცმული იყო სამაჯურები. დანარჩენი ნივთები გაბნეული იყო. $0,3 \times 0,4$ მ ფართობზე.

კილიტები (სავ. წიგნ. № 66, სურ. 70) ოქროსი. თხელფირფიტოვანი, დამტაპებული. $d=7$ მმ.

საკიდი (სავ. წიგნ. № 66) ოქროსი, მრგვალ-ბრტყელი თხელი ფირფიტაყუნწით არის შეკიდული მილაკისებურ ღერაკზე.

კოვზი (სავ. წიგნ. № 72, სურ. 85) ვერცხლისა, მსგავსი № 2-ე სამარხში აღმოჩენილისა.

სამაჯურები (სავ. წიგნ. № 70, სურ. 80) ვერცხლისა, თავებგადახვეული — 3 ც.

საკიდი (სავ. წიგნ. № 68, სურ. 87) ვერცხლისა, თხელფირფიტოვანი, საკმაოდ ორიგინალური ფორმისა — 2 ც.

ზარაკი (სავ. წიგნ. № 71, სურ. 118) ბრინჯაოსი, ბიკონუსური, გვერდ-ჩაჭრილი.

ცხოველის სტილიზებული გამოსახულება (სავ. წიგნ. № 73, სურ. 98) ბრინჯაოსი. მთელ ფართობზე მიმობნეული იყო სხვადასხვა მასალისა და ფორმის მძივები (სავ. წიგნ. № 59 და № 69, სურ. 118).

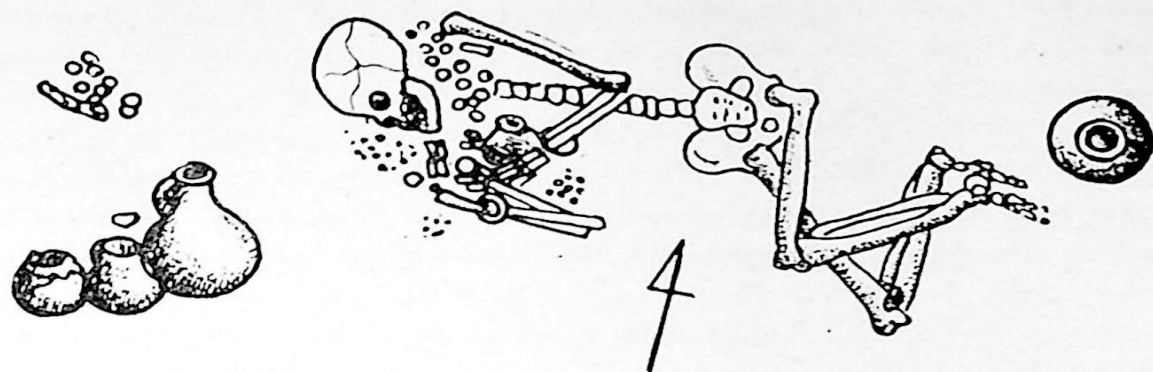
სამარხში აღმოჩნდა ვერცხლის ორი მონეტა (სავ. წიგნ. № 67) — ფრაატ IV-ისა ($38/37-3/2$ წწ.) და ავგუსტუსისა (ძვ. წ. 27 — ახ. წ. 14 წ.) სამარხი ახ. წ. I ს-ის I ნახევრით თარიღდება.

სამარხი № 4 აღმოჩნდა $0,5$ მ სიღრმეზე. ოვალური მოყვანილობის ორმოში ($1,1 \times 0,8$ მ) მიცვალებული დაუსვენებიათ მარცხენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი.

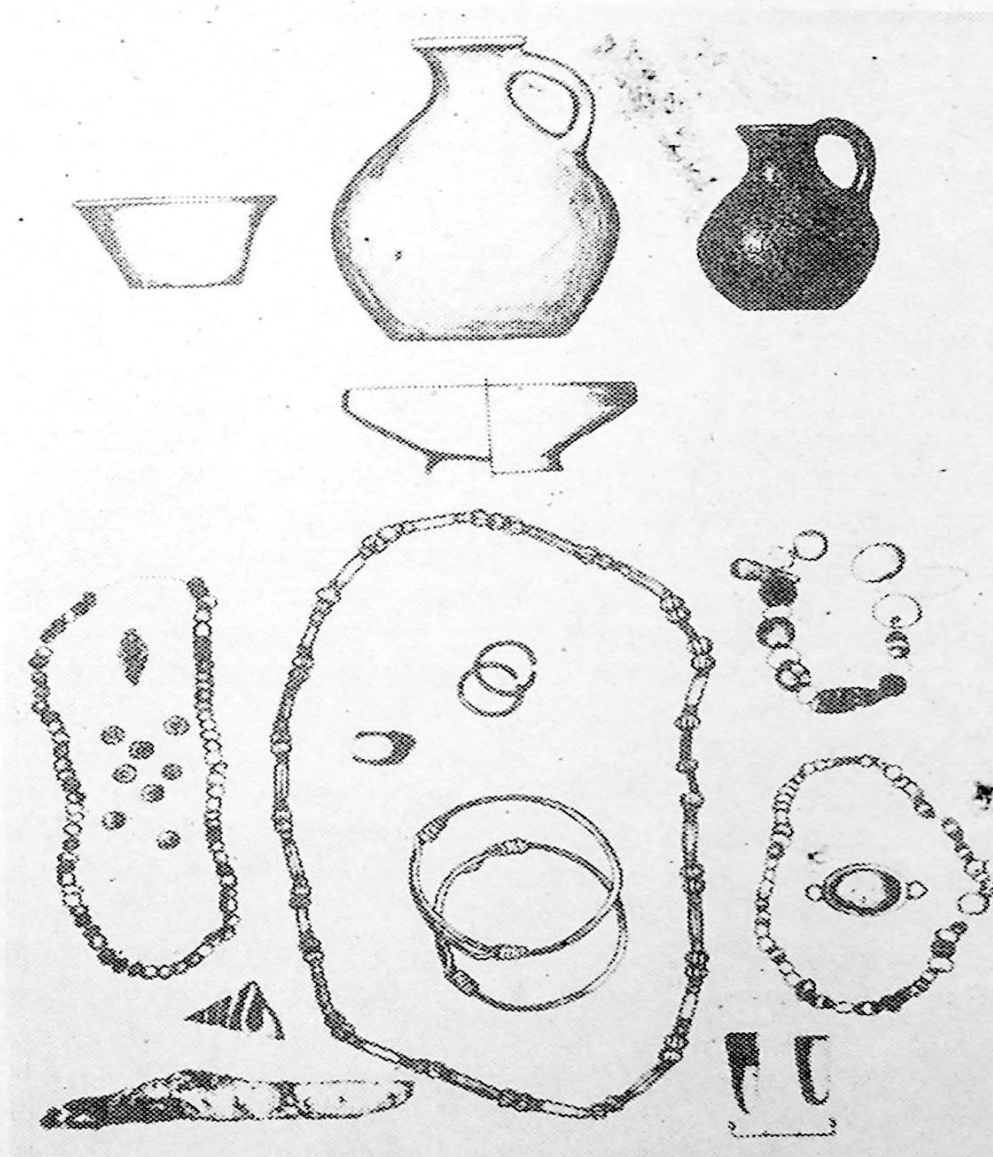
გულმკერდის არეში ედგა შავად გამომწვარი თიხის ჯამი (სავ. წიგნ. № 115), რომელსაც ფართო, მოყრილი პირი, დაქანებული კალთები და შემადგენელი ქუსლი აქვს. $h=6$ სმ; პირის $d=12$ სმ; ძირის $d=4$ სმ.

სამარხი № 5 მდებარეობდა № 4 სამარხის აღმოსავლეთით, $0,7$ მ სიღრმეზე. დაზიანებულია დაპლანტაჟების დროს.

სამარხი № 6 აღმოჩნდა $1,35$ სიღრმეზე. ორმოს ზომებია $1,4 \times 1,2$ მ. მიცვალებული დაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე ძლიერ ხელფეხმოკეცილი. სამარხი დაზიანებული იყო. ჩონჩხს აკლდა ხერხემლის ძვლები და ტერ-



ნახ. 8. სამარხი № 9



ნახ. 9. № 9 სამარხის ინვენტარი

ფები. თავის არეში იდგა ვარდისფრად გამომწვარი სამტუჩა ხელადა (სავ. წიგნ. № 215, სურ. 42), რომელსაც დაბალი ყელი, სფერული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურ-განიკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. მოხატულია მუქი წითელი (მოყავისფრო) საღებავით. $h=17$ სმ; მუცლის $d=15$ სმ, ძირის $d=8$ სმ.

სამარხი № 7 (ნახ. 6) აღმოჩნდა 1,35 მ. სიღრმეზე. ორმოს ზომებია $1,4 \times 1,2$ მ. მიცვალებული დაუსვენებიათ მარცხენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი. სამარხი დაზიანებულია, ჩონჩხი ნაკლული. მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩნდა: შავად გამომწვარი ორი ხელადა და ბრინჯაოს სურა, კისრის არეში — ოქროს საყურე რგოლი, სახის წინ რკინის სასწორი, გულმკერდის არეში — ვერცხლის კოვზი და მინის სანელსაცხებლე. თითზე ეკეთა ოქროს ბეჭედი, სამარხში აღმოჩნდა აგრეთვე ათამდე მძივი, ოქრომკედის ნაწყვეტი და 4 მონეტა (ნახ. 7).

ხელადას (სავ. წიგნ. № 216, სურ. 52) სამტუჩა პირი, დაბალი ყელი, შემალღებული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. $h=17$ სმ, მუცლის $d=15$ სმ; ძირის $d=8,5$ სმ.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 217, სურ. 51) გამომწვარია შავად. მას ფართო, გადაშლილი პირი, თხელი ქოზა, დაბალი ყელი, შემალღებული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს, ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. $h=18$ სმ; პირის $d=7,5$ სმ; მუცლის $d=17$ სმ; ძირის $d=9,5$ სმ.

სურა (სავ. წიგნ. № 221, სურ. 95) ბრინჯაოსი. მას ფართო, გადაშლილი პირი, მომრგვალებული და შესქელებული ქოზა, მაღალი, გამოყვანილი ყელი, მცირედ გამობერილი, შემალღებული მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. ყელისა და მხრის შეერთების ადგილას რელიეფური სარტყელი შემოუყვება. ფიგურული ყური მორჩილულია პირსა და მუცელზე. ყურის ზედა ნაწილი წეროს თავებს გამოსახავს. ქვედა ნაწილი კი ბოლოვდება დაბალ რელიეფში შესრულებული, შიშველი ნაბახუსევი დიონისეს გამოსახულებით. დიონისეს ხელში კანთაროსი უჭირავს. $h=20$ სმ; პირის $d=8$ სმ, მუცლის $d=13$ სმ; ძირი $d=7,5$ სმ.

კოვზი (სავ. წიგნ. № 219, სურ. 85) ვერცხლისა. მისი დაწახნაგებული ტარი ცხოველის ჩლიქის გამოსახულებით ბოლოვდება. კოვზის ტართან შეერთების ადგილას, ზურგის მხარეს ორი ერთმანეთში ჩამჯდარი მახვილი კუთხეა ამოღარული. კოვზის $l=17$ სმ.

საყურე რგოლი (სავ. წიგნ. № 228, სურ. 65) ოქროსი. მრგვალგანიკვეთიანი სქელი მავთულის რგოლი ბოლოებისკენ თანდათან ვიწროვდება. $d=16$ მმ.

უნიკალურ შემთხვევად შეიძლება ჩაითვალოს სამარხში ცალუდელა სასწორის აღმოჩენა. სასწორი (სავ. წიგნ. № 220, სურ. 100) რკინისაა. მისი $h=2,5$ სმ; პირის $d=15$ სმ; ხოლო ძირის $d=13$ სმ. თეფშს ერთმანეთის საპირისპიროდ ორ ადგილას ეტყობა რგოლების არსებობის კვალი. თეფშზე იდო სასწორის ოთხკუთხა განიკვეთის მქონე უღელი.

სანელსაცხებლე (სავ. წიგნ. № 218) თხელკედლიანი, გამჭვირვალე მინისა. მას ფართო, გარეთ გადმოშლილ, ჩაკეცილი პირი, შემალღებული ყელი და

სფერული მუცელი აქვს. მინა ძლიერ არის ირიზებული. $h=3,5$ სმ; პირის $d=1,4$ სმ; ყელის $h=1,2$ სმ.

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 229, სურ. 64) ოქროსი, ზედაპირი დაფარულია გრაფიკული ორნამენტით.

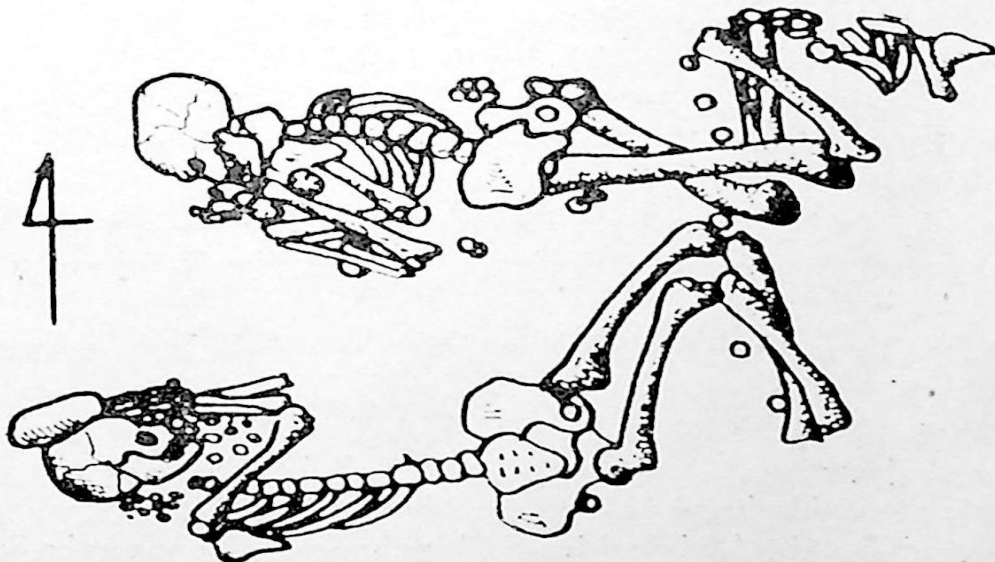
მიცვალებულს პირში ედო ოროდ II-ის ვერცხლის დრაქმა (სავ. წიგნ. № 224). სამარხში კიდევ სამი მონეტა აღმოჩნდა, სამივე ვერცხლისა: ავგუსტუსის დენარი — 2 ც. (სავ. წიგნ. № 223) და კალიგულას კესარიული დრაქმა (ახ. წ. 37—38 წწ. სავ. წიგნ. № 222).

სამარხი ახ. წ. I ს. შუა ხანებით თარიღდება.

სამარხი № 8 აღმოჩნდა 0,7 მ სიღრმეზე. იგი დაზიანებულია სხვა სამარხებისათვის ორმოს გაჭრის დროს. დარჩენილ ნაწილში აღმოჩნდა მიცვალებულის თავის ქალა და მოვარდისფროდ გამომწვარი დოქი (სავ. წიგნ. № 231). მისი ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული. საღებავი დატანილია ხაოიან, გაუპრიალებელ ზედაპირზე. დოქს გადაშლილი პირი, მცირედ დაწახნაგებული ქობა, დაბალი ყელი. კვერცხისებური ფორმის მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია ყურსა და მხარზე. ნაკლულია. $h=29$ სმ, პირის $d=7,5$ სმ, მუცლის $d=20$ სმ; ძირის $d=12,5$ სმ

სამარხი № 9 (ნახ. 8). აღმოჩნდა 1,35 მ სიღრმეზე. ოვალური ფორმის სამარხ ორმოში ($2,1 \times 0,9$ მ). მიცვალებული დაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე. ძლიერ ხელფეხმოკეცილი.

სამარხში თიხის ოთხი ჭურჭელი გამოვლინდა. სამი ხელადა იდგა სამარხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში, ჯამი კი ფეხების არეში. გულმკერდის არეში აღმოჩნდა: ოქროს კილიტები, 2 ც. ვერცხლის თასი, ოქროს და ვერცხლის საკიდები. ვერცხლის საყურე რგოლები — 2 ც. და დიდი რაოდენობით მძივები და საკიდები. მაჯებზე ეკეთა ვერცხლის სამაჯურები, ხელის თითზე — რკინის ბეჭედი, სამარხის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში აღმოჩნდა რკინის დანა და ვრთმანეთზე მიყანგული 9 მონეტა. რომლებზედაც შემორჩენილი იყო ტყავის ნაშთი. ჩანს ისინი ქისაში ეწყო. მათ მახლობლად იდო მელიფიორის პატარა ნატეხი (ნახ. 9).



ნახ. 10. სამარხი № 10

მიცვალებული ისრით უნდა ყოფილიყო განგმირული, ვინაიდან ბრინჯაოს სამფრთიანი ისრისპირი (სავ. წიგნ. № 246), რომელსაც ყუნწზე აქვს შვერილი, აღმოჩნდა მიცვალებულის გულმკერდის არეში, ნეკნებს შორის.

მიცვალებულს პირში სდებია ოქროს მონეტა — ლისიმაქეს სტატერის ტიპის მონეტის მინაბადი (სავ. წიგნ. № 241). ორი ასეთივე მონეტა (სავ. წიგნ. № 240) ეჭირა მარჯვენა ხელში (სურ. 127,1). ქისაში ჩაწყობილი ვერცხლის მონეტებიდან ორი სომხეთის მეფის — ტიგრან II-ის ტეტრადრაქმაა, მოჭრილი ანტიოქიის ზარაფხანაში ძვ. წ. 83—69 წწ. (სურ. 127,7), ერთი მითრიდატე III-ის დრაქმა (ძვ. წ. 57—54 წწ.) და 6 — რომის რესპუბლიკური დენარი, რომელთაგან ორი მოჭრილია ძვ. წ. 86 წ. რომის ზარაფხანაში, ერთი ძვ. წ. 93—92 წწ. გალიის ზარაფხანაში და სამი ძვ. წ. 32—31 წწ. აღმოსავლეთის რომელიმე ზარაფხანაში (სურ. 127,4).

ხელადა (სავ. წიგნ. № 236, სურ. 37) გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული. მას გადაშლილი პირი, მცირედ დაწახნაგებული ქობა, დაბალი, წიბოიანი ყელი, შემადლებული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია ყელსა და მხარზე. $h=21$ სმ; პირის $d=6$ სმ; მუცლის $d=16$ სმ; ძირის $d=10,5$ სმ.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 235, სურ. 53) გამომწვარია შავად. ზედაპირი სუსტად არის გაპრიალებული. მას გადაშლილი პირი, მაღალი ყელი, თითქმის სფერული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. $h=13$ სმ; პირის $d=51$ სმ; მუცლის $d=10$ სმ; ძირის $d=7$ სმ.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 237) გამომწვარია შავად. იგი იმდენადაა დამსხვრეული, რომ ფორმის აღდგენა არ ხერხდება.

ჯამი (სავ. წიგნ. 238, სურ. 58) გამომწვარია მოვარდისფროდ. მისი ხაოიანი, გაუპრიალებელი ზედაპირი წითლადაა ანგობირებული. ჯამს ფართო პირი, სწორი კიდე, დაქანებული კალთები და შემადლებული ქუსლი აქვს. $h=6$ სმ; პირის $d=11,5$ სმ; ქუსლის $h=1,5$ სმ. ქუსლის $d=7,5$ სმ;

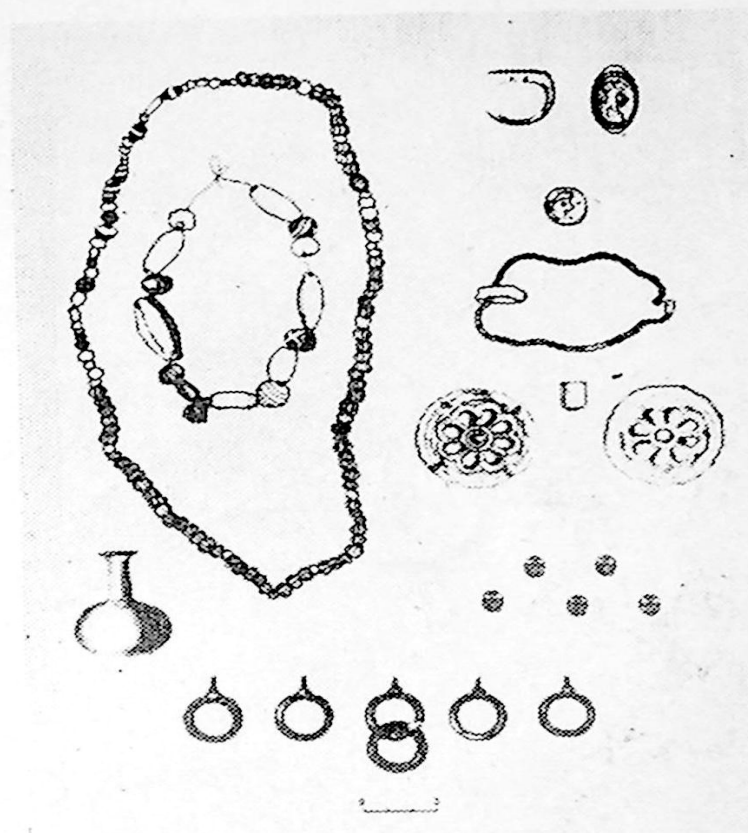
თასი (სავ. წიგნ. № 243, სურ. 72) ვერცხლისა. მას გადაშლილი პირი, დაწახნაგებული ქობა, მცირედ გამოყვანილი ტანი და ოდნავ ამოზრდილი ძირი აქვს. $h=7$ სმ; პირის $d=12$ სმ; ძირის $d=6,5$ სმ.

სამაჯურები (სავ. წიგნ. № 248, სურ. 82) ვერცხლისა — 2 ც. ბოლოებგადახვეული. სამაჯური ისეა დამზადებული, რომ ნებისმიერად შეიძლება მისი ზომის შეცვლა.

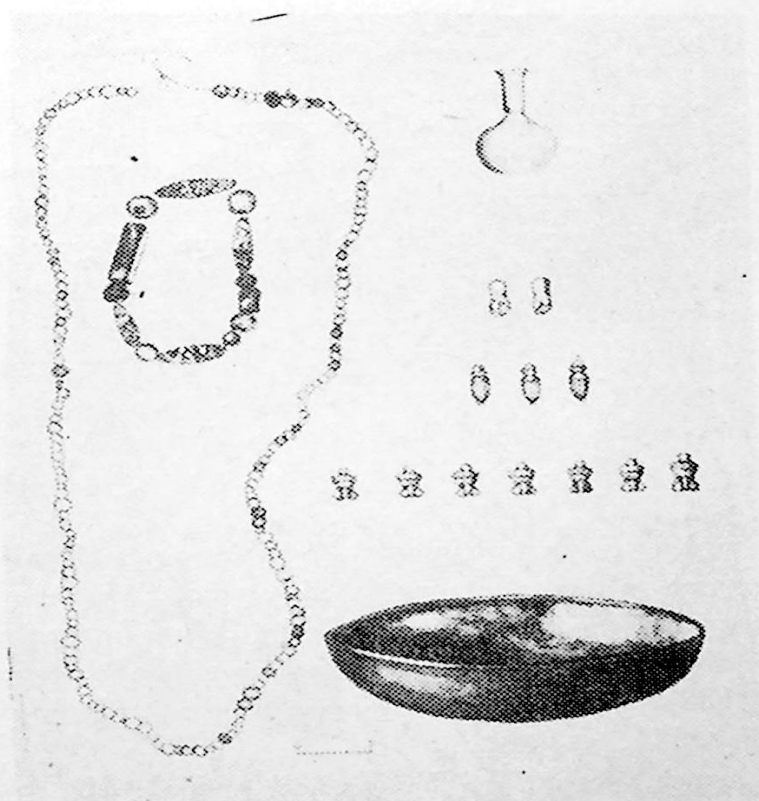
საყურე რგოლები (სავ. წიგნ. № 245, სურ. 84) — 2 ც. დამზადებულია ვერცხლის მრგვალგანიკვეთიანი წვრილი მავთულისგან, თავები ჭდეული ორნამენტით აქვს შემკული.

კოლიტები (სავ. წიგნ. № 239) ოქროსი, დაშტამბული. შემკულია ჭდეული ორნამენტით.

საკიდი (სავ. წიგნ. № 242, სურ. 63,1) ძოწისა, ჩასმულია ცვარით შემკულ ოქროს თხელფირფიტოვან ბუდეში. საკიდს ნუშისგულის მოყვანილობა აქვს. მასზე მირჩილულია სპირალური მილაკი, რითაც იგი შეკიდული ყოფილა საკიდზე ან საყურეზე. $l=1,9$ სმ. მასთან ახლოს იდო ანალოგიური მოყვანილობის ძოწის თვალი, ჩარჩოს გარეშე.

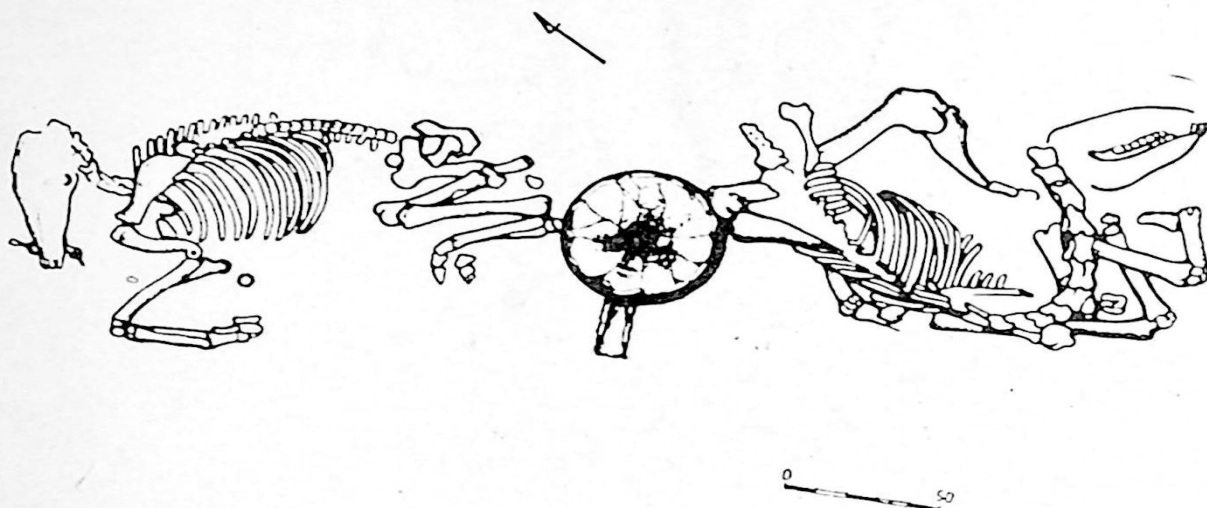


ნახ. 11. № 10 სამარხის ინვენტარი



ნახ. 12. № 10 სამარხის ინვენტარი

საკიდი (სავ. წიგნ. № 250, სურ. 114). მინისა. ჩასმულია ვერცხლის მაღალნაპირებიან ოვალურ ბუდეში, ჩარჩოზე ერთმანეთის საპირისპიროდ სიგრძეზე მირჩილილია ორი ყუნწი. თვალი ინტალიოს წარმოადგენს. მასზე ამოკვეთილია მხედარი, რომელიც გაჭენებულ ცხენზე ზის. მას ფრიგიული ქუდი ახურია. ცხენის გულმკერდის არე დაზიანებულია. თვალის $1=3,5$ სმ; სიგანე — 2 სმ.



ნახ. 13. ცხენები

საკიდები (სავ. წიგნ. № 224) ძვლისა, კონუსური ფორმისა. ჩასმულია ვერცხლის თხელფირფიტოვან ბუდეში.

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 249) რკინისა. ძლიერ დაჟანგული. შემორჩა მხოლოდ თვალბუდის ფრაგმენტი და მინის თვალი, რომელზედაც გამოსახულია ტახი.

დანა (სავ. წიგნ. № 252) რკინისა, მოხრილი. $1=11$ სმ; სატარეზე შემორჩენილია ხის ნაშთი და სამი მანჭვალი. ძლიერ დაჟანგულია და ნაკლული.

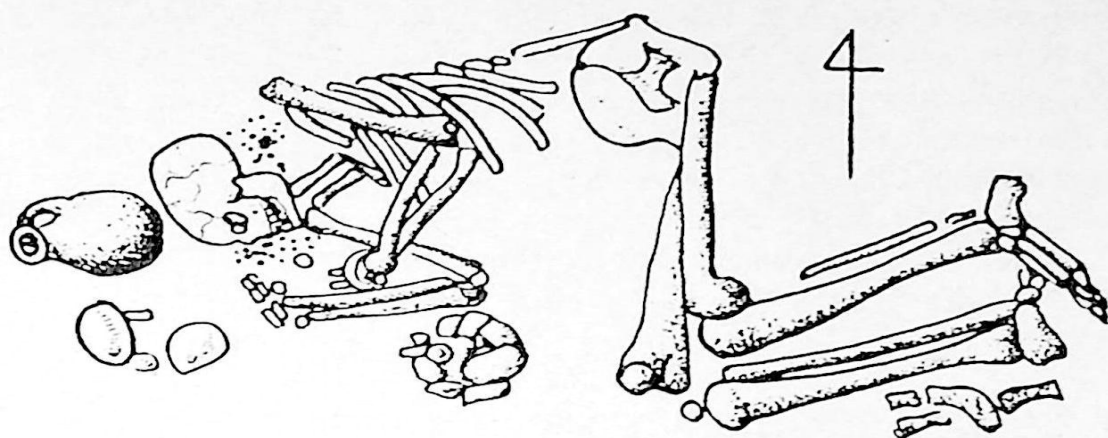
განსაკუთრებული სიმრავლით გამოირჩევა მძივები (სავ. წიგნ. № 255, სურ. 120), ისინი დამზადებულია მინის, პასტისა და სარდიონისაგან.

სამარხი მასში გამოვლენილი ინვენტარის მიხედვით ძვ. წ. I-ის II ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

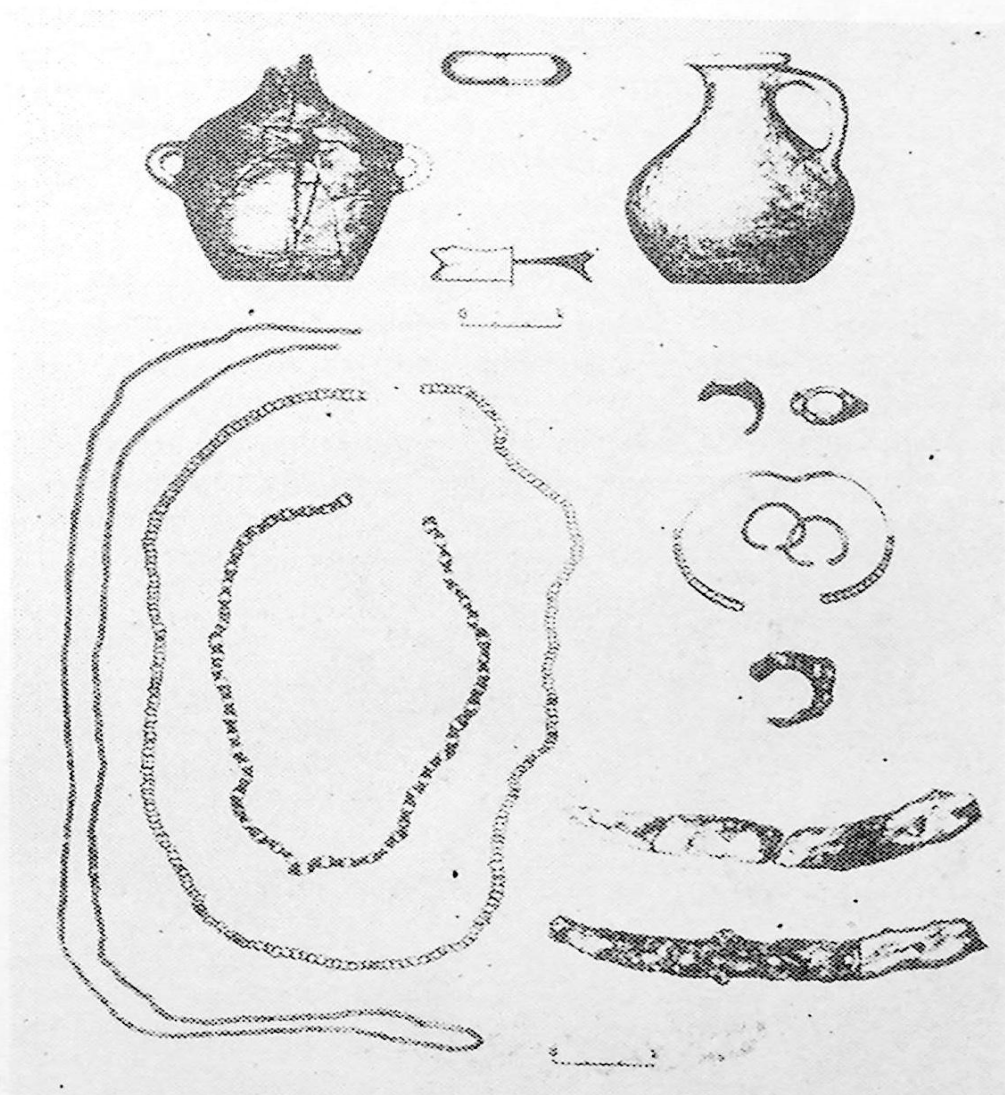
სამარხი № 10 (ნახ. 10) აღმოჩნდა 1,4 მ სიღრმეზე. სამარხ ღრმში ($2 \times 1,75$ მ) ორი მიცვალებული დაუკრძალავთ. მამაკაცი დაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, თითქმის პირქვე ჩამხობილი. მეორე მიცვალებული, ქალი, დაკრძალული იყო მისგან მარჯვნივ. მარცხენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი.

პირველი მიცვალებულის გულმკერდის არეში აღმოჩნდა ოქროს წყვილი ვარდული, მაჯაზე ეკეთა ოქროს წნული სამაჯური, მარცხენა ხელის საჩვენებელ თითზე ვერცხლის ბეჭედი. წელის არეში მიმოზნეული იყო ბრინჯაოს ბალთები, მარჯვენა ხელის იდაყვის არეში იდგა მინის სანელსაცხებლე. გულმკერდის არეში 130-მდე მძივი აიკრიფა. აქვე აღმოჩნდა ეგვიპტური პასტის სკარაბეები (ნახ. 11).

მეორე მიცვალებულს, ქალს, თავზე ეფარა ვერცხლის თასი. მარჯვენა ხელის იდაყვთან იდგა მინის სანელსაცხებლე, თითზე ეკეთა ბრინჯაოს ბეჭედი. გულმკერდის არეში მიმოზნეული იყო მძივები და ეგვიპტური პასტის საკიდები — 12 ც. (ნახ. 12).



ნახ. 14. სპარსი № 11



ნახ. 15. № 11 სპარსის ინვენტარი

პირველ მიცვალეზულს პირში ედო ოქროს მონეტა — აღ. მაკედონელის სტატერის ტიპის მონეტის მინაბაძი (სავ. წიგნ. № 259, სურ. 127,2), ხოლო კისრის არეში აღმოჩნდა ოქროს ფირფიტა (სავ. წიგნ. № 258). მეორე მიცვალეზულს პირში ედო ფრაატ IV-ის ვერცხლის დრაქმა (სავ. წიგნ. № 275), ხელში ეჭირა ვერცხლის 6 მონეტა (სავ. წიგნ. № 271) — ოროდ II-ისა — 3 ც, ავგუსტუსის (ძვ. წ. 2 — ახ. წ. 4 წწ. და ძვ. წ. 14—12 წწ.) — 2 ც. და ფრაატ III-ის (ძვ. წ. 70—57 წწ.) — 1 მონეტა. გარდა ამისა, სამარხში ვერცხლის კიდევ 17 მონეტა აღმოჩნდა (სავ. წიგნ. № 264—266 და 272—244), მათ შორის ავგუსტუსის (ძვ. წ. 2 — ახ. წ. 4 წწ.) — 8 ც; ოროდ II-ის — 5 ც; ტიბერიუსის (ახ. წ. 14—37 წწ.) — 1 ც. და სინათრუკის (ძვ. წ. 77—70 წწ.) — 2 ც.

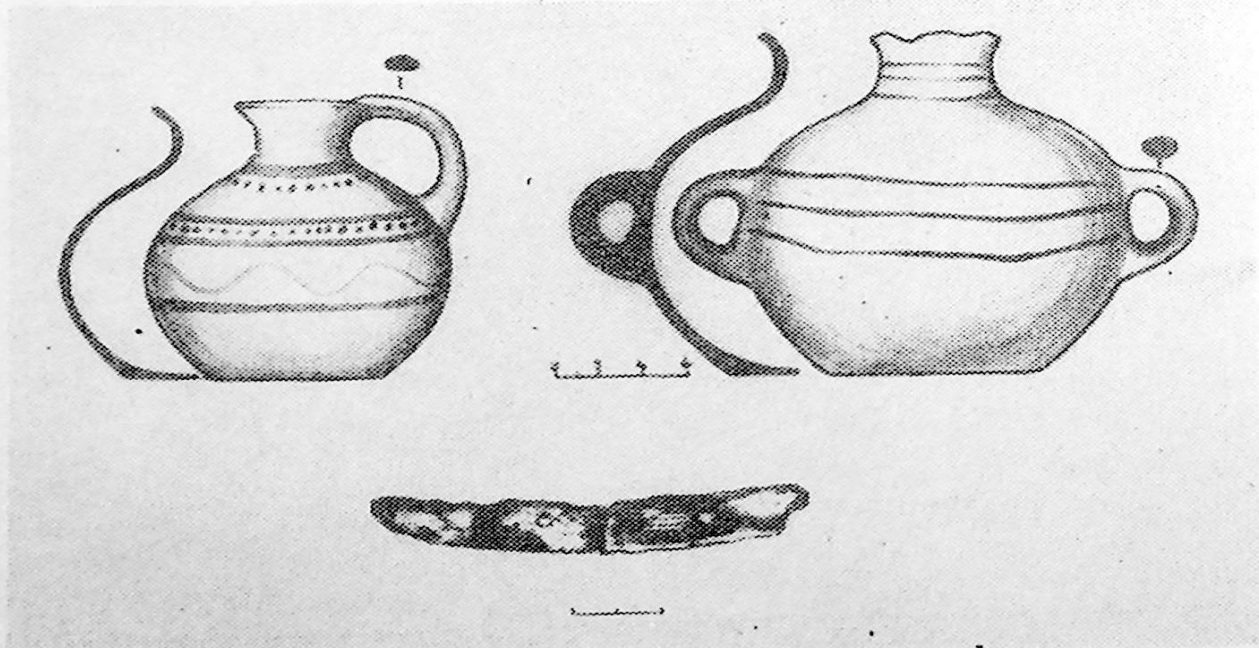
აღსანიშნავია, რომ მამაკაცისათვის ორი ცხენი ჩაუტანებიათ (ნახ. 13), ისინი დაუმარხავთ მოზრდილ ორმოში ($6 \times 2,5$) თავებით ურთიერთ საწინააღმდეგო მხარეს. ერთი ცხენი აკაზმული იყო. პირში ედო რკინის ლავამი, გულმკერდის არეში მიმოხეული იყო რკინის რგოლები, ხოლო მუცლის არეში აღმოჩნდა რკინის წყვილი დეზი.

ვარდული (სავ. წიგნ. № 261, სურ. 68) — 2 ც. ოქროს თხელი ფირფიტისა, დაშტამპული. მას ნაპირები ზურგის მხარეს აქვს გადაკეცილი. გადანაკეცში შემორჩენილია ხის ნაშთები. ჩანს, ისინი ხეზე ყოფილა გადაკრული. ზურგის მხარეს, ტანსაცმელზე დასაკერებლად 4—4 ყუნწი აქვთ მირჩილული.

სამაჯური (სავ. წიგნ. № 260, სურ. 61). ფაქიზად დაწნულ ძეწკვზე მოძრავად არის დამაგრებული ოქროს თხელფურცლოვან ბუდეში ჩასმული პასტის თვალი.

თასი (სავ. წიგნ. № 256, სურ. 74) დანზადებულია ვერცხლის თხელი ფირფიტისგან (სისქე 1,5 მმ). მას ფართო, ოდნავ მოყრილი პირი, შესქელებული ქობა, მომრგვალებული კალთები და ამოზურცული ძირი აქვს $h=4$ სმ; პირის $d=16$ სმ.

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 257, სურ. 107) ვერცხლისა, მისი ღრუ რკალი თანდათან ფართოვდება და გადადის ოვალურ ფარაკში, რომელშიც ჩასმულია



სარდიონის ინტალიო (23×17 მმ) ნაბახუსევი დიონისეს გამოსახულებით. დიონისეს შიშველ ტანზე მხოლოდ მოსასხამი აქვს წამოხურული, რომლის ნაოჭებიც თანაბრად ეშვებიან ქვემოთ. თავს ზევით აწეულ ხელში კანთაროსი უჭირავს. დიონისეს წონასწორობა აქვს დარღვეული, იგი ნაბახუსევი უნდა იყოს. გამოსახულებას გარს ყურძნის მტევნებისა და ვაზის ფოთლების გირლანდი შემოსდევს. გემა ხელოვნების შესანიშნავი ნიმუშია.

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 270) ბრინჯაოსი. მისი წვრილი ღერო თანდათან მსხვილდება თვალბუდისკენ, რომელშიც ზის მომწვანო ფერის მინის ამობურცული თვალი. მასზე ამოჭრილია ჯვარისებური გამოსახულება.

ბალთები (სავ. წიგნ. № 267, სურ. 93) — ნ. ც. ბრინჯაოს მასიურ მრგვალგანიკვეთიან რგოლებზე დარჩილია გედის თავების გამოსახულებები — ნ. ც. ერთი რგოლი სადაა.

სანელსაცხებლე (სავ. წიგნ. № 260) მოყვითალო-ოქროსფრად ირიზებული მინისა. თხელკედლიანი. მას ვიწრო, შიგნით ჩაკეცილი პირი, დაბრტყელებული ქობა, მაღალი, ცილინდრული ყელი, მრგვალი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. ყელის ქვედა ნაწილში ვტყობა ტიხარი. $h = 6$ სმ; პირის $d = 1,3$ სმ; ყელის $h = 2,5$ სმ; ძირის $d = 2$ სმ.

სანელსაცხებლე (სავ. წიგნ. № 263) შვინდისფრად ირიზებული მინისა. თხელკედლიანი. მას ფართო, გადაშლილი პირი, არათანაბრად შესქელებული ქობა, მაღალი, ცილინდრული ყელი, სფერული მუცელი და ოდნავ შესამჩნევად დაბრტყელებული ძირი აქვს. $h = 5,5$ სმ; პირის $d = 1,5$ სმ, ყელის $h = 2,5$ სმ, ძირის $d = 1,7$ სმ.

განსაკუთრებული სიმრავლით გამოირჩევა მძივები (სავ. წიგნ. № 268, სურ. 119) და საკიდები (სავ. წიგნ. № 276, სურ. 129) მძივებში სჭარბობს პასტისა და ოქროს სარჩულიანი, ხოლო საკიდებში — ეგვიპტური პასტის ნაწარმი, რომელთაგან 5 სკარაბეის წარმოადგენს, ორი გამოსახავს მომუჭულ ხელს (სამი თითის კომბინაციას), შვიდი ფალოსს, სამი ამფორისკისებური საკიდი კანელურებით არის შემკული.

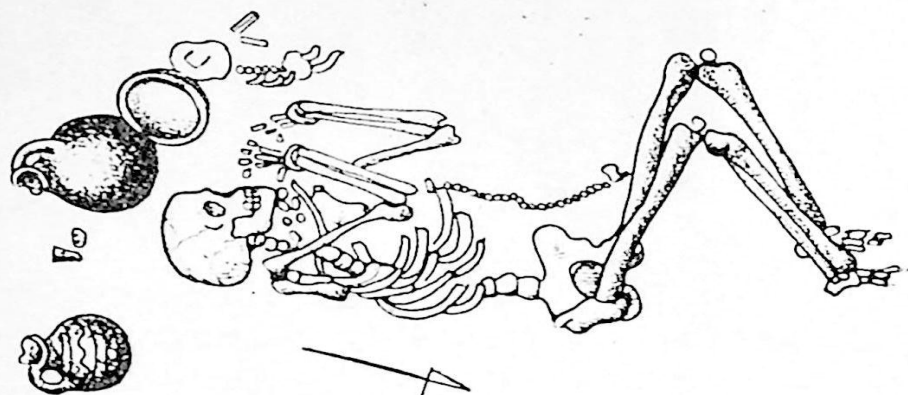
სამარხი მასში გამოვლენილი ინვენტარის მიხედვით ახ. წ. I ს-ის II ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი № 11 (ნახ. 14) აღმოჩნდა $1,4$ მ სიღრმეზე. სამარხ ორმოში, რომლის ზომებია $1,7 \times 0,9$ მ. მიცვალებული ჩაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი.

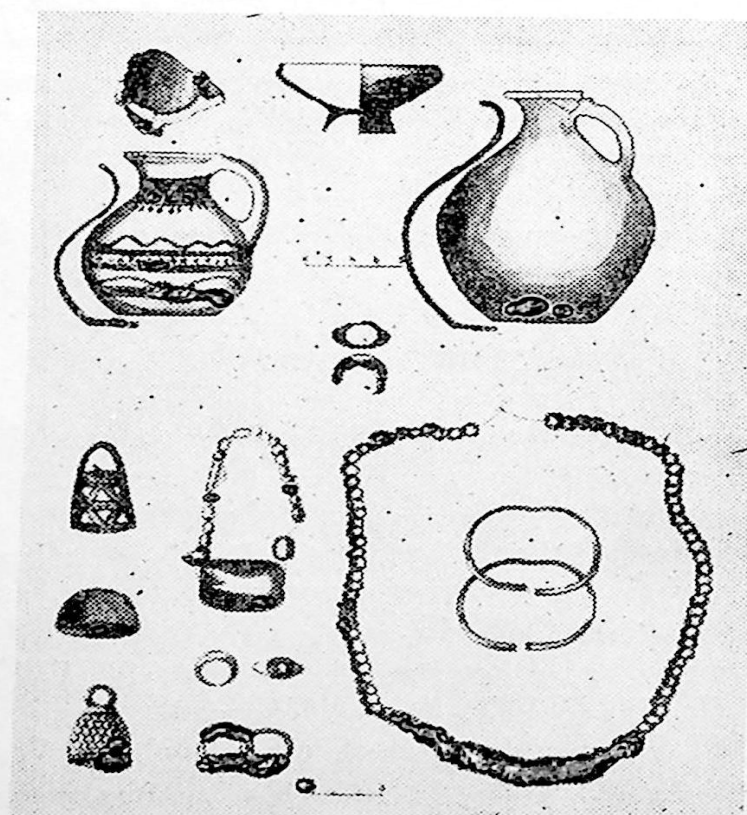
სამარხში თიხის ორი ჭურჭელი აღმოჩნდა. ორყურა დოქი იდგა მიცვალებულის თავთან, ხოლო გულმკერდის წინ — ხელადა. თავის არეში გამოვლინდა ვერცხლის საყურე რგოლები — 2 ც. მარცხენა ხელზე ეკეთა სამაჯური, მარჯვენა ხელის თითებზე კი 2 ბეჭედი. ფეხების არეში ეწყო რკინის დანები, გულმკერდის არეში მიმოხრეული იყო დიდი რაოდენობით სხვადასხვა მასალის მძივები და საკიდები (ნახ. 15).

მიცვალებულს პირში ედო მითრიდატე II-ის (ძვ. წ. 123—88 წწ.) და ფრაატ III-ის (ძვ. წ. 70—57 წწ.), ხოლო მარჯვენა ხელში ეჭირა არიარატ IV-ისა (ძვ. წ. 187 წ.) და ოროდ II-ის დრაქმები (სავ. წიგნ. № 285).

დოქი (სავ. წიგნ. № 283, სურ. 41) გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული. მას გადაშლილი პირი, ვიწრო ყელი, მრგვალი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. მრგვალგანიკვეთიანი წყვილი ყური



ნახ. 17. სამარხი № 13



ნახ. 18. № 13 სამარხის ინვენტარი

დაძერწილია მუცელზე. დოქი ნაკლულია. $h=15,5$ სმ, მუცლის $d=13$ სმ, ძირის $d=8$ სმ.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 282, სურ. 36) გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული. მას ოდნავ გადაშლილი პირი, მაღალი ყელი, შემადლებული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკკვეთიანი ყური მიძერწილია ყელსა და მხარზე. $h=17$ სმ, პირის $d=6$ სმ, მუცლის $d=14$ სმ, ძირის $d=8,5$ სმ.

სამაჯური (სავ. წიგნ. № 292, სურ. 79) ვერცხლისა, რკალშეზნეჟილი. დამზადებულია მასიური მავთულის ღეროსგან. ბოლოები შემსხვილებული და მცირედ დაწახნაგებულია. წახნაგების დასაწყისთან შემოუყვება კონცენტრული წრეხაზების სამ-სამი რიგი. დაწახნაგებული თავები დაფარულია ჭდეული, წერტილოვანი ორნამენტით.

საყურე რგოლები (სავ. წიგნ. № 289, სურ. 84) ვერცხლისა. დამზადებულია წვრილი, მრგვალგანიკკვეთიანი მავთულისგან. ბოლოები დაკეჭნილია.

ბეჭდები (სავ. წიგნ. № 287 № 288) რკინისა, ორივე ძალიან არის დაჟანგული. ერთიდან შემორჩა მხოლოდ თვალბუდე, რომელშიც მინის ძლიერ ირიზებული თვალი მჯდარა.

დანები (სავ. წიგნ. № 286) რკინისა — 2 ც. ოდნავ მოხრილი. სატარეზე შემორჩენილი აქვთ მანჭვლები. მათი $l=10$ და 12 სმ.

სამარხში დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა მძივები (სავ. წიგნ. № 291, სურ. 124).

სამარხი მასში გამოვლენილი ინვენტარის მიხედვით ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით თარიღდება.

სამარხი №12 აღმოჩნდა $1,4$ მ სიღრმეზე. სამარხ ორმოში ($1,8 \times 0,8$ მ) მიცვალებული დაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი.

მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩნდა თიხის ორი ჭურჭელი, ხოლო ფეხების არეში რკინის დანა (ნახ. 16).

მიცვალებულს პირში ედო მითრიდატე ევპატორის ვერცხლის ტეტრადრაქმა, მოჭრილი ძვ. წ. 72—71 წწ. (სავ. წიგნ. № 296, სურ. 127). მარჯვენა ხელში ეჭირა რომის ზარაფხანაში ძვ. წ. 86 წ. მოჭრილი რესპუბლიკური დენარი (სავ. წიგნ. № 297).

დოქი (სავ. წიგნ. № 293, სურ. 44) გამომწვარია მოვარდისფროდ. სუსტად გაპრიალებული. ზედაპირი წითელი საღებავით არის მოხატული. კერძოდ ყელზე და მუცელზე შემოსდევს სამ-სამი სარტყელი. მას ოდნავ გადაშლილი პირი, გამოყვანილი ყელი, თითქმის სფერული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკკვეთიანი წყვილი ყური დაძერწილია მუცელზე. დოქი ნაკლულია. $h=15,5$ სმ, მუცლის $d=13$ სმ, ძირის $d=8$ სმ.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 294, სურ. 45) გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი სუსტად არის გაპრიალებული და მოხატული. მას გაშლილი პირი, გამოყვანილი ყელი, შემადლებული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. ყურის მხართან შეერთების ადგილას სამი ჭდეული ხაზით შედგენილი ნიშანია. მოხატულობა განლაგებულია ფრიზებად: ყელს ქვემოთ, მხრის დასაწყისთან შემოსდევს ფართო სარტყელი, მის ქვემოთ კი მძივისებური ორნამენტი. მხრის ქვედა ნაწილში არსებულ ორ პარალელურ სარტყელს შორის განლაგებულია მძივისებური, ხოლო მუცელზე ტალღისებური ორნამენტი. კალთის ზედა ნაწილზე

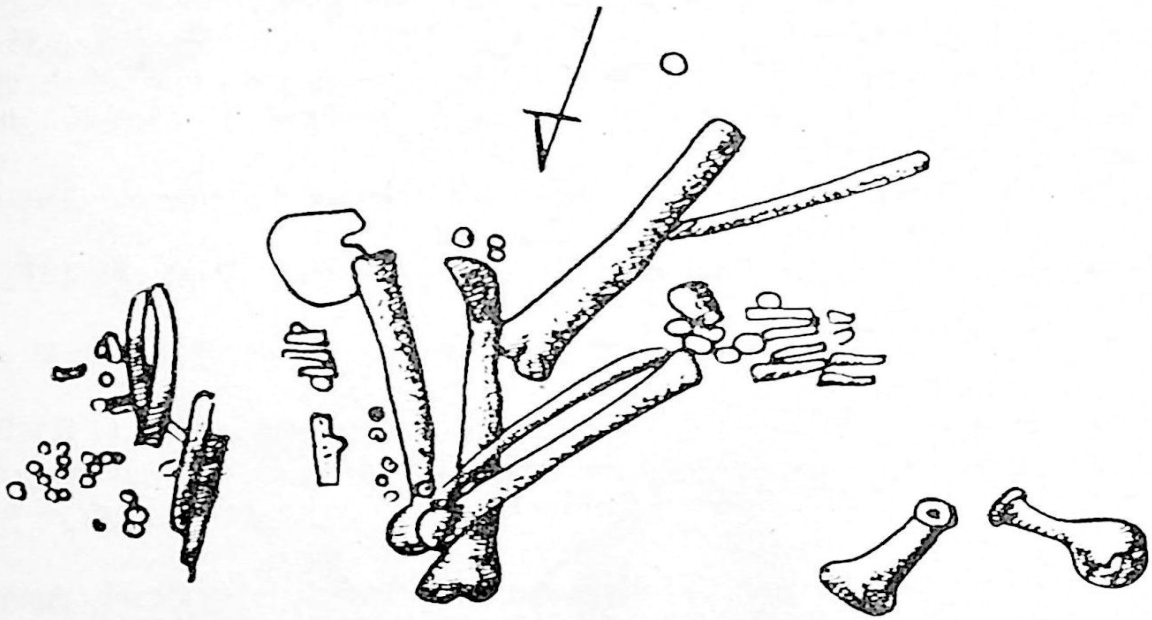
ისევ სარტყელია. ხელადის კალთა მოუხატავია. $h=17$ სმ; პირის $d=5,5$ სმ, მუცლის $d=13$ სმ, ძირის $d=8$ სმ.

დანა (სავ. წიგნ. № 295) რკინისა, ოდნავ მოხრილი. დაჟანგული. სატარეზე შემორჩენილი აქვს 2 მანჭვალი. დამტვრეულია.

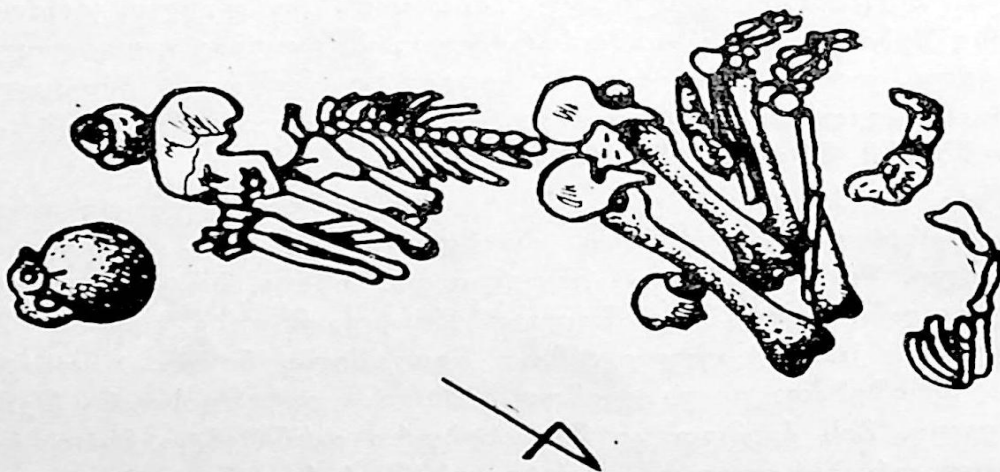
სამარხი ძვ. წ. I ს. შუა ხანებით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი №13 (ნახ. 17). აღმოჩნდა 1,8 მ. სიღრმეზე. №10 სამარხის ქვეშ. მისგან 0,4 მ-ით დაბლა. დადასტურდა წყვილადი დაკრძალვა. ზრდასრული მიცვალებული ქალი ესვენა მარცხენა გვერდზე, ხელფეხმოკეცილი. ჩვილი ბავშვი კი დაკრძალული იყო მისგან მარჯვნივ.

მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩნდა თიხის სამი ჭურჭელი, ბრინჯაოს სასაფეთქლე რგოლები და ბრინჯაოს ორი ზარაკი, სამარხის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში სათევზე ლანგარის ნატეხი. მაჯებზე ეკეთა ვერცხლის სამა-



ნახ. 19. სამარხი № 14



ნახ. 20. სამარხი № 15

ჯურები, მარჯვენა ხელის არათითზე რკინის ბეჭედი, მარცხენა ხელის თითზე ბრინჯაოს ბეჭედი. წელის არეში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ზარაკი, ვერცხლის საყურე რგოლები და მძივები (ნახ. 18).

მიცვალეზულს პირში ედო ტიგრან II-ის ვერცხლის ტეტრადრაქმა (ძვ. წ. 83—69 წწ. სავ. წიგნ. № 303). სამარხში ოროდ II-ის კიდევ 3 დრაქმა აღმოჩნდა (სავ. წიგნ. № 314—315).

ხელადა (სავ. წიგნ. № 300, სურ. 35) გამომწვარია მოვარდისფროდ, ზედაპირი მოხატულია წითელი საღებავით. მას ფართო პირი, გამოყვანილი ყელი, მრგვალი მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. მოხატულობა განლაგებულია ფრიზეზად: ყელზე შემოსდევს ფართო სარტყელი. მის ქვემოთ — მძივისებრი ორნამენტი, მუცელზე ორ სარტყელს შორის ჩანატულია მძივისებრი, მის ზევით კი ტალღოვანი ორნამენტი. ხელადა აღდგენილია. $h=16$ სმ, პირის $d=8$ სმ, მუცლის $d=13$ სმ, ძირის $d=9,5$ სმ.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 300, სურ. 35) გამომწვარია მოვარდისფროდ, ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული. მას გადაშლილი პირი, გამოყვანილი ყელი, გამობერილი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია ყელსა და მხარზე. ნაწილობრივ აღდგენილია. $h=24$ სმ, პირის $d=6,5$ სმ, მუცლის $d=17$ სმ, ძირის $d=10$ სმ.

ჯამი (სავ. წიგნ. № 299, სურ. 55) დამზადებულია განლეჟილი თიხისგან, გამომწვარია შავად. მას ფართოდ ჩაკეცილი პირი, მომრგვალებული კიდე, დაქანებული კალთები და მაღალი, ძაბრისებრი ქუსლი აქვს. $h=7$ სმ, პირის $d=13,5$ სმ, ქუსლის $h=3$ სმ, ქუსლის $d=6$ სმ.

სათევზე ლანგარი (სავ. წიგნ. № 301) წარმოდგენილია ფრაგმენტის სახით. დამზადებულია განლეჟილი თიხისგან, გამომწვარია ღია მოვარდისფროდ. ორმხრივ დაფარულია წითელი საღებავით. ლანგარს დაქანებული კალთები და მცირედ შემალღებული ქუსლი აქვს. შიგნითა მხარეს, ძირზე, დაუყვება დაბალი, რელიეფური სარტყელი. ლანგარი იმპორტულის მიბაძვით უნდა იყოს დამზადებული.

სამაჯური (სავ. წიგნ. № 309, სურ. 78) — 2 ც. ვერცხლისა, რკალშეზნეჟილი, შემსხვილებული და დაწახნაგებული თავებით — 2 ც. წახნაგების დასაწყისთან ჩაჭდებული ღარების 6 რიგი შემოუყვებათ.

ზარაკები (სავ. წიგნ. № 304, სურ. 90) ბრინჯაოსი. პირველ დაფანჯრულ ზარაკს კონუსური ფორმა და მაღალი ყუნწი, ხოლო მეორეს ცილინდრული ფორმა და მრგვალი ყუნწი აქვს. ორივეს რკინის ენა ჰქონია.

ზარაკი (სავ. წიგნ. № 311) ბრინჯაოსი. კონუსური ფორმისა, მაღალი, ყუნწიანი. ზედაპირი დაფარულია რომბისებური ორნამენტით.

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 308) რკინისა. მისი ბრტყელგანიკვეთიანი რკალი თვალბუდისკენ თანდათან ფართოვდება. თვალბუდის ძირზე დაგებულია ოქროს სარჩული. ბუდეში მჯდარა მინის ინტალიო, რომელზედაც ამოკვეთილია ქალის პორტრეტული გამოსახულება. თვალი ამოვარდნილია, ბეჭედი დამტვრეული. თვალბუდის ზომაა $1,5 \times 1,2$ სმ.

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 310) ბრინჯაოსი. დაბალნაპირებიან თვალბუდეს ამშვენებს მინის ზედაპირამოზრეული თვალი, რომელზედაც ახალგაზრდა ქალის პორტრეტული გამოსახულებაა ამოჭრილი. ბეჭდის $d=1,8$ სმ, თვალბუდის ზომაა $1,2 \times 1$ სმ, ბეჭედი გატეხილია და ნაკლული.

საყურე რგოლები (სავ. წიგნ. № 306) ვერცხლისა, თავები შემკულია ჭდეული ორნამენტით.

სასაფეთქლე რგოლები (სავ. წიგნ. № 307) ბრინჯაოს ბრტყელი ფირფიტისა.

სამარხში ასამდე მძივი აიკრიფა. მათ შორის, სარდიონის, პასტისა და მინის (სავ. წიგნ. № 312 და № 313, სურ. 121).

სამარხი ძვ.წ. I ს-ის II ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი №14 (ნახ. 19) აღმოჩნდა 0,8 მ სიღრმეზე. ორმო დაზიანებულია, ჩონჩხი ნაკლული. აკლია ტანის ზედა ნაწილი წელის არემდე. მიცვალებული დაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი. თავის ქალა ეგდო ფეხებთან.

მიცვალებულს ხელში ეჭირა: ოქროს და ქალცედონის ბეჭდები, ოქროს 23 კილიტი, 7 თვალი, ოცამდე სხვადასხვა მასალის მძივი და საკიდი. წელის არეში იდო ვერცხლის საავგაროზე, ხოლო ფეხების არეში მინის ორი სანელ-საცხებლე და რკინის დანა.

სამარხში ვერცხლის ოთხი მონეტა აღმოჩნდა. გოტარზეს ორი დრაქმა (ახ. წ. 40—51 წწ. სავ. წიგნ. № 316) და ავგუსტუსის ორი დენარი (ძვ. წ. 2 — ახ. წ. 4 წწ. სავ. წიგნ. № 317).

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 319, სურ. 65) ოქროსი. მრგვალგანიკვეთიანი ღერო თვალბუდისკენ თანდათანობით ფართოვდება. თვალბუდეს ამშვენებს სარდიონის ინტალიო ყურძნის მტევნის გამოსახულებით.

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 323) ქალცედონისა, ფაცეტდაბრტყელებული. გამოსახულების გარეშე.

კილიტები (სავ. წიგნ. №318, სურ. 69) ოქროსი, დაშტამპული.

საავგაროზე (სავ. წიგნ. № 325, სურ. 83) ვერცხლისა. ორწილადი, ცილინდრული ფორმისა. ზედა ნაწილი მჭიდროდ ეხურება ქვედას. $l=2,7$ სმ, $d=1$ სმ.

სანელსაცხებლეები (სავ. წიგნ. № 327, № 328) მომწვანო მინისა. მათ ვიწრო პირი, დაბრტყელებული ქობა, მაღალი ცილინდრული ყელი, დაქანებული კალთები და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვთ. მათი განზომილებებია: $h=10$ სმ, პირის $d=1,4$ სმ, ყელის $h=6$ სმ, ძირის $d=4,5$ სმ; $h=10$ სმ, პირის $d=3,5$ სმ, ყელის $h=6$ სმ, ძირის $d=3,5$ სმ.

განსაკუთრებით საინტერესოა სამარხში გამოვლენილი თვლები (სავ. წიგნ. № 321) — 7 ც. ხუთი მათგანი სარდიონისაა, ერთი ძოწისა და ერთიც მინისა. ყველა თვალი საუკეთესოდ არის დამუშავებული. ოთხზე გამოსახულებებია ამოკვეთილი.

სამარხი მასში გამოვლენილი ინვენტარის მიხედვით ახ. წ. I ს-ის შუა წანებით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი №15 (ნახ. 20) აღმოჩნდა 0,8 მ სიღრმეზე. სამარხ ორმოში ($1,1 \times 0,5$ მ) მიცვალებული, მოზარდი, დაუკრძალავთ მარცხენა გვერდზე. ძლიერ ხელფეხმოკეცილი.

მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩნდა თიხის ქოთანის, ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები და მძივები. ფეხების არეში მდგარა ორი მოვარდისფროდ, ერთი კი შავად გამომწვარი ხელადა, რომელთა ფორმის აღდგენაც ჭირს მათი ძლიერი ფრაგმენტულობის გამო (სავ. წიგნ. № 447—449).

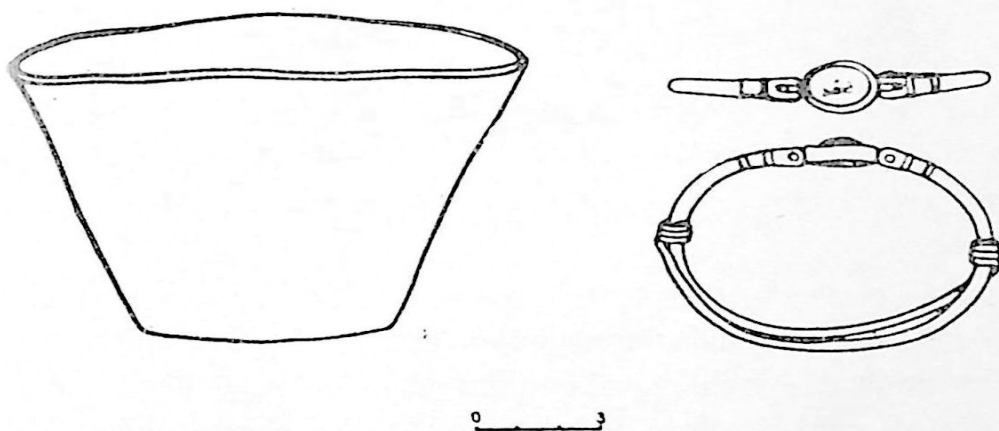
ქოთანი (სავ. წიგნ. № 346, სურ. 60) გამომწვარია მოვარდისფროდ. მას გადაშლილი პირი, მომრგვალებული ქობა, დაბალი ყელი, თანაბრად გამობერილი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. $h=17$ სმ, პირის $d=5$ სმ, ძირის $d=5,5$ სმ.

სასაფეთქლე რგოლები (სავ. წიგნ. № 345) ვერცხლის. მრგვალგანიკვეთიანი, მათულისა — 2 ც.

მძივები (სავ. წიგნ. № 344, სურ. 126) მინის, პოლიკრომიული — 3 ც, ოქროს სარჩულიანი — 15 ც. მოცისფრო პასტის იოტები — 20 ც.

სამარხი ზოგადად ახ. წ. I ს-ით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი №16 (სურ. 31) თიხის სარკოფაგი. გამოვლინდა 0,6 მ სიღრმეზე. მსხვილმარცვლოვანი თიხისა. სარკოფაგს წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმა აქვს. 1,4 მ. ძირის სიგანე 0,46 მ-ია, ზემოთკენ თანდათან ფართოვდება და ზედა ნაწილის სიგანე 0,5 მ-ს აღწევს. კედლების სისქეა 2,5 სმ. მას ზევიდან ესურა თიხის, ოდნავ ამოზნექილი სახურავი. სარკოფაგის კუთხეები დანით არის ჩათლილ-ჩასწორებული. მიცვალებული ჩაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, ძლიერ ხელფენმოკეცილი.



ნახ. 21. სამარხი № 16-ის ინვენტარი

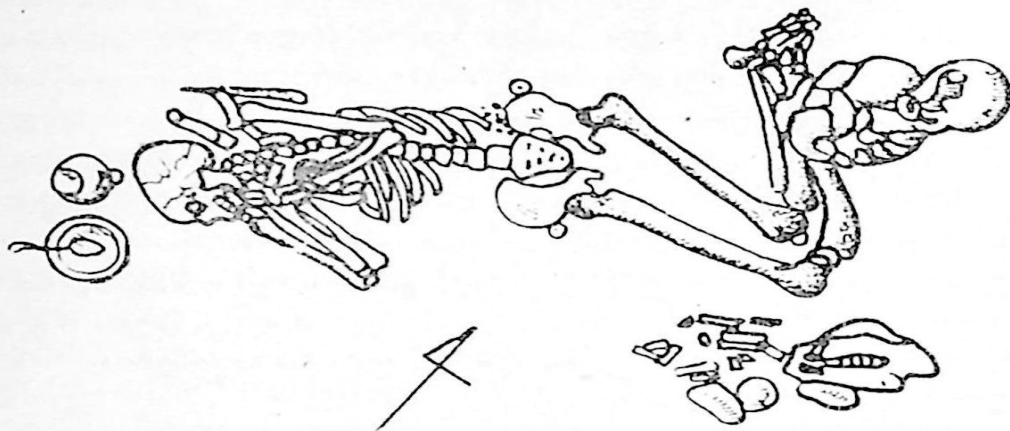
მიცვალებულს გულზე ედო ვერცხლის თასი, მარჯვენა ხელის მაჯაზე ეკეთა ვერცხლის სამაჯური. ფეხებთან მდგარა წითლად ანგობირებული ხელადა, რომელიც ძალიან იყო ჩაღეწილი (სავ. წიგნ. № 459). მის მახლობლად იდო გაურკვეველი დანიშნულების რკინის ნივთის ნაშთი (სავ. წიგნ. № 458, ნახ. 21).

მიცვალებულს პირში ედო ოქროს მონეტა — ლისიმარქეს სტატერის ტიპის მონეტის მინაბადი (სავ. წიგნ. № 460), ხელში ეჭირა ოროდ II-ის ვერცხლის დრაქმა (სავ. წიგნ. № 461).

სამარხში ვერცხლის კიდევ 4 მონეტა აღმოჩნდა (სავ. წიგნ. № 456) სინათრუკისა (ძვ. წ. 77—70 წწ.) და რომის რესპუბლიკური დენარები (ძვ. წ. 87 წ. ძვ. წ. 60 წ. და ძვ. წ. 29 წ.).

თასი (სავ. წიგნ. № 462, სურ. 73) ვერცხლისა, ანალოგიური № 9 სამარხში აღმოჩენილისა. მისი $h=8$ სმ, პირის $d=12,3$ სმ, ძირის $d=5,8$ სმ.

სამაჯური (სავ. წიგნ. № 463, სურ. 81) ვერცხლისა. ბოლოებგადახვეული. მისი შემსხვილებული და დაწახნაგებული თავები ცხოველის თავებს გამოსახავს. მათზე მოძრავად არის დამაგრებული ოვალური მოყვანილობის თვალბუდე, რომელშიც ჩასმულია მინის ინტალიო ქალი-ღვთაების გამოსახულებით. მინა ძლიერ არის ირიზებული.



ნახ. 22. სამარხი № 17

სამარხი ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი №17 (ნახ. 22) გამოვლინდა 1,7 მ სიღრმეზე. სამარხი ორმოში ($1,9 \times 0,9$ მ) მიცვალებული დაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი.

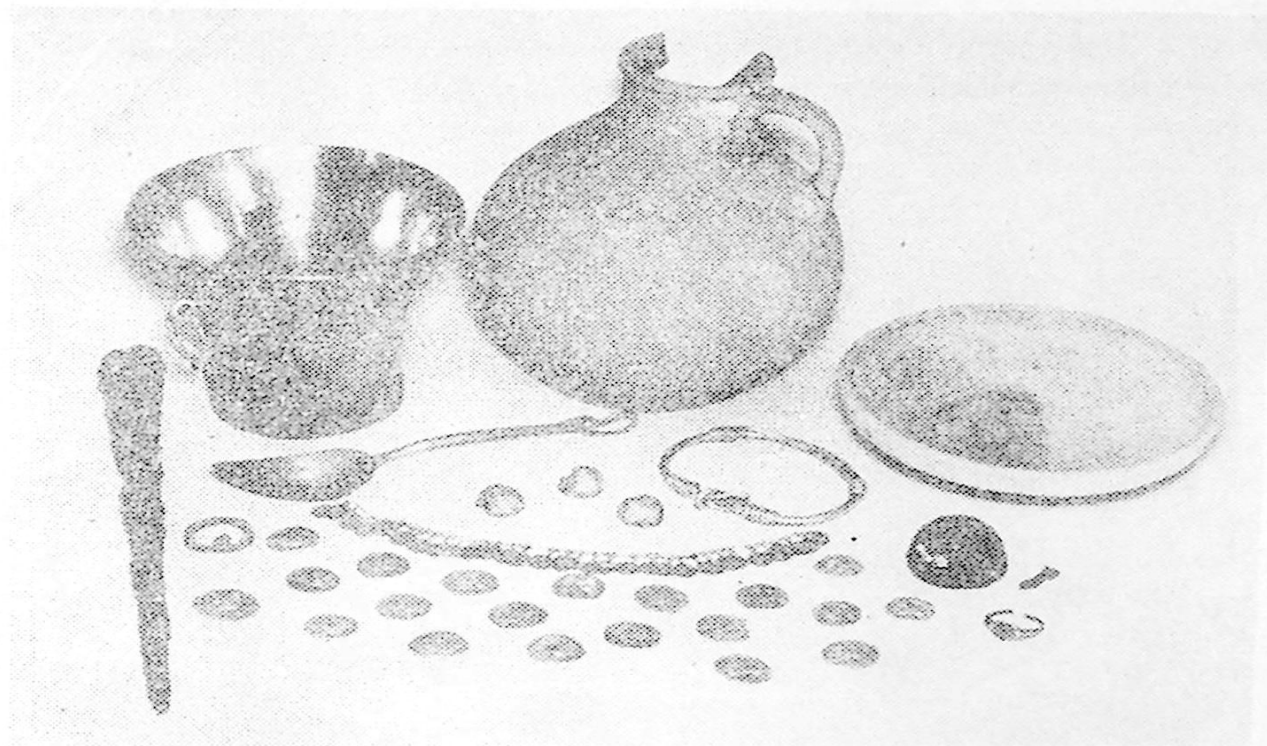
მიცვალებულის თავთან იდგა თიხის ჯამი, რომელზედაც იდო ვერცხლის კოვზი, მათ მახლობლად კი ვერცხლის თასი. გულმკერდის არეში აღმოჩნდა ოქროს საკიდები და ვერცხლის ღილები. წელის არეში — ბრინჯაოს ბალთა და ზარაკი. ზურგთან იდო რკინის შუბისპირი. ხელზე ეკეთა ვერცხლის სამაჯური, თითზე კი ბრინჯაოს ბეჭედი. ფეხების არეში იდგა თიხის 2 ხელადა.

მიცვალებულს პირში ედო ოროდ II-ის 12 მონეტა (სას. წიგნ. № 468), ხელში ეჭირა 8 მონეტა (სავ. წიგნ. № 469), რომელთაგან ხუთი ეკუთვნის ოროდ II-ეს, ორი არტაბან II-ეს (ძვ. წ. 88—77 წწ.), ერთი ფრაატ III-ეს (ძვ. წ. 70—57 წწ. ნახ. 23).

ხელადა (სავ. წიგნ. № 465) გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი დაფარულია წითელი ანგობით. მას ვიწრო პირი, წახნაგოვანი ქობა, დაბალი ყელი, თანაბრად გამობერილი, მაღალი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია ყელსა და მხარზე, აკლია ყურის ნაწილი. $h=25$ სმ, პირის $d=6$ სმ, ძირის $d=9$ სმ.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 464) გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი დაფარულია წითელი ანგობით. მას ოდნავ გადაშლილი პირი, წახნაგოვანი ქობა, წიბოიანი ყელი, თანაბრად მომრგვალებული მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია მხარსა და წიბოზე. $h=18$ სმ, პირის $d=6$ სმ, ძირის $d=9$ სმ.

ჯამი (სავ. წიგნ. № 466, სურ. 58,2) გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი წითლად არის ანგობირებული. მას ფართო პირი, სწორი კიდე, დაქანებული კალთები და მცირედ შემაღლებული ქუსლი აქვს. $h=5$ სმ, პირის $d=14,5$ სმ, ძირის $d=6,8$ სმ.



ნახ. 23. სამარხი № 17-ის ინვენტარი

საკიდები (სავ. წიგნ. № 476) ოქროსი — 33 ც. მრგვალ-ბრტყელი ფირფიტები ყუნწის საშუალებით შეკიდულია სპირალურად გრესილ მილაკისებურ ღერძზე.

კოვზი (სავ. წიგნ. № 471, სურ. 77) ვერცხლისა. თხელი ფირფიტისგან დამზადებული ოვალური მოყვანილობის კოვზს მირჩილული აქვს წახნაგოვანი ტარი, რომელიც თანდათან ვიწროვდება, მრგვალგანივკვეთიანი ხდება და ბოლოვდება იხვის თავის სტილიშებული გამოსახულებით. კოვზის $l=17,4$.

ღილები (სავ. წიგნ. № 474, სურ. 88) ვერცხლისა, ანალოგიური № 2 სამარხში აღმოჩენილისა.

სამაჯური (სავ. წიგნ. № 972, სურ. 77) დამზადებულია ვერცხლის მრგვალგანივკვეთიანი 2 მავთულისგან. ბოლოები ჩვეულებრივ აქვთ გადახვეული, თავები კი ე. წ. პერაკლეს კვანძს ქმნიან.

ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 473, სურ. 111) ბრინჯაოსი. მისი მრგვალბრტყელი ღერო თანდათან ფართოვდება და გადადის რომბისებურ ფარაკში. ფარაკი ბრტყელია ($1,2 \times 1$ სმ) და ზედ გამოსახულია მშვიდობისა და დაზავების სიმბოლო — ხელის მტევანი.

შუბისპირი (სავ. წიგნ. № 477, სურ. 103) რკინისა, შასრაში შემორჩენილია ხის ნაშთი. $l=25$ სმ, დაქანებულია.

ბალთა (სავ. წიგნ. № 476, სურ. 93) ბრინჯაოსი. მსგავსი № 10 სამარხში აღმოჩენილისა.

ზარაკები (სავ. წიგნ. № 475, სურ. 92) ბრინჯაოსი ნახევარსფერული სამარხი ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი № 18. 1,4 მ სიღრმეზე შემოისაზღვრა ოთხკუთხა მოყვანილობის ორმო ($1,6 \times 0,7$ მ), რომელშიც მიცვალებული დაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი. მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩნდა თიხის 2 ჭურჭელი, მარჯვენა ხელის თითებზე ეკეთა რკინის 2 ბეჭედი, ფეხებთან ეწყო რკინის წალდი და დანა. (ნახ 24).



ნახ. 24. № 18 სამარხის ინვენტარი

მიცვალებულს პირში ედო ავგუსტუსის ვერცხლის დენარი (ძვ. წ. 2 — ახ. წ. 4 წწ. სავ. წიგნ. № 486), ასეთივე მონეტა ეჭირა ხელშიც.

ხელადა (სავ. წიგნ. № 487, სურ. 56), გამომწვარია მოვარდისფროდ. დაფარულია წითელი ანგობით. მას სამტუჩა პირი, გამოყვანილი ყელი, კვერცხისებური მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე. პირთან შეერთების ადგილას ცერისებური შვერილი აქვს. ხელადა ლითონის ჭურჭლების მიბაძვით არის დამზადებული. ამის უტყუარი დასტურია ცერისებური შვერილი ყურზე და ჭურჭლის ყელსა და მხარზე არსებული წყვილი გრძივი ღარი. $h=20$ სმ, ძირის $d=11,5$ სმ.

კოჭობი (სავ. წიგნ. № 488, სურ. 57) გამომწვარია მოვარდისფროდ. მას ფართო, გადაშლილი პირი, თხელი ქოზა, დაბალი ყელი, თანაბრად მომრგვალებული, დაბალი მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. მუცლის ზედა ნაწილზე მიძერწილია ოვალურგანივკვეთიანი ყური. ჭურჭლის ზედაპირი დაფარულია კოპებით. $h=9,3$ სმ, პირის $d=6,5$ სმ, მუცლის $d=8,5$ სმ. ძირის $d=7,5$ სმ.

ბეჭდები (სავ. წიგნ. № 489) რკინისა, ძლიერ დაჟანგული, ფორმის აღგენა არ ხერხდება.

წალდი (სავ. წიგნ. № 490, სურ. 101) რკინისა, ორად გატეხილი. ყუაში შერჩენილი ჰქონდა ხის ნაშთი. $l=23$ სმ.

დანა (სავ. წიგნ. № 491) რკინისა, ძლიერ დაუანგული. გატეხილი, მცირედ მოხრილი, სატარეზე შემორჩენილი აქვს ორი მანჭვალი და ხის ნაშთი. $l=21,5$ სმ. (ნახ. 24).

სამარხი ახ. წ. I ს-ის II ნახევრით თარიღდება.

სამარხი № 19 (სურ. 32). ქვევრსამარხია. აღმოჩნდა 1,3 მ სიღრმეზე. ქვევრი დამზადებულია მცირე მინარევებიანი თიხისგან. გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი სადაა. იგი ძალიან იყო ჩალეწილი. მას ბრტყელი ქობა, ცილინდრული ყელი, კვერცხისებური ტანი და ბრტყელი ძირი აქვს. ქვევრი თითქმის პორიზონტალურად იყო ჩადგმული.

მიცვალებული ესვენა მარჯვენა გვერდზე, ძლიერ ხელფეხმოკეცილი. ჩატანებული ჰქონდა ბრინჯაოს ორი ნივთი: ყურძნის მტევნის გამოსახულების მქონე საკიდი და სფერული მძივი (სავ. წიგნ. № 492, სურ. 94).

სამარხი ახ. წ. I ს-ით უნდა დათარიღდეს.

სამარხი № 20 წარმოადგენს მიწაყრილიანი ორმოსამარხის ნაშთს. აღმოჩნდა 1,4 მ სიღრმეზე. ორმოს ზომების დადგენა არ მოხერხდა. სამარხების თავზე არსებულ სამოსახლოს იგი საფუძვლიანად დაუზიანებია. სამარხში ჩონჩხის მხოლოდ ცალკეული ძვლებიღა შემორჩა. ირგვლივ 1 მ² ფართობზე, სხვადასხვა დონეზე იყო მიმოფანტული ინვენტარისა და ჩონჩხის ნაწილები. მიწის პირიდან 1, 1 მ სიღრმეზე აღმოჩნდა ბრინჯაოს ბეჭდის ფრაგმენტები (სავ. წიგნ. № 293) და მინის ოვალური ფორმის ინტალიონი ($1,4 \times 1$ სმ, სავ. წიგნ. № 294).

სამარხი № 21 მიწაყრილიანი ორმოსამარხის ნაშთს წარმოადგენს. სამარხი ორმო შემოიხაზა 1,2 მ სიღრმეზე. მასში აღამიანის ჩონჩხის უმნიშვნელო ფრაგმენტები და თიხის ორი ჭურჭელი აღმოჩნდა. ორივე თითქმის ერთნაირია (სავ. წიგნ. № 295, სურ. 38, 39), ისინი გამომწვარია მოვარდისფროდ. მათ ფართო პირი, წახნაგოვანი ქობა, წიბოიანი ყელი, დაბალი მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვთ. ოვალურგანიგკვეთიანი ყური მიძერწილია ყელის წიბოსა და მუცელზე. I ხელადის $h=16$ სმ, პირის $d=7$ სმ, მუცლის $d=12$ სმ, ძირის $d=10,5$ სმ. II ხელადის $h=14,5$ სმ, პირის $d=7$ სმ, მუცლის $d=11,5$ სმ, ძირის $d=9$ სმ.

სამარხი ახ. წ. I ს-ით თარიღდება.

ს ა მ ა რ ო ვ ა ნ ზ ე მ ო ვ ო ვ ე ბ უ ლ ი მ ა ს ა ლ ი ს ა ნ ა ლ ი ზ ი

კ ე რ ა მ ი კ ა. როგორც სამარხების აღწერილობიდან დავინახეთ, რიყიანების კელის სამაროვანზე დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ადგილობრივი მაღალხარისხოვანი თიხის ჭურჭელი, რომელიც დამზადებულია განლექილი თიხისგან და გამომწვარია თანაბრად.

სამაროვანზე გამოვლენილია წითლად და შავად გამომწვარი თიხის ჭურჭელი⁵. წითლად გამომწვარი კერამიკა სამი სახისაა: სადა, წითლად ანგობირებული და მოხატული. შავად გამომწვარ კერამიკაში შეინიშნება ორი სახის ჭურჭლის არსებობა, ძირითადი ნაწილის ზედაპირი ხაოიანია, მცირესი კი სუსტად არის ნაპრიალები. შავად გამომწვარი თიხის ჭურჭელი სამაროვანზე

⁵ სამაროვანზე გამოვლენილი თიხის 46 ჭურჭლიდან 13 შავად არის გამომწვარი.

ხელაღებით, ჯამებით და ჭინჭილებით არის წარმოდგენილი⁶. წითლად გამომწვარი კი დოქებით, ხელაღებით, ჯამებით, კანთაროსითა და ქოთნებით. წითელკეციანი ჭურჭლების უმრავლესობა წითლად არის ანგობირებული.

აღაიანიდან მომდინარე კერამიკაში ყველაზე ადრეულია შემთხვევით მოპოვებული თიხის ჭურჭელი, რომლებშიც ფორმისა და დამზადების ტექნიკის მიხედვით ორი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა: I — ხელაღები, რომელთაც გადაშლილი პირი, ფართო ყელი, მომრგვალებული მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვთ⁷. და II — ხელაღები, რომელთაც ფართო, გადაშლილი პირი, შედარებით ვიწრო ყელი, მსხლისებური მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვთ⁸. ორივე ჯგუფის ხელაღებისთვის დამახასიათებელია მრგვალგანიკვეთიანი ყური, რომელიც მიძერწილია პირის კიდეცა და მხართან. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ხელაღა 5—59:5 თავისი ფორმით ამ ორ ჯგუფს შორის დამაკავშირებელი უნდა იყოს.

I ჯგუფის ხელაღები სხვებთან შედარებით არქაულად გამოიყურებიან⁹. მსგავსი ჭურჭელი გამოვლენილია „ქასრაანთ მიწებისა“ (ძვ. წ. VI—IV სს)¹⁰ და „თაშ-ბაშის“ (V—VI სს)¹¹ სამაროვნებზე.

გარდამავალი ხანის ხელაღის ანალოგიები ცნობილია: ბეშთა-შენის დაჭრილების და კამარახევის სამაროვნებიდან. ბეშთა-შენის ცალეხს ბ. კუფტინი ადრე აქემენიდური ხანით ათარიღებდა¹². ი. გაგოშიძე და ც. დავლიანიძე უფრო მართებულად მიიჩნევენ მათს აქემენიდური ხანის ბოლოთი დათარიღებას¹³. დაჭრილების სამაროვანზე გამოვლენილი ანალოგიური ხელაღები ნ. ნაკაიძემ IV—III სს. დაათარიღა¹⁴. გ. ცქიტიშვილი აღნიშნულ მასალას ძვ. წ. IV ს-ის მიწურულით ათარიღებს¹⁵. კამარახევის სამაროვანი, როგორც ცნობილია, V—III სს. არის დათარიღებული¹⁶.

II ჯგუფის ხელაღები, რომელთაც უკვე გამოკვეთილად მსხლისებური მუცელი აქვთ, აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. IV ს-ში ვრცელდებიან. ამ ჯგუფის ხელაღებისთვის დამახასიათებელია მრგვალგანიკვეთიანი ყური, რომელზეც პირთან მიერთების ადგილას ორი კოპია დაძერ-

⁶ № 2 სამარხში აღმოჩნდა შავად გამომწვარი მოზრდილი ლანგარი, რომელიც ძალიან იყო ჩაღწილი.

⁷ 10—60; 2—62 : 1; 2—62 : 2.

⁸ 2—62—11; 2—62 : 3; 2—62 : 4.

⁹ რუხი ან მოყავისფრო მინარევებიანი კეცი, ფართო ყელი, სფერული მუცელი და ანგობით ზედაპირის ნაწილობრივი დაფარვა ამ ჭურჭლის არქაულობაზე მიუთითებს.

¹⁰ ე. ბერაძე, ადრეანტიკური ხანის ორმოსამარხები „ქასრაანთ მიწების“ სამაროვნიდან, კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980, გვ. 16. ტაბ. XIII, 1.

¹¹ ი. გაგოშიძე, თრიალეთის სამაროვნები, თბ., 1982, სამარხი № 2. ინვ. № 180—65 : 7, ტაბ. VIII, გვ. 72.

¹² Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941, с. 41. табл. XV.

¹³ ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 80; ც. დავლიანიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქვემო ქართლიდან, მუზეუმის მოამბე XXXII—B, თბ., 1976, 128—145.

¹⁴ ნ. ნაკაიძე, ძვ. წ. IV—III სს. ქვევრსამარხები „დაჭრილების“ სამაროვნიდან, კავთისხევის..., გვ. 33, ტაბ. XXXI, 5, გვ. 37. ტაბ. X, 2.

¹⁵ მასალის ჩვენებისა და სიტყვიერი განმარტებისთვის მადლობას მოვახსენებ გ. ცქიტიშვილს.

¹⁶ რ. რამიშვილი, კამარახევის სამაროვანი, მსკა, II, თბ., 1959, გვ. 11, ტაბ. III, 2; მცხეთა II, გვ. 106, სურ. 474.

წილი. ანალოგიები ცნობილია: ქასრაანთ მიწების¹⁷, მუხათგვერდისა¹⁸ და კარიაკის¹⁹ სამაროვნებიდან. ყურის გაფორმების ეს ელემენტი ზომორფული შემკულობის გამოძახილი უნდა იყოს და ძვ. წ. V ს-ის ბოლოდან უნდა ჩნდებოდეს. ჩამოთვლილ ხელაღებზე უფრო მოგვიანო უნდა იყოს თეთრიწყაროს ქვევრსამარხსა²⁰ და ამავე რაიონის სოფ. შავსაყდარში²¹ აღმოჩენილი ორი ხელაღა (თეთრიწყაროს ცალი მოხატულია).

ე. წ. მსხლისებური ფორმის როგორც მოხატული, ასევე მოუხატავი, წითლად ანგობირებული ჭურჭლები, რომლებიც აშკარად II ჯგუფის ხელაღების ფორმებს იმეორებენ, ოღონდ ისინი უკვე საბრლოოდ ჩამოყალიბებული და დახვეწილია, ცნობილია კუშჩიდან²², სამადლოდან²³, დაჭრილებისა²⁴, და კამარახევის²⁵ სამაროვნებიდან. IV საუკუნიდან კი თავს იჩენენ დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ მონაპოვარშიც: ვანსა²⁶ და ითხვისში²⁷. სადაც ეს ჭურჭლები სავსებით მართებულად მიჩნეულია აღმოსავლეთ-ქართულ პროდუქციად²⁸. შემდგომ ხანებში (ძვ. წ. III ს. დან) დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივ იწყება ასეთი ხელაღების მიზაძვით ჭურჭლების წარმოება (დაბლაგომი, დაფნარი, ზემოფარცხმა, წიფნარი, ბუკისციხე და სხვა)²⁹.

ამდენად, როგორ საკუთრივ განსახილველი ჭურჭლების ფორმების, ასევე პარალელური მასალის გათვალისწინებით ყველაზე ადრეულად I ჯგუფის ხელაღები მიგვაჩნია: მათი თარიღი V ს-ის შუა ხანით ან მისი II ნახევრით უნდა განისაზღვროს³⁰, ხოლო II ჯგუფის ხელაღები კი IV ს-ის II ნახევრით. რაც შეეხება ე. წ. გარდამავალი სახეობის (5—59:5) ხელაღას, იგი ძვ. წ. V ს-ის ბოლოთი და IV ს-ის I ნახევრით უნდა დათარიღდეს³¹.

¹⁷ ე. ბერაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 17, ტაბ. XIV, 1. გვ. 20, ტაბ. XVII³

¹⁸ მუხათგვერდის მასალის ჩვენებისათვის მადლობას მოვახსენებ ლ. ხეცურიანს. მასალა და-მუშავების პროცესშია. წინასწარული თარიღია IV—III სს.

¹⁹ ი. გაგოშვიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 91.

²⁰ ა. ბოხოჩაძე, ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროს მაზლობლად, მსკა, III, თბ., 1963, გვ. 33. ტაბ. II, 1. ავტორს მიაჩნია, რომ ახალი აღმოჩენების საფუძველზე მასალა და კერძოდ ხელაღა ძვ. წ. IV—III სს-ით უნდა დათარიღდეს. ძვ. წ. IV ს-ით ათარიღებს ხელაღას ვ. თოლორდავაძე. იხ. მისი, ქართლის სამეფოს ისტორიისთვის, ძვ. წ. III—I სს. მსკა, III, 1963, გვ. 154. მისივე, დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში, თბ., 1980, გვ. 46.

²¹ ა. ბოხოჩაძე, დასახ. ნაშრომი, გ. ლომთათიძე, 1948—1949 წწ. და 1954 წლის გათხრების ვრცელი ანგარიში, 1957.

²² Б. А. Куфтин, указ. соч. с. 41. Табл. XV.

²³ ი. გაგოშვიძე, ქსნის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—1971 წწ. მუშაობის მოკ-ლე ანგარიშები. სსმე, III, გვ. 85.

²⁴ ნ. ნაკაიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 31, ტაბ. XXVIII, 12, გვ. 37. ტაბ. XXVII, 3, გვ. 32, ტაბ. XXX, 5 და გვ. 33, ტაბ. XXXII, 5.

²⁵ მცხეთა II, გვ. 105—106, სურ. 474.

²⁶ ვანი I, გვ. 208, სურ. 176.

²⁷ რ. აბრამიშვილი, ითხვისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის ანგარიში, 1962 წლის სავსე კვლევებიშის შედეგებისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა ანო-ტაციები, თბ., 1963

²⁸ ვ. თოლორდავა, დაკრძალვის წესები... გვ. 9; ნ. მათიაშვილი, ძვ. წ. III—II სს. კოლხეთის ქალაქების ეკონომიური ისტორიიდან, თბ., 1977, გვ. 55—56.

²⁹ ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9—10, ტაბ. V, 4; გვ. 22, ტაბ. XVI, 3; ტაბ. XX, 1, 2, 3, და XXVI, 1; გვ. 28—29, ტაბ. XXIII; იქვე, ტაბ. XXII, 4.

³⁰ ამ ჯგუფის ჭურჭლებში ყველაზე ძველი უნდა იყოს ხელაღა 10—60 : 1.

³¹ ჭურჭლები, რომლების ქრონოლოგიის დადგენას და კლასიფიკაციის ახლებურად წარმო-დგენას ვცდილობთ, ალაიანის ტერიტორიაზე შემთხვევით არის აღმოჩენილი და არ ახლავს სხვა დამა-თარიღებელი ინვენტარი, ხოლო სხვა ჰუნქტებიდან მომდინარე ანალოგიური მასალები ძირითადად ზოგადად არის დათარიღებული ან შესწავლის პროცესშია.

სამაროვანზე გამოვლენილ წითლად გამომწვარ ჭურჭლებში ყველაზე მრავალრიცხოვანია ხელალები, რომლებშიც სამი სახეობა გამოიყოფა: I — მრგვალპირიანი, მხრებდაშვებული, მუცელგამობერილი ჭურჭლები, რომელთაც ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვთ. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია პირს ქვემოთ, ყელსა და მხარზე (სურ. 34,35,36).

II — ყელწიბოიანი, დაბალი პროპორციების მქონე ხელალები, რომელთაც ფართო პირი, განზიდული მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვთ. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია ყელის წიბოსა და მხარზე (სურ. 38,39).

III — სამტუჩა ხელადა, რომელსაც ვიწრო ყელი, შემაღლებული მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. ყურის პირთან მიერთების ადგილას ცერისებური შვერილია, რომელიც ყელსა და მხარზე არსებულ წყვილ სიგრძივ ღართან ერთად იმის უტყუარი დადასტურებაა, რომ ხელადა ლითონის ჭურჭლების მიბადვით არის დამზადებული (სურ. 56).

I ტიპის ხელადა სამაროვანზე 4 ცალია³². ანალოგიური ჭურჭლები ბევრია მცხეთაში: სამთავროს სამაროვანსა³³ და სვეტიცხოვლის უბანზე³⁴. მსგავსი ჭურჭლები საყარაულო სერის სამაროვნიდან ძვ. წ. I — ახ. წ. I სს-ით არის დათარიღებული³⁵. ფარცხანაყანევის შემთხვევით აღმოჩენილ და ქვემოხეტის ქვევრსამარხებში ისინი ძირითადად ძვ. წ. II — I სს-ით თარიღდებიან³⁶. ძვ. წ. I სს-ის მიწურულთა თარიღდება ასეთივე ფორმის ჭურჭელი ნასტაკისის № 89-ე სამარხიდან³⁷. უნდა აღინიშნოს, რომ განსახილველი სახეობის ხელალები სამარხებში ხშირად მსხლისებურმუცლიან, წითლად ანგობირებულ ხელალებთან ერთად გვხვდება³⁸. ხაზი უნდა გაესვას კიდევ ერთ გარემოებას, რომ ანალოგიური ფორმის ხელალები, რომელთაც ყური მიძერწილი აქვთ პირს ქვემოთ, ყელზე და მხარზე, დათარიღებულია როგორც საკმაოდ ადრეული, ისე გვიანი ხანითაც. ასე, მაგალითად, „დაჭრილების“ სამაროვნის მიხედვით ისინი ძვ. წ. IV—III სს. თარიღდებიან³⁹. ხოლო ხოვლეში, ზესურის ველზე გათხრილ № 1 ქვეყუთიდან მომდინარე მსგავსი ხელადა ახ. წ. II—III სს არის დათარიღებული⁴⁰. ამდენად, მიგვაჩნია, რომ განსახილველი ფორმის

³² ამ ხელალების ძირითადი განზომილებანი თითქმის ტოლია: მაგ., მათი h—22—24 სმ, ძირისა კი —9—10 სმ.

³³ გ. თოლორდავა, დაკრძალვის წესები..., ტაბ. XI, 1, 2, 3 შესაბამისად: გვ. 54, ტაბ. XLII, 6, ძვ. წ. II—I სს. თარიღდება, გვ. 55, ტაბ. XLII, I—ძვ. წ. I, ს., გვ. 55, ტაბ. XLIV ძვ. წ. II ს., გვ. 55. ტაბ. XLIV, 2—ძვ. წ. II—I სს. და გვ. 555, ტაბ. XLV, 1—ძვ. წ. II ს.

³⁴ მცხეთა II, გვ. 138—139, სურ. 674. სვეტიცხოველი I—უბანზე № 11 ქვევრსამარში გამოვლენილი ხელადა ზოგადად „გვიანელინისტური და გვიანანტიკური ხანით“ თარიღდება, რომელიმე ძეგლის ან სამარხის ასეთი ზოგადი დათარიღება დღეისათვის, მეტი რომ არა ვთქვათ, საკმაოდ უხერხულად გამოიყურება.

³⁵ გ. ჭინჭიხაშვილი, ძვ. წ. I და ახ. წ. I სს. ქვევრსამარხები „საყარაულო სერის“ სამაროვნიდან, კავთისხევის... გვ. 49, ტაბ. XLVI, 4, ქვევრსამარხი № 10.

³⁶ გ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი; შესაბამისად: გვ. 32, ტაბ. XXVIII, 4; გვ. 29, ტაბ. XXIV, 1, 2, 3.

³⁷ ალ. ბოხოჩაძე, ნ. მირიანაშვილი, გ. ნარიშკინიშვილი, გ. ნაიბაიძე, ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1979 წლის მუშაობის ანგარიში.

³⁸ სამთავროს № 4, 6, 31 ქვევრსამარხები.

³⁹ ნ. ნაკაიძე, ძვ. წ. IV—III სს. ქვევრსამარხები „დაჭრილების“ სამაროვნიდან, კავთისხევის ... გვ. 34, ტაბ. XXXIII, 4.

⁴⁰ Г. Цкитишвили, Дж. Гветадзе, Н. Накашидзе, Итоги работ Кавтисхевской археологической экспедиции. ПАИ в 1976 году, с. 122 Табл. LI.

ხოვლეში გათხრილ № 1 წყვილადი სამარხის ინვენტარში აშკარად შეინიშნება ქრონოლოგიურად განსხვავებული 2 სახის მასალის არსებობა. კერძოდ, შავად გამომწვარი ხელადა და შემაღ-

ჭურჭელი ხმარებაში შემოდის ძვ. წ. II ს-ში, ინტენსიურად ვრცელდება ძვ. წ. I ს-ში, მისი მოგვიანო ცალები, კი, თუმცა იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ახ. წ. I საუკუნეშიც.

უაღრესად საინტერესოდ გამოიყურება II ტიპის ჭურჭლების ჩამოყალიბების პროცესი. კერძოდ, ძვ. წ. I ს-ის ბოლოსთვის I ტიპის ჭურჭლებს პირს ქვემოთ, ყელზე ყურის მიერთების ადგილას უჩნდებათ სუსტად გამოხატული წიბო, ამასთან, ოვალურგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია ჭურჭლის ყელზე არსებულ წიბოსა და მხარზე (სურ. 37). ასეთი ჭურჭლები, გარდა „რიყიანების ველის“ სამაროვნისა⁴¹, ცნობილია ძეგვიდან⁴² და ნასტაკისიდან⁴³.

ახ. წ. I ს-ის დასაწყისიდან ყელწიბოიანი ჭურჭლების სიმაღლე კლებულობს, დაბლდება და ფართოვდება მუცელი, შესაბამისად ფართოვდება მათი ძირიც. უფრო რელიეფური ხდება ყელზე არსებული წიბოც⁴⁴. ამრიგად ყალიბდება ხელადების II ტიპი. უნდა შევნიშნოთ, რომ დროთა განმავლობაში ეს ჭურჭლები თანდათან უხემდებიან, მძიმდებიან. ახ. წ. II ს-სათვის კი საერთოდ ქრება წითელი ანგობი.

I ტიპის ჭურჭელი დიდი რაოდენობით არის გამოვლენილი მცხეთის ტერიტორიაზე: სამთავროს სამაროვანზე⁴⁵, კარსნისხევის სამოსახლოსა⁴⁶ და სამაროვანზე⁴⁷, სვეტიცხოველის უბანზე გათხრილ სამარხებში⁴⁸ და ნამოსახლარზე⁴⁹, აგრეთვე მცხეთის არმაზისხევის მდიდრული სამარხების თანადროულ სამარხებში⁵⁰, ახ. წ. I—III სს. თარიღდება მსგავსი ჭურჭელი მცხეთაში, ახლად აღმოჩენილ სამაროვანზე⁵¹, რომელი ხანით, — თრელის სამაროვანზე⁵².

ლებულ ქუსლიანი ჯამი; წითლად გამომწვარი, ჩვენთვის საინტერესო ხელადა; მოხატული ჯამი და ვერცხლის თასი, ანალოგიური აღაიანში № 17 სამარხში აღმოჩენილისა, აშკარად გვიანი ელინისტური ხანის იერს ატარებენ. რაც შეეხება ამავე სამარხში გამოვლენილ ყელწიბოიან ჭურჭელს, ასეთივე, კავთისხევის ექსპედიციის განათხარი მასალების მიხედვით ძ. წ. III—I სს. არის დათარიღებული (დ. ყ ა ზ ა ხ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64, ტაბ. XLVI, 1, 2). განსახილველი სამარხეული კომპლექსის ახ. წ. I ს-ით დათარიღებას არც გოტარზესა და ავგუსტუსის მონეტების არსებობა უშლის ხელს, ვინაიდან ისინი უმეტეს შემთხვევაში თავად თარიღდებიან თანხლები მასალების მეშვეობით. ამავე დროს, არც ის უნდა იყოს გამორიცხული, რომ ისინი საყურებთან და აშკარად გვიანდელ ბეჭედთან ერთად გვიან ჩასვენებული მიცვალებულის კუთვნილებას შეადგენდნენ. კარგი იქნებოდა ნაშრომში მოცემული ყოფილიყო ავგუსტუსის მონეტის მოჭრის თარიღი.

⁴¹ რიყიანების ველის სამაროვანზე განსახილველი ჭურჭლები აღმოჩენილია ძვ. წ. I ს. II ნახევრით დათარიღებულ № 11 და № 17 სამარხებში.

⁴² ცნობა მოგვაწოდა ი. გაგოშიძემ.

⁴³ სამარხები №№ 8, 9, 106, 119 ძვ. წ. I ს. ბოლოთი თარიღდება. იხ. ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშები.

⁴⁴ II ტიპის ჭურჭლები რიყიანების ველზე სამაროვანზე აღმოჩნდა ახ. წ. I ს-ით დათარიღებულ № 21 სამარხში.

⁴⁵ მცხეთა III, თბ., 1980, გვ. 76—77, სურ. 115—132.

⁴⁶ მცხეთა II, თბ., 1978, სურ. 79—80.

⁴⁷ იქვე, სურ. 161—162 (სამარხი № 1); 171—172 (სამარხი № 6); 185 (სამარხი № 8); 216 (სამარხი № 13); 246 (სამარხი № 19); 308 (სამარხი № 29).

⁴⁸ იქვე, სურ. 672 (სამარხი 10); 677—678 (სამარხი № 12) 682—683 (სამარხი № 139).

⁴⁹ იქვე, სურ. 398. მოპოვებულია ფენაში.

⁵⁰ მცხეთა I, თბ., გვ. 132, ტაბ. C IX 9—სამარხი № 67; გვ. 133, ტაბ. CIX, სამარხი № 88; ტაბ. CIX 14—ფენაში; ტაბ. CIX₁₅.

⁵¹ აღ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში, მიმომხილველი, I, თბ., 1949; გვ. 259—287, ტაბ. IV, სურ. II, № 3.

⁵² Р. М. А б р а м и ш в и л и, Археологические исследования на новостройках большого Тбилиси, Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР, с. 29, табл. XI.

ნასტაკისის ველზე 1980 წელს შემთხვევით მოპოვებულ მასალაში არის ყელწიბოიანი 4 ხელადა⁵³. ანალოგიური მასალის გათვალისწინებით ისინი ახ. წ. I ს-ით უნდა დათარიღდნენ. მსგავსი ჭურჭლები თბილისიდან და მისი შემოგარენიდან გამოქვეყნებული აქვს დ. ქორიძეს. ღრმადელეში 1939 წ. შემთხვევით აღმოჩენილ კოლექციას 5—36 (5—36:1 და 5—36:2 უანგობოა; 5—36: და 5—36:4 წითლად ანგობირებული) იგი ზოგადად ახ. წ. I—IV სს. ათარიღებს⁵⁴. მოცემული თარიღი ძალზე ზოგადია. ჩვენს ხელთ არსებული, მტკიცედ დათარიღებული მსგავსი მასალის გათვალისწინებით შესაძლებელი ხდება მათი უფრო ზუსტი დათარიღება. პირველყოვლისა, ამ ჭურჭლების დათარიღებისას მთლიანად უნდა გამოირიცხოს ახ. წ. IV საუკუნე, ვინაიდან ამ პერიოდის ყელწიბოიანი ხელადები წინამორბედთაგან ძირეულად განსხვავდებიან. ფორმის მიხედვით. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ახ. წ. II საუკუნიდან ასეთი ჭურჭლების წითელი ანგობით დაფარვა აღარ ხდებოდა⁵⁵. ამდენად, განსახილველი ხელადები, რომლებიც ფორმით ზუსტად ანალოგიურებია რიყიანების ველზე გამოვლენილი ჭურჭლებისა ახ. წ. I ს-ით უნდა დათარიღდეს.

განსაკუთრებით გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება ქუშანაანთ გორის სამაროვანსა და მის მიდამოებში მოპოვებული ყელწიბოიანი ჭურჭლების მიმართ. მათი შესწავლისას რ. რამიშვილი მიმოიხილავს რა პარალელურ მასალას, პირველ რიგში, მიუთითებს მცხეთის ტერიტორიიდან მომდინარე ჭურჭლებს და წერს: „მცხეთის მასალების მიხედვით ასეთი ხელადები აღმოჩენილია ერისთავთა მდიდრული სამარხების თანამედროვე 87-ე და 88-ე ქვისამარხებში, III კრამიტსამარხში, რაც გამთხრელებს საშუალებას აძლევს ისინი ახ. წ. II—III სს. დაათარიღონ“ (მცხეთა I, ტაბულების აღწერილობა, გვ. 249, ტაბ. C IX, სურ. 9, 11, 14, 15)⁵⁶. ანალოგიური ჭურჭლები მართლაც აღმოჩნდა 87-ე და 88-ე ქვისამარხებში, მაგრამ მიუთითებულ ნაშრომში 87-ე სამარხის თარიღი მოცემული არ არის. 88-ე სამარხი კი ახ. წ. I—III სს. არის დათარიღებული⁵⁷, რაც შეეხება III კრამიტსამარხს, აქ სამარხეული მასალის განხილვისას მოტანილია როგორც I—II, ასევე II—III სს-ით დათარიღებული მასალა, ხოლო როდესაც ლაპარაკია ყელწიბოიან ჭურჭლებზე, მითითებულია მ. ივაშჩენკოს ნაშრომი, სადაც ამ ტიპის ჭურჭლების თარიღი სათაურშივე არის მოცემული⁵⁸. ამდენად, ჩვენთვის გაუგებარია, რატომ გამოირიცხავს რ. რამიშვილი ყელწიბოიანი ჭურჭლების დათარიღებისას ახ. წ. I საუკუნეს?! შემდგომ იგი პარალელურ მასალად ასახელებს ზღუდერში მოპოვებულ ყელწიბოიან ჭურჭლებს, რომლებიც ახ. წ. IV ს-ის ახლო პერიოდით თარიღდებიან⁵⁹. უნდა შევნიშნოთ, რომ ისინი განსახილველი ჭურჭლების პარალელურად არ გამოდგებიან, რადგან მათ ყელზე ორ-ორი წიბო და წყვილი

⁵³ სავ. წიგნ. № 8, 19, 20. 1980 წ.

⁵⁴ დ. ქორიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1958, გვ. 75—76 და 83, ტაბ. XXII, 1—2 (5—36: 3 და 5—36: 4 წითლად ანგობირებულია), 3, 4, (5—36: 1, 5—36: 2 უანგობოა).

⁵⁵ აღმ. საქართველოს ტერიტორიაზე არ გვეგულება ზუსტად დათარიღებული ძეგლიდან მომდინარე ახ. წ. II ს-ის წითელანგობიანი ყელწიბოიანი ჭურჭელი (ნ. მ.).

⁵⁶ რ. რამიშვილი, ერწოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში, თბ., 1979, გვ. 63—64.

⁵⁷ მცხეთა I, გვ. 133.

⁵⁸ მცხეთა III, თბ., 1980.

⁵⁹ გ. ნემსაძე, ზღუდერის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1964—66 წწ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები, სსშპ I, თბ., 1969 (ორმოსამარხებიდან მომდინარე კერამიკა, გვ. 53).

ყური აქვთ, რაც მათ აშკარა გვიანდებლობაზე მიუთითებს. და ბოლოს, მოჰყავს რა პარალელური მსგავსი მასალა ახალი ჟინვალის, არაგვისპირისა და ჟინვალის სამაროვნებიდან, რომლებიც ძირითადად III ს-ის II ნახევრითა და IV ს-ის დასაწყისითაა დათარიღებული, აქ ავტორი უთითებს თავისსავე ნაშრომს⁶⁰, რომელშიც არაფერია ნათქვამი ყელწიბოიან ჭურჭლებზე. ამავე დროს აღნიშნავს, რომ „ასეთ დათარიღებას მხარს უჭერს ნასტაკისისა და დიდმის არქეოლოგიური მასალაც“⁶¹. გაურკვეველია დიდმის რომელ მასალას გულისხმობს ავტორი. თრელის სამაროვანზე გამოვლენილი მსგავსი მასალა ახ. წ. I—III სს-ით არის დათარიღებული⁶², რაც შეეხება ნასტაკისს, აქ ახ. წ. III-ის შემდგომ ყელწიბოიანი ჭურჭლები მართალია, განაგრძობენ არსებობას, მაგრამ ისინი განსხვავებული ფორმისაა ანაზა და განსახილველ ჭურჭლებზე მსგავსობისას მათზე დაყრდნობა არ გამოგვადგება. არამართებულია მისი კიდევ ერთი დასკვნა, რომელიც ისევ ყელწიბოიან ჭურჭელს ეხება: „ხელადებს, როგორც წესი, აქვთ თითო ყური, რომელიც მიძერწილია ჭურჭლის მუცელზე და პირზე, თუმცა შედარებით მოგვიანო ნიმუშებს (III—IV საუკუნეთა მიჯნისა და VI საუკუნისა) ყური მიძერწილი აქვთ წიბოვან ყელზე“⁶³. თუ თვალს გავადევნებთ განსახილველ ჭურჭლების განვითარების გზას, დავრწმუნდებით, რომ სრულიად საპირისპირო მოვლენასთან გვაქვს საქმე. კერძოდ, ყელწიბოიან ჭურჭლებს ყური ყელის წიბოზე აქვთ მიძერწილი, მათი გაჩენიდან, ე. ი. ძვ. წ. I ს-ის შუა ხანებიდან თითქმის სამი საუკუნის განმავლობაში. მხოლოდ III ს-ის ბოლოდან შეინიშნება ყურის ზედა ნაწილის ჭურჭლის პირზე მიძერწვის ტენდენციის გაჩენა. ყელწიბოიანი ჭურჭლების გვიანდელი ვარიანტები ცნობილია: ზღუდერის⁶⁴, ურბნისის⁶⁵ და ნასტაკისის მასალებიდან. მსგავსი ჭურჭლები არის ლოჭინის ნასოფლარის I ჯგუფის კერამიკაშიც⁶⁶. ამდენად, ყელწიბოიანი ჭურჭლები არსებობას იწყებენ ძვ. წ. I ს-ის II ნახევარში⁶⁷. ამავე დროს ისინი ძირითადად იმეორებენ წინამორბედი მრგვალპირიანი ხელადების ფორმებს და ახასიათებთ მაღალი პროპორციები. ყური მიძერწილია ყელის წიბოსა და მუცელზე. როგორც წესი, ისინი წითლად არიან ანგობიებული. ახ. წ. I საუკუნეში თანდათანობით იცვლება მათი ფორმა. ჭურჭლები დაბლდება, ფართოვდება პირი, ქობა ხდება მასიური და წახნაგოვანი. ფართოვდება ხელადების მუცელი და შესაბამისად ძირიც. ყურზე ჩნდება კოხები. მათი დიდი ნაწილი ისევ ინარჩუნებს წითელ ანგობს⁶⁸. ახ. წ. II საუკუნიდან ჭურჭლები უხეშდება, მძიმდება. მთლიანად ქრება ანგობი⁶⁹.

⁶⁰ Р. Рамишвили, Новые открытия на новостройках Арагвского ущелья, КСИА 151. ИМ. 1977, с. 114—1122.

⁶¹ რ. რამიშვილს აღნიშნულ თარიღზე არავინ ჰყავს დამოწმებული.

⁶² ე. ნიკოლაიშვილი ანტიკური ხანის ძეგლები დიდმის ხეობიდან, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I, თბ., 1978. სამარხი № 3.

⁶³ რ. რამიშვილი, ერწოს ველი... გვ. 17.

⁶⁴ გ. ნემსაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 55—56. ნაგებობაში ბურჯის საძირკვლის ღონეზე დაბლა აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლები ბრტყელი, განიერი ძირითა და მაღალი ტანით. ყურზე ორ-ორი წიბოთი და წიბოზე გამობმული წველი ყურებით. გ. ნემსაძე მათ IV—VI სს. ათარიღებს.

⁶⁵ ლ. კილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964, გვ. 62, სურ 30—IV; ტაბ. XXX₁.

⁶⁶ რ. აბრამიშვილი, ლ. კილაშვილი, ლოჭინის ნასოფლარის არქეოლოგიური გათხრები, საქ. სსრ სახ. მეზეუმის მოამბე, XIII—B.

⁶⁷ რიყიანების ველის და ნასტაკისის სამაროვნებზე გამოვლენილი მასალების მიხედვით.

⁶⁸ რიყიანების ველის, ნასტაკისის, და საყარაულო სერის მასალების მიხედვით.

⁶⁹ მცხეთის, სამთავროს მასალების მიხედვით.

ახ. წ. III საუკუნიდან ჩნდება ყელზე ორმაგწიბოიანი ჭურჭლები. ამავე დროს იზრდება მათი ფორმები, როგორც სიმაღლეში, ასევე სიგანეშიც. III საუკუნის ბოლოსთვის, უფრო კი IV ს-ის დასაწყისიდან ყელწიბოიანი ჭურჭლების ფორმა ძირეულ ცვლილებას განიცდის. კვლავ ბატონდება მაღალი პროპორციები, ფართო მუცლითა და ყელზე ორი ან სამი წიბოთი. ხშირად წყვილი ყური მიძერწილია ყელის წიბოსა და მუცელზე. ჩნდება ყურის ზედა ნაწილის პირზე მიძერწვის ტენდენცია⁷⁰.

ჩვენ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ყელწიბოიანი ჭურჭლების (ხელადების) ფორმა ადგილობრივ, აღმოსავლეთ საქართველოში არის წარმოშობილი და რომ იგი წინარე პერიოდში (ძვ. წ. II—I სს) გავრცელებული ჭურჭლების შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ არსებობს საწინააღმდეგო მოსაზრებაც, რომ ყელწიბოიანი ჭურჭლები წარმოშობილია ბერძნული ჭურჭლების მიბაძვით და მათ წინაპრად მიჩნეულია ანტიკური ტოლჩები⁷¹.

III სახეობის ხელადა აღმოჩნდა № 18 სამხარში. მას სამტუჩა პირი, გამოყვანილი ყელი, შემადლებული, კვერცხისებური მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიძერწილია პირსა და მხარზე, ყურის პირთან მიერთების ადგილას ცერისებური შვერილია წარმოქმნილი. ყელიდან მხარზე დაუყვება წყვილი ღარი, რაც ყურის ცერისებურ შვერილთან ერთად უტყუარი დადასტურებაა იმისა, რომ ხელადა ლითონის ჭურჭლების მიბაძვით არის დამზადებული.

ანალოგიური ჭურჭლები არცთუ იშვიათია შიდა ქართლის ტერიტორიისთვის. ისინი ცნობილია მცხეთიდან: 1920 წელს შემთხვევით აღმოჩენილი ქვის აკლდამიდან, რომელიც ს. მაკალათიამ ახ. წ. II ს. დაათარიღა⁷², ახლად აღმოჩენილ სამაროვანზე ახ. წ. I—II სს-ით დათარიღებული ქვაყუთიდან და № 2 აგურკრამიტსამარხიდან⁷³, I—III სს დათარიღებული ქვევრსამარხიდან⁷⁴. ანალოგიური ხელადა გამოქვეყნებული აქვს დ. ქორიძეს ნაძალადევიდან და თბილისიდან⁷⁵. იმის გამო, რომ ეს ჭურჭლები შემთხვევით არის მოპოვებული და მათი სრული კომპლექსები ცნობილი არ არის, დ. ქორიძემ ისინი ზოგადად ახ. წ. I—IV სს დაათარიღა⁷⁶. ანალოგიური ფორმის ხელადები რამდენიმე ნიმუშით წარმოდგენილია ნასტაკისის ანტიკური ხანის სამარხებშიც.

ჩამოთვლილი ჭურჭლიდან მხოლოდ აღაიანის ცალია წითლად ანგობირებული. ამავე დროს იგი უფრო ფაქიზი ნახელავია. ხელადა თანმხლები მასალების მიხედვით ახ. წ. I ს-ით თარიღდება. შედარებით მოგვიანო ხანაში ჭურჭლების ფორმა უხეშდება, კეცი სქელდება, ყურის ცერისებრი შვერილი კნინ-

⁷⁰ ნასტაკისის, ძალისის, ზღუდერის და ლოჭინის მასალების მიხედვით. შესაბამისი ლიტერატურის დასახელებიდან თავს ვიკავებთ. ვინაიდან ისინი არაერთგზის გვაქვს მხიბლველი ზეგით.

⁷¹ მცხეთა III, გვ. 77.

⁷² ს. მაკალათია, 1920—1921 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ქვევროპოლის დათარიღებისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. IV, თბ., 1928, გვ. 180.

⁷³ აღ. კალანდაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 259—287, ტაბ. II, სურ. IV.

⁷⁴ მცხეთა III, სურ. 61—65.

⁷⁵ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, შესაბამისად: გვ. 74, ტაბ. XXII, სურ. 13, გვ. 79, ტაბ. XXVII, სურ. 14 და გვ. 79, ტაბ. XXI₁₅.

⁷⁶ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 83.

დება და მცირე წანაზარდის სახითა გვხვდება. თანდათან ქრება ღარებიც. ახ. წ. II საუკუნიდან ამ ხელაღების ტანი იფარება ხორკლებით. ისე, რომ მათ ძველი ჭურჭლების მხოლოდ სამტუჩა პირი და ყურზე მეჭეჭისებური შვერილია შემორჩათ⁷⁷.

საყურადღებოა, რომ განსხვავებით შიდა ქართლის სხვა სამაროვნებისგან, რიყიანების ველის სამაროვანზე ხშირია ორყურა ჭურჭლების გამოვლენის შემთხვევები (სურ. 50, 41, 44, 48)⁷⁸. განსახილველი ჭურჭლების ზუსტ ანალოგიებს ვერ მივაკვლიეთ. № 1 ორმოსამარხში აღმოჩენილი წითლად ანგობირებული დერგისებრი ჭურჭლის რამდენადმე მსგავსი ჭურჭელი საქართველოში ძირითადად ნასტიკისის ველზეა გამოვლენილი⁷⁹. ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ ანალოგიური ფორმის ორყურა ჭურჭელი დიდი რაოდენობით არის გამოვლენილი იალუილუთეფეს კულტურის ძეგლებზე⁸⁰, მინგეჩაურის ქვევრსამარხებში⁸¹. მსგავსი ჭურჭელი გაცილებით ადრეულ ხანაში გავრცელებული ჩანს აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა პუნქტში: სამთავროზე⁸², ტინის სერის სამაროვანზე⁸³, ღრმახევისთავში⁸⁴, კობალის სამაროვანზე⁸⁵ და ა. შ. ასეთივე ჭურჭლები გვხვდება ურარტულ ძეგლებზეც⁸⁶. როგორც მოტანილი ანალოგიებიდან ვნახეთ, საქართველოში მსგავსი ორყურა ჭურჭელი გვიანბრინჯაოს ხანაშიც არსებობს, მაგრამ განსახილველი ცალკის გენეტიკურად მათთან დაკავშირება ჭირს არა მხოლოდ დიდი ქრონოლოგიური განსხვავების არსებობის, არამედ იმის გამოც, რომ ეს ჭურჭლები ტექნოლოგიური თვალსაზრისითაც განსხვავებულია.

რაც შეეხება იალუილუთეფეს კულტურის გავლენის არსებობას, ეს უკანასკნელი თითქოს არ უნდა იყოს გამორიცხული, მაგრამ კვლევის ამ ეტაპზე რაიმეს გარკვევით მტკიცება გაგვიჭირდება. მით უფრო, რომ როგორც ტექნოლოგიური პროცესით (განლექვის ხარისხი, გამოწვის ფერი, ანგობით დაფარვა), ასევე გარეგნული იერით ისინი ურარტულ ნიმუშებს უფრო ემსგავსებიან.

⁷⁷ ნასტიკისისა და ძალისის მასალების მიხედვით.

⁷⁸ სამაროვანზე 5 ორყურა ჭურჭელია გამოვლენილი. მათ შორის 2 წითლად ანგობირებული, 1 მოხატული და 2 შავად გამომწვარი და სუსტად გაპრიალებული.

⁷⁹ ჩვენთვის საინტერესო ჭურჭლები ნასტიკისის ველზე აღმოჩენილია როგორც სამარხებში, ასევე ფენებში: კერძოდ, ელინისტური ხანის სამლოცველოში. მათი სავსე ნომრებია: 10—5—370—80; 10—5—372—80 და 10—5—366—80.

⁸⁰ О. Ш. Исмизаде, Ялойлутепинская культура, Баку, 1956, табл. III, 3, XII₁, XX₁; XXVI; ჩვენთვის საინტერესო სახეობის ჭურჭლები გაერთიანებულია VIII ტიპად, გვ. 51.

⁸¹ С. М. Казиев, Альбом кувшинных погребений Мингечаура, Баку, 1960, с. 22 и 26, табл. IV₄, XIV₄, XVII₆.

⁸² მცხეთა IV. თბ., 1970. აღ. კალანდაძე, სამთავრო, წინა ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, ძვ. წ. XI—X სს დათარიღებულ № 64 და ძვ. წ. XV—XIII სს. დათარიღებულ № 294 სამარხში. შესაბამისად, გვ. 122, სურ. 586—567 და გვ. 155, სურ. 740; კ. ფიცხელაური, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ძვ. წ. XV—VII სს), თბ., 1973. სამთავროს 1938 წ. გათხრილი № 62 ორმოსამარხი, ტაბ. XI.

⁸³ კ. ფიცხელაური, დასახ. ნაშრომი.

⁸⁴ ღრმახევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები თბ., 1980, გვ. 93, ნახ. 74, სურ. 13, 14, № 5 ნაგებობაში.

⁸⁵ Н. Тушишвили, Дж. Амиранашвили, Результаты работ Алгетской археологической экспедиции, ПАИ в 1977 году, с 123—125, табл. VI₃.

⁸⁶ А. А. Марчпросян, Город Тейшебани, Ереван, 1961, с. 11, рис. 49.

განსახილველი დერგისებური ჭურჭელი თანმხლები მასალების მიხედვით ძვ. წ. I ს. II ნახევრით თარიღდება. ასევე თარიღდება № 11 სამარხში გამოვლენილი წითელანგობიანი, მცირე ზომის ორყურა ჭურჭელიც.

წითლად ანგობირებული ჯამები სამაროვანზე ორ (№ 9 და № 17) სამარხშია გამოვლენილი (სურ. 58). ორივე ერთი ტიპისაა. მათ შვეული კიდე, დაქანებული კალთები და შემადლებული ქუსლი აქვთ. თანმხლები მასალების მიხედვით, ისინი ძვ. წ. I ს. II ნახევრით თარიღდებიან. ანალოგიური ჯამები ფართოდ ვრცელდება გვიანი ვლინისტური ხანის საქართველოში⁸⁷.

მოპოვებულ კერამიკულ ნაწარმში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მოხატულ ჭურჭელს (სურ. 42—45)⁸⁸, რომელიც დამზადებულია სუფთად განლექილა თიხისგან და გამომწვარია თანაბრად. განსახილველ კერამიკაში ორი ჯგუფი გამოიყოფა: მოვარდისფრო და მოყავისფრო კეციანი ჭურჭლები⁸⁹. ამავე დროს გარკვეული კანონზომიერება შეინიშნება კეცისა და მოსახატად გამოყენებული საღებავის მიმართებაში. მოვარდისფროდ გამომწვარი ჭურჭლების ზედაპირი, როგორც წესი, მოხატულია წითელი, ხოლო მოყავისფროდ გამომწვარისა კი მუქი ყავისფერი საღებავით. ორნამენტი ძირითადად მსგავსია, მოხატულობა მარტივი. მცირე გამონაკლისის გარდა საკმაოდ დაუდევრადაა მოხატული თიხის დაუმუშავებელი, ხაოიანი ზედაპირი. გვხვდება გაწყვეტილი ხაზები, დაუმთავრებელი ორნამენტი, საღებავის ლაქები და ახიმეტრიულობა ნახატში. არც საღებავია მრავალფეროვანი. გამოყენებულია მხოლოდ წითლისა და ყავისფრის რამდენიმე ტონი. ღოქებში (ხელაღებში) მოხატულია თითქმის მთელი ზედაპირი, კალთების უკიდურესი ქვედა ნაწილის გარდა. მოხატულობა განლაგებულია ფრიზებად. ყელზე სჭარბობს სარტყლები, ყელს ქვემოთ, მხარზე მძივისებური ორნამენტი, იგივე მძივისებური ორნამენტი ზოგჯერ წარმოდგენილია სარტყლებთან ერთად. მუცელზე უმეტესად გვხვდება სარტყლებისა და ტალღოვანი ორნამენტის კომბინაცია. მცირე გამონაკლისის სახით გვხვდება ორ სარტყელს შორის მოთავსებული მძივისებური ორნამენტი. კალთები მოხატულია სარტყლებით. ყურზე გვხვდება სარტყლები და საღებავის ლაქები.

კანთაროსის კედლები შედებილია წითლად. შეუღებავია კალთის ქვედა ნაწილი და ძირი, რომლებიც მოხატულია წითელი საღებავით. გამოყვანილია წიწვოვანი ორნამენტი. აქაც მოხატულია ჭურჭლის ხაოიანი ზედაპირი (სურ. 46).

მოცემული მასალის მიხედვით, ჭურჭლების ზედა ნაწილის მოხატულობა გაცილებით მრავალფეროვანია ქვედა ნაწილთან შედარებით, რომელსაც მხოლოდ სარტყლები ამკობს.

განსახილველ მასალას უახლოესი პარალელები პირველ რიგში ისევ შიდა ქართლის ტერიტორიაზე ეძებნება. ეს პუნქტებია: სამადლო, ნასტაკისი, სარკინე, გრძელი მინდორი, ციხია-გორა, დედოფლის მინდორი, ძალისი, უფლისციხე და სხვ.

⁸⁷ ვ. თოლორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33.

⁸⁸ მოხატული ჭურჭელი სამაროვანზე სულ 5 ცალია აღმოჩენილი. ამთგან სამი ხელადა, ერთი ორყურა ღოქი და ერთიც კანთაროსი.

⁸⁹ ერთად განვიხილავთ როგორც სამაროვანზე, ასევე გვიანელინისტური ხანის სამოსახლოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ მოხატულ ჭურჭელსა და მის ნატეხებს.

ხაოიან ზედაპირზე წითელი საღებავით მოხატული კერამიკა უფლისციხიდან (შიდა ქალაქი და ბაშბების ნამოსახლარი) თარიღდება ძვ. წ. I საუკუნით⁹⁰. ასევე ათარიღებს ი. გაგოშიძე დედოფლის მინდორზე, ადგილ მოზვლულებში, სამაროვანზე მოპოვებულ მოხატულ დოქებს და პირმოყრილ ჯამებს⁹¹. ძვ. წ. I ს-ით დათარიღებული ფენიდან მომდინარეობს ხაოიან ზედაპირზე მოხატული ჭურჭლის ფრაგმენტები ნაქალაქარ ძალისიდან⁹², სარკინედან და გრძელი მინდვრიდან⁹³. ანალოგიური ტექნიკით მოხატული კერამიკა არის აგრეთვე სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ ქვევრსამარხებში⁹⁴. ღიღუბეში 1930—31 წწ. მექანიკური ქარხნის მშენებლობის დროს შემთხვევით აღმოჩენილ მასალაში⁹⁵. ამავე პერიოდით თარიღდება მოხატული ჭურჭლები ურბნისიდან⁹⁶, ნასტაკისის ველზე გათხრილი გვიანი ელინისტური ხანის სამარხებიდან⁹⁷ და 1980 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი მასალიდან⁹⁸, ძვ. წ. I — ახ. წ. I სს. არის დათარიღებული ანალოგიური ტექნიკით მოხატული ჭურჭლები საყარაულო სერის სამაროვანზე გათხრილი ქვევრსამარხებიდან⁹⁹. № 6 სამარხში გამოვლენილი მოხატული ხელადის ზუსტი ანალოგია მოიპოვება სტირფაზის სამაროვანზე¹⁰⁰.

ანალოგიური ტექნიკით მოხატული ჭურჭლები ცნობილია დასავლეთ საქართველოდანაც: ვანში აღმოჩენილ მოხატულ ჭურჭლებს ნ. მათიაშვილი ძვ. წ. II ს. II ნახევრით და ძვ. წ. I ს-ით ათარიღებს¹⁰¹. ასევე თარიღდება ზემოფარცხაში¹⁰², ქვემოხეთში¹⁰³, გოგორეთსა¹⁰⁴ და ფარცხანაყანევში¹⁰⁵ გამოვლენილი მოხატული ჭურჭელი.

მოყვანილი ანალოგების საფუძველზე გაუპრიალებელ, ხაოიან ზედაპირზე წითელი საღებავით მოხატული კერამიკა ძირითადად ძვ. წ. I ს. — ახ. წ. I ს.

⁹⁰ დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე I, გვ. 12, ტაბ. XXXII, 6, 10 მისივე, უფლისციხე II, გვ. 80, ტაბ. XXXII, XXXIII.

⁹¹ მაღლობას მოვასხენებ ისტ. მეცნ. კანდ. ი. გაგოშიძეს მიითვებული მასალის, ჩვენებისა და სიტყვიერი განმარტებისთვის.

⁹² А. В. Бохоладзе, Н. Г. Мирянашвили, Настакисская археологическая экспедиция Мухетского района, ПАИ в 1976 г.

⁹³ А. В. Бохоладзе, Раскопки на территории городища Саркинэ и Грдзели Миндори. ПАИ в 1976 г.

⁹⁴ ვ. თოლორდავა, დაკრძალვის წესები... თბ., 1980, გვ. 55. ტაბ. XVII₁; ქვევრსამარხი № 50, თარიღდება ძვ. წ. I ს.

⁹⁵ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53—56.

⁹⁶ ლ. ქილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1969, გვ. 55.

⁹⁷ სამარხები №№ 10, 25, 63, 65, 83, 96.

⁹⁸ 10—6—2—80; 10—6—3—80; 10—6—12—80; 10—6—22—80 და 10—6—168—80.

⁹⁹ გ. ჯინჯიხაშვილი, ძვ. წ. I და ახ. წ. I სს. ქვევრსამარხები საყარაულო სერის სამაროვნიდან, კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980, გვ. 52—53.

¹⁰⁰ Б. Техов, Раскопки в с. Стирфаз, ПАИ в 1977 г., с. 102, табл. LI.

¹⁰¹ ნ. მათიაშვილი, ელინისტური ხანის ადგილობრივი მოხატული კერამიკა ვანიდან, მსკა V, თბ., 1973, გვ. 55. მისივე, ძვ. წ. III—I სს. კოლხეთის ქალაქების ეკონომიური ისტორიიდან, თბ., 1977, გვ. 60.

¹⁰² ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 30—31, ტაბ. XXII_{1,2} ქვევრსამარხი № 3.

¹⁰³ ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29, ტაბ. XXIV. ნ. ვაშაკიძე, სუფსის აუზში შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები, სდსმ, III, გვ. 84.

¹⁰⁴ ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 23, ტაბ. XXIV.

¹⁰⁵ ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32, ტაბ. XXVIII₂ და XXIX₁; შ. მამულაძე, ფარცხანაყანევის შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები, სდსმ, VIII, გვ. 85.

თარიღდება¹⁰⁶. თუმცა გამორიცხული არ არის მათი აღმოჩენა როგორც ძვ. წ. II, ასევე, ახ. წ. II საუკუნეებშიც.

განსხვავებით საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი კერამიკისგან, სომხეთში ელინისტურ ხანაში ბატონობს მოხატვის პოლიქრომიული ტექნიკა. ამავე დროს, როგორც წესი, მოხატულია გაბრიალებული, ანგობიანი ზედაპირი. ხაოიან ზედაპირზე მოხატული რამდენიმე ჭურჭელი. გამოთქმის სახით გვხვდება ახ. წ. I—II საუკუნეებში¹⁰⁷.

თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მოხატული ჭურჭელი ცოტაა. რაც არის, ისიც მოხატულია ანგობიან ზედაპირზე¹⁰⁸.

ალაიანის ტერიტორიიდან მომდინარე შემთხვევით აღმოჩენილ მასალაში არის თეთრი ანგობით მოხატული ხელადა (სურ. 3). როგორც განხილული მასალიდანაც ჩანს, შიდა ქართლისთვის ანტიკურ ხანაში დამახასიათებელია ჭურჭლის წითელი საღებავით მოხატვა, თეთრი ანგობით მოხატული ჭურჭელი შიდა ქართლში დიდხანს წარმოადგენდა იშვიათობას. მისი აღმოჩენები განსაკუთრებით გახშირდა უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში¹⁰⁹.

კ. ფიცხელაური თეთრი ანგობით მოხატულ ჭურჭელს ჰერული კულტურის ნიშნების მატარებლად თვლის და შიდა ქართლში აღმოჩენილი ცალები ჰერებთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის შედეგად მოხვედრილად მიაჩნია¹¹⁰. ანალოგიურ კერამიკას ბოლო ხანებამდე კახეთის რომელიღაც სამეთუნეო ცენტრიდან მოტანილად მიიჩნევდა ი. გაგოშიძე¹¹¹. დღეს, როდესაც შიდა ქართლში თეთრი ანგობით მოხატული კერამიკა დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი, რაც არქეოლოგიური გათხრების ინტენსივობის ზრდით არის გამოწვეული, და როდესაც გაკეთებულია სამადლოზე მოპოვებული ასეთი ჭურჭლის კეცის ანალიზი¹¹², კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით, რომ თეთრი ანგობით მოხატული ჭურჭელი, მსგავსად წითლად მოხატულისა, მზადდებოდა ადგილზე, შიდა ქართლში¹¹³. თუმცა, როგორც ჩანს, აქაური მოსახლეობის გემოვნებას მაინც უფრო მეტად წითელი საღებავით მოხატული ჭურჭელი მიესადაგებოდა. არც ის არის გამორიცხული, რომ თეთრი ანგობის კონცენტრული წრეხაზებით მოხატული ჭურჭელი თავდაპირველად მართლაც კახეთის რომელიღაც სამეთუნეო ცენტრში დამზადდებინათ.

¹⁰⁶ მოცემულ თარულს ამაკრებს რიყიანების ველის სამაროვანზე გამოვლენილი მოხატული ჭურჭლის ცალკეულ ნიმუშების თანხლები, კომპლექსში შემავალი მასალა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ამ კომპლექსებში ნუმისმატიკური მასალის სიმრავლე.

¹⁰⁷ მასალას გვეყვანი სოხეულის მუზეუმებისა და არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ფონდებში.

¹⁰⁸ მასალას გვეყვანი აზერბაიჯანის ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიისა და არქეოლოგიის სექტორისა და სახელმწიფო მუზეუმის ფონდებში.

¹⁰⁹ დიდი ხნის განმავლობაში შიდა ქართლისთვის წითელი საღებავით მოხატული ჭურჭელი იშვიათობას წარმოადგენდა.

¹¹⁰ К. Пицхелаури, Основные проблемы истории племен Восточной Грузии XV—VII вв. до н. э., Тб., 1973, с. 202—207. его же, Памятники второй половины I тысячелетия до н. э. на территории Кахети, СА, № 3, 1977, с. 226—227.

¹¹¹ ი. გაგოშიძე, მოხატული კერამიკა სამადლოდან, „ძეგლის მეგობარი“, № 23, 1970, გვ. 46.

¹¹² თ. მორჩაძე, ანტიკური ხანის კერამიკა, თბ., 1980.

¹¹³ ნ. მირიანაშვილი, ელინისტური ხანის ადგილობრივი მოხატული კერამიკა ალაიდან, არქეოლოგიური ძიებანი. 1982 გვ. 41.

წითლად გამომწვარი სადა ჭურჭელი სამაროვანზე ორი ნიმუშით არის წარმოდგენილი. ერთია მცირე ზომის უყურო ქოთანის (სურ. 60), რომელიც გვხვდება როგორც გვიანელისტურ, ასევე გვიანი ანტიკური ხანის მასალებში, ხოლო მეორეა კოპებიანი ხელადა (სურ. 57). კოპებიანი ჭურჭელი აღმოჩენილეთ საქართველოში ახ. წ. პირველ საუკუნეებში ვრცელდება. რიყიანების ველზე გამოვლენილი ცალის ანალოგები ძირითადად მცხეთისა და ნასტიკის მასალებში გვხვდება, თუმცა მათი მსგავსი ჭურჭელი სხვა ძეგლებზედაც არის გამოვლენილი. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობითაა ისინი აღმოჩენილი მცხეთის კრამიტ და ორმოსამარხებში¹¹⁴ და სამთავროს 202-ე სამარხში¹¹⁵. ანალოგიურ ჭურჭელს ზემო ავჭალიდან ს. მაკალათია ახ. წ. I ს-ით დათარიღებს¹¹⁶. ზოგადად I—III სს არის დათარიღებული ასეთი ჭურჭელი მცხეთის ახლად აღმოჩენილ სამაროვანზე¹¹⁷. განსახილველი ხელადა თანმხლები სამარხეული კომპლექსის მიხედვით ახ. წ. I ს-ით თარიღდება. ამ თარიღს მხარს უჭერს პარალელური მასალაც.

რიყიანების ველის სამაროვანზე დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა შავად გამომწვარი თიხის ჭურჭელი. თიხა, გამონაკლისის გარეშე, კარგად არის განლექილი და თანაბრად გამომწვარი. ჭურჭელთა უმრავლესობა სუსტად ნაპრი-ალებია, მცირე ნაწილის ზედაპირი კი ხალიანია.

შავად გამომწვარ კერამიკაში ჭურჭელთა შემდეგი სახეობები გამოირჩევა: დოქი, ხელადები, ჭინჭილები, ჯამები და ლანგარი.

დოქს გადაშლილი პირი, მცირედ დაწახნაგებული ქობა, გამოყვანილი ყელი, შემადლებული მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. მუცლის შუა ნაწილზე დაძვრწილია ბრტყელგანიგკვეთიანი წყვილი ყური. $h=20$ სმ, პირის $d=6$ სმ, მუცლის $d=13$ სმ, ძირის $d=8,8$ სმ¹¹⁸ (სურ. 50).

ხელადებში ორი სახეობა გამოიყოფა: I სახეობის ხელადას სამტუჩა პირი, გამოყვანილი ყელი, თანაბრად მომრგვალებული, თითქმის სფერული მუცელი და საშუალო სიფართის ბრტყელი ძირი აქვს. ოვალურგანიგკვეთიანი ყური მიძვრწილია პირსა და მხარზე. $h=17,5$ სმ, მუცლის $d=15$ სმ, ძირის $d=17,5$ სმ, მუცლის $d=15$ სმ, ძირის $d=8,5$ სმ (სურ. 52)¹¹⁹.

II სახეობის ხელადებს ფართო, ოდნავ გადაშლილი პირი, მომრგვალებული ქობა, დაბალი, გამოყვანილი ყელი, თანაბრად მომრგვალებული, თითქმის სფერული მუცელი და საშუალო სიფართის ძირი აქვთ. ოვალურგანიგკვეთიანი ყური მიძვრწილია ქობასა და მხარზე (სურ. 51—53)¹²⁰.

ანალოგიური სახეობის ხელადებს უნდა მივაკუთვნოთ № 2 სამარხში აღმოჩენილი ნაკლული ჭურჭელი, რომელიც მხოლოდ ნაწილობრივ არის აღდგენილი. მას გამოყვანილი ყელი, თანაბრად მომრგვალებული მუცელი და

¹¹⁴ მცხეთა III, თბ., 1980, კრამიტსამარხები. № 242, 1940, სურ. 84—85; № 135; 1939—s, სურ. 89—92; № 223, 1940—s, სურ. 94; ორმოსამარხები: № 135, 1939—s, სურ. 87—88; № 138 1930—s.—სურ. 95.

¹¹⁵ А. Апакидзе, В. Николаишвили, Мцхета, результаты археологических исследований, ПАИ в 1977.

¹¹⁶ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 174.

¹¹⁷ აღ. კალანდაძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. IV, სურ. 11, № 28.

¹¹⁸ ჭურჭელი გამოვლენილია ახ. წ. I ს-ის I ნახევრით დათარიღებულ № 2 სამარხში.

¹¹⁹ ხელადა გამოვლენილია ახ. წ. I ს-ის შუა ხანებით დათარიღებულ № 7 სამარხში.

¹²⁰ II სახეობის ხელადები აღმოჩნდა ძვ. წ. I ს-ის შუა ხანებით დათარიღებულ № 9 და ახ. წ. I ს-ის შუა დათარიღებულ № 7 სამარხებში.

ბრტყელი ძირი აქვს. მხარზე შემორჩენილია ოვალურგანიკვეთიანი ყურის ფრაგმენტი (სურ. 49)¹²¹.

როგორც აღწერილობიდან ჩანს, ორივე სახეობის ხელადა თითქმის ერთნაირი ფორმისა და განზომილებებისაა. მათი ძირის დიამეტრი თითქმის სიმაღლის ნახევარს უდრის. განსხვავდებიან მხოლოდ პირის მოყვანილობით.

I სახეობის მსგავსი ჭურჭელი ძირითადად შიდა ქართლშია გავრცელებული. ყათლანისევის მარცხენა მოსახლეობის სამაროვანზე გამოვლენილი ანალოგიური ჭურჭელი ახ. წ. I—II სს. არის დათარიღებული¹²². ძვ. წ. I — ახ. წ. II სს-ით თარიღდებიან ისინი მონასტრის სამაროვანზე¹²³ და საყარაულო სერის სამაროვნის № 1 ქვევრსამარხში¹²⁴, ხოლო ამავე სამაროვნის № 3 ორმოსამარხიდან ნოზდინარე ხელადა ზოგადად ძვ. წ. III—II სს. არის დათარიღებული¹²⁵. სგავსი ჭურჭელი აღმოჩნდა მცხეთაშიც¹²⁶. განსახილველ ცალკეობან ყველაზე მეტ მსგავსებას ავლენენ ნასტაკისის ანტიკური ხანის სამარხებში აღმოჩენილი ხელადები, რომლებიც ძვ. წ. I ს. თარიღდებიან.

II სახეობის ხელადებიც თითქმის იმავე ძეგლებზეა დაფიქსირებული, სადაც I სახეობისა. ბაშბების ნამოსახლარის № 7 ორმოსამარხში იგი ძვ. წ. I ს. II ნახევრით თარიღდება¹²⁷, საყარაულო სერის სამაროვნის № 4 ქვაყუთში ძვ. წ. III—I სს-ით¹²⁸, ხოლო ამავე სამაროვნის № 3 და № 13 ქვევრსამარხებში ძვ. წ. I და ახ. წ. I საუკუნეებით¹²⁹. ანალოგიური ჭურჭელი გამოვლენილია მცხეთაშიც¹³⁰.

№ 1 სამარხში აღმოჩნდა ორი მცირე ზომის სასმისი — ჭინჭილა. ისინი ფორმებით განსხვავდებიან ერთმანეთისგან.

I ჭინჭილას ფართო, გადაშლილი პირი, თხელი ქობა, გამოყვანილი ყელი, თითქმის სფერული მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. პირსა და მხარზე მიძერწილია მრგვალგანიკვეთიანი ყური. $h=6$ სმ, პირის $d=2,8$ სმ, მუცლის $d=6$ სმ, ძირის $d=3$ სმ (სურ. 47).

განსახილველი ჭურჭელი ფორმით მსგავსია II სახეობის ხელადებისა. განსხვავება მხოლოდ ზომებშია¹³¹.

II ჭინჭილას ვიწრო პირი, მომრგვალებული და შესქელებული ქობა, მაღალი, გოფრირებული ყელი, განიერი, თითქმის სფერული მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. მხარსა და მუცელზე მიძერწილია მრგვალგანიკ-

¹²¹ შავად გამოშვარი ხელადები აღმოჩნდა აგრეთვე № 9 და № 15 სამარხებში, მაგრამ მათი ძლიერი ფრაგმენტულობის გამო პირს მათ შესახებ მსჯელობა.

¹²² დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, I, გვ. 91, ტაბ. LI₂.

¹²³ Р. Гаглоев, Раскопки Монастырского могильника позднеантичного времени, ПАИ в 1976 году, таб. XVIII₃, с. 177—178.

¹²⁴ გ. ჭინჭიხაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 43, ტაბ. XLI⁷.

¹²⁵ დ. ყაზახაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 61, ტაბ. LI, 9 (სავ. № 10).

¹²⁶ მცხეთა II, გვ. 139, სურ. 659. სვეტიცხოველი I.

¹²⁷ დ. ხახუტაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 81, ტაბ. XXXII₁₋₂ მისივე, უფლისციხე II, ტაბ. XXIII₁.

¹²⁸ დ. ყაზახაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65, ტაბ. LVII. 2.

¹²⁹ გ. ჭინჭიხაშვილი, დასახ. ნაშრომი, შესაბამისად: გვ. 44, ტაბ. XLIII₂, გვ. 51, ტაბ. XLIII₁.

¹³⁰ მცხეთა II, გვ. 133, სურ. 664, სვეტიცხოველი I.

¹³¹ ანალოგიური ჭურჭელი გამოვლენილია კარსნისხევის სამაროვანზე № 29-ე სამარხში. თარიღდება ახ. წ. I-II სს.; მცხეთა II; გვ. 53, სურ. 307.

კვეთიანი წყვილი ყური. ჭურჭელს მხარზე შემოუყვება ჭდეული ორნამენტი. $h=6,2$ სმ, პირის $d=1,8$ სმ, მუცლის $d=4$ სმ, ძირის $d=2$ სმ (სურ. 48).

ამ ჭურჭლის პარალელს ვერ მივაკვლიეთ. ჭინჭილები თანმხლები სამარხეული მასალის მიხედვით ძვ. წ. I ს. II ნახევრით თარიღდება.

რიყიანების ველის სამაროვანზე ორი სახეობის ჯამებია გამოვლენილი: I სახეობის ჯამს ფართო, მოყრილი პირი, დაქანებული კალთები და შემადლებული ქუსლი აქვს. $h=6$ სმ, პირის $d=12$ სმ, ძირის $d=4$ სმ. (სურ. 54)¹³². II სახეობის ჯამს კი ფართო, მცირედ ჩაკეცილი პირი, დაქანებული კალთები და მეტ-ნაკლებად შემადლებული ძაბრისებრი ქუსლი (სურ. 55)¹³³.

შავად გამომწვარი პირმოყრილი ჯამები არცთუ ხშირია აღმოსავლეთ საქართველოს გვიანელინისტური ხანის ძეგლებზე. თუნდაც იმის გამო, რომ ამ პერიოდისთვის საგრძნობლად კლებულობს შავად გამომწვარი ჭურჭელი.

პირმოყრილი ჯამები ძვ. წ. I საუკუნით თარიღდება (დიდმის ხეობიდან)¹³⁴. ასევე თარიღდება ისინი ნასტაკისშიც¹³⁵, ძვ. წ. II—I სს. არის დათარიღებული ასეთი ჯამები ფარცხანაყანევში¹³⁶, ზემოფარცხმასა¹³⁷ და გოგორეთში¹³⁸, ხოლო დაფნარში ძვ. წ. II ს-ით¹³⁹. ანალოგიური ჯამი აღმოჩნდა ხოვლეს მახლობლად ახ. წ. II—III სს დათარიღებულ სამარხში¹⁴⁰.

ძაბრისებურ ქუსლიანი ჯამებიც ძირითადად გვიანი ელინისტური ხანის ძეგლებზე ჩნდება. ყათლანიხევის მარცხენა ნაპირის სამაროვანზე აღმოჩენილი ჯამები I—II სს თარიღდება¹⁴¹. ანალოგიური ჯამები ბამბების ნამოსახლარზე აღმოჩენილია ძვ. წ. III—II სს ფენებში¹⁴². ძვ. წ. II—I სს თარიღდება მსგავსი ჭურჭელი დიდუბიდან და ზემო ავჭალიდან¹⁴³. ძვ. წ. I ს. თარიღდება ისინი ნასტაკისის მონაპოვარშიც¹⁴⁴.

*
• •

როგორც აღწერილიდან დავინახეთ, წითლად გამომწვარ კერამიკაში სჭარბობს წითელი ანგობით დაფარული ჭურჭელი. მ. ივამჩენკო სამთავროზე წითლად ანგობირებული ჭურჭლების გაჩენას ბერძნული წითელლაკიანი ჭურჭლის მიბაძვით ხსნიდა. მათი ფორმებიც ელინისტური სამყაროდან შეთვისებუ-

¹³² სამარხი № 4.

¹³³ II სახეობის ჯამები განსახილველ სამაროვანზე გამოვლენილია № 2 და № 3 სამარხებში.

¹³⁴ ვ. ნიკოლაიშვილი, ანტიკური ხანის ძეგლები დიდმის ხეობიდან, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები. I, თბ., 1978.

¹³⁵ სამარხი № 82.

¹³⁶ შ. მამულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88, ტაბ. 82, 3; ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32, ტაბ. XXIX, 3.

¹³⁷ ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 30, ტაბ. XXII₄.

¹³⁸ ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29, ტაბ. XVIV₈.

¹³⁹ ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 22, სამარხი № 23, ტაბ. XV₄. Н. Книгурадзе, ук. соч.

¹⁴⁰ Г. Цкитишвили, Дж. Гветадзе, П. Накаидзе... დასახ. ნაშრომი, გვ. 122, ტაბ. LI.

¹⁴¹ დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე I, გვ. 85, ტაბ. 1₄.

¹⁴² იქვე, ტაბ. XLIII₇.

¹⁴³ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 48—49, ტაბ. X—I, 2, 3, 5.

¹⁴⁴ სამარხი № 125.

ლად მიაჩნდა. კერძოდ სამთავროს ყელწიბოიანი ჭურჭლების საწყისს ბერძნულ ტოლჩებში (npoxyc) ხედავდა¹⁴⁵, რაც არ არის მართებული.

ვ. თოლორდავამ თავის ნაშრომში „დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში“¹⁴⁶, დამაჯერებლად გვიჩვენა, რომ ჭურჭლის წითელი ანგობით დაფარვა გვიანელისტურ ხანაზე გაცილებით ადრეა (ძვ. წ. VI სკ-დან) დადასტურებული აღმოსავლეთ საქართველოში. ჩვენის მხრივ დავუმატებდით, რომ თიხის ჭურჭლის წითელი ანგობით დაფარვის წესი ურარტული წითლად ანგობირებული ჭურჭლების მიბაძვით უნდა გაჩენილიყო. მით უფრო, რომ თვით ფორმები და კეცის წითლად გამოწვაც საქართველოში მთელი რიგი მეცნიერების მიერ ურარტულ გავლენას უკავშირდება¹⁴⁷ და დღეისთვის ეს საკითხი აღარ არის საკამათო.

ოქროს ნაკეთობანი სამაროვანზე სამკაულების სახით არის წარმოდგენილი (ფერადი ტაბ. III, ა).

სამაჯური წარმოადგენს წვრილი მავთულის რთულ წნულს, რომელზედაც მოძრავად არის დამაგრებული ოქროსავე თხელფირფიტოვან ჩარჩოში ჩასმული პასტის თვალი. სამაჯურის $l=20,5$ სმ (სურ. 61). ძეწკვი ყელსაბამის ნაწყვეტს უნდა წარმოადგენდეს. ყელსაბამები ანალოგიური ძეწკვებით აღმოჩენილია მცხეთაში: არმაზისხევის № 7-ე სამარხში¹⁴⁸, ბაგინეთის კლდე-კარის სარკოფაგში (ახ. წ. II ს.)¹⁴⁹ და უნივერსალის მშენებლობისას, 1958 წ. გათხრილ № 1 სამარხში (ახ. წ. I—III სს)¹⁵⁰, აგრეთვე არაგვისპირის № 13 სამარხში (ახ. წ. III ს ბოლო და IV ს დასაწყისი)¹⁵¹. ასეთივე ძეწკვები შედის გონიოს განძის შემადგენლობაში¹⁵². ზღუდერში № 3 ხის სარკოფაგში (ახ. წ. III ს-ის დასაწყისი) აღმოჩნდა მსგავსი წნული ძეწკვი და ასეთივე წყვილი სამაჯური. გამთხრელის აზრით ეს სამაჯურები ძეწკვის ნაწყვეტებს უნდა წარმოადგენდეს¹⁵³. II—III სს თარიღდება ასეთი ყელსაბამები ლოოდან¹⁵⁴.

წნული ძეწკვები ამკობს ვანის სამარხებში გამოვლენილ სამკაულებს. მსგავსი ძეწკვები აღოჩენილია საქართველოს ფარგლებს გარეთაც. ტამანის

¹⁴⁵ მცხეთა III, გვ. 76. ბერძნული წითელლაკიანი ჭურჭლების, რომელთა მიბაძვითაც დამზადებულად მიაჩნდა ადგილობრივი წითლად ანგობირებული ჭურჭელი, მცხეთაში არ არსებობას. გ. ივაშჩენკო ტრანსპორტირების სიძნელით ხსნიდა. რაც არ არის მართებული (მაშინ როგორ აღწევდა მცხეთამდე ტრანსპორტირებისთვის უფრო სათუთი მინის-ჭურჭელი სირიიდან?).

¹⁴⁶ ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50—51.

¹⁴⁷ დ. მუსხელიშვილი, ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1978, გვ. 91, Д. Мусхелишвили, К вопросу о распространении красноглиняной керамики на территории Восточной Грузии в раннеантичную эпоху (по материалам раскопок Ховлегора СА. М., 1977. 3 с. 213—219; его же, к вопросу о связях центрального закавказья с Передним Востоком в раннеантичную эпоху, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I, თბ., 1979, გვ. 17—30; ი. გაგოშიძე, ქსნის ხეობის..., გვ. 42 და ა. შ.

¹⁴⁸ მცხეთა I, გვ. 54, ტაბ. IX.

¹⁴⁹ დასახ. ნაშრომი, გვ. 86.

¹⁵⁰ ცნობა მოგვაწოდა გამთხრელმა ალ. ბოხოჩაძემ.

¹⁵¹ Р. Рамишвили, Новые открытия на новостройках Арагвского ущелья, КСИА, 151, с. 118, рис. 5, 2.

¹⁵² ოთ. ლორთქიფანიძე, თ. მიქელაძე, დ. ხახუტაიშვილი, გონიოს განძი, თბ., 1980, გვ. 18, ტაბ. XLIX, LI, LII, LIII, LIV.

¹⁵³ გ. ნემსაძე, ზღუდერის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1964—1966 წწ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები, გვ. 51, ტაბ. VII.

¹⁵⁴ Ю. И. Воронов, Материалы по археологии Абхазии и Санигии (II—VII вв.), Материалы по археологии Абхазии, Тб., 1979, с. 57, табл. 40, В—1, 2.

¹⁵⁵ ვანი IV, სურ. 477.

ნ/კ-ზე; სტანიცა სენნაიას ყორღანის ორ სამარხში¹⁵⁶, მეოთხე „სემიბრატნი“ ყორღანში¹⁵⁷, ნოვოროსიისკის მიდამოებში¹⁵⁸, წნული ძეწკვების მქონე სამკაულების საინტერესო კოლექცია ინახება ერმიტაჟში: ყელსაბამი მედალიონით (ახ. წ. III ს.) აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან (კიზირეცკის კოლექცია)¹⁵⁹, ახ. წ. I ს. თარიღდება ყელსაბამი ქერსონესიდან¹⁶⁰. ანალოგიური ყელსაბამი ინახება ბრიტანეთის მუზეუმშიც¹⁶¹. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ წნული ძეწკვები გამოყენებულია სხვადასხვა სამკაულებშიც¹⁶².

როგორც ვნახეთ, ოქროს წნული ძეწკვები ანტიკურ ხანაში სამკაულის ძალზე გავრცელებული სახეობაა, რომელიც საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე დადასტურებული. განსახილველი სამაჯური, რომელიც აგრეთვე ძეწკვის ნაწევრებს უნდა წარმოადგენდეს, თანმხლები სამარხეული მასალის მიხედვით ახ. წ. I ს-ის შუა ხანებით თარიღდება.

რიყიანების ველის სამაროვანზე ოქროს ორი ბეჭედი აღმოჩნდა. № 7 სამარხში გამოვლენილი ბეჭდის თხელფურცლოვანი რკალი მხრებისკენ თანდათან ფართოვდება. მასზე დარჩილულ თვალბუდეში ჩასმულია სარდიონის ამობურცულზედაპირიანი თვალი. ბეჭდის მხრებს ამკობს გრაფიკული ორნამენტი. $d = 1,5$ სმ (სურ. 65). № 14 სამარხში გამოვლენილი ბეჭდის მრგვალ-განივკვეთიანი ღერო თვალბუდისკენ თანდათან ფართოვდება. ბუდეს დაბრტყელებული ნაპირი აქვს. ბეჭდს ამშვენებს სარდიონის ინტალიო ყურძნის მტევნის გამოსახულებით. მათი ზუსტი ანალოგია გადასინჯულ მასალაში არ შემხვედრია. თანმხლები მასალის მიხედვით ისინი ახ. წ. I ს-ით თარიღდებიან.

№ 7 სამარხში აღმოჩნდა ოქროს სადა საყურე რგოლიც (სურ. 64). უნდა აღინიშნოს, რომ ანტიკური ხანის საყურე რგოლებს შორის მისი მსგავსი არ მოიხაზა. იგი ყველაზე მეტად გავს თხოთის მთის სამაროვანზე გამოვლენილ საყურე რგოლს, რომელიც IV ს-ით თარიღდება.

ოქროს სამკაულების შემდეგი სახეობაა საკიდები. ისინი ორგვარია: 1) ნუშის გულის ფორმის ცვარათი შემკულ თხელფურცლოვან ბუდეში ჩასმულია ძოწის თვალი. ზედა ფართო ნაწილში, ბუდეზე დარჩილულია მილაკები — 3 ც¹⁶³. (სურ. 63). ჩანს, ისინი უფრო რთული სამკაულის ნაწილებს წარმოადგენენ. 2) მომცრო ზომის მრგვალ-ბრტყელი ფირფიტები ყუნწის მეშვეობით შეკიდულია სპირალურად გრეხილ ღერაკზე — 35 ც.

¹⁵⁶ Отчеты Императорской археологической комиссии (с. Петербург) за 1980 г., СПб., 1882, с. 6, № 6, АТП, Табл. I, рис. 6, с. 15, № 27, АТП, Табл. II, рис. 9.

¹⁵⁷ ОАК за 1877 г., СПб., 1980, с. 26. АТП, Табл. II. Рис. 10.

¹⁵⁸ Н. И. Веселовский, Случайная находка близ Новоросийска, Известия Императорской археологической комиссии (с. Петербург). вып. II., СПб., 1904, с. 167—168, рис. 1.

¹⁵⁹ Художественное ремесло эпохи римской империи, 1980 (I в. до н. э. IV в.), каталог выставки, рис. 146.

¹⁶⁰ Отчёты... за 1896 г., СПб 1898, с. 179, рис. 535. Художественное ремесло... рис. 141.

¹⁶¹ Ю. Соколов, Античное причерноморье, Л., 1973, № 148; Античные города Северного Причерноморья, М., 1955, т. I, с. 353 р. 43.

¹⁶² Ю. Н. Воронцов, Материалы по археологии Абхазии... с. 57, табл. 40. А—1—4; Д. Белов, Некрополь Херсонеса эллинистической эпохи, Археологический сборник, 19 А., 1978, с. 62—63, рис. 12—13.

¹⁶³ აღმოჩნდა № 1 — 2 და № 9 სამარხებში.

პირველი სახეობის საკიდის პარალელს ვერ მივაკვლიეთ. დაახლოებით ასეთივე დეტალები ჩართული სხვა სახეობის სამკაულებში ხშირია თუნდაც მცხეთის მაგალითზე¹⁶⁴. მეორე სახეობის საკიდები ფართოდ არის გავრცელებული ანტიკური ხანის საქართველოში¹⁶⁵.

კილიტები (სურ. 67,69,70) სამ სამარხში აღმოჩნდა¹⁶⁶. ყველა მათგანი დაშტამპვის წესით არის დამზადებული. ზურგის მხარეს დარჩილული აქვთ ყუნწი ქსოვილზე დასაკერებლად. ოქროს კილიტებიც მასიურად გვხვდება როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს ანტიკური ხანის მდიდრულ სამარხებში. არმაზისხევის მარტო ერთ № 6 სამარხში 3466 ცალი კილიტი აღმოჩნდა¹⁶⁷.

დაშტამპული კილიტები გამოვლენილია სომხეთშიც¹⁶⁸. ჩვენს მიერ გათხრილი II სახეობის საკიდები ძალიან ხშირად იმავე სამარხებში იხევენ თავს, სადაც კილიტები. ვფიქრობთ, რომ ისინიც სუდარის შესამკობად გამოიყენებოდა. დიდი რაოდენობით კილიტებით მოქარვულ სუდარას შესაძლოა შიგა და შიგ მრგვალ-ბრტყელი ფირფიტის საკიდებიც ამშვენებდა.

№ 1 სამარხში აღმოჩნდა მრგვალ-ბრტყელი, გულამოდებული ფირფიტის სასაფეთქლე რგოლები (სურ. 62). ანალოგიური სასაფეთქლე რგოლები, ოღონდ ოდნავ უფრო მასიური ფირფიტისა, გამოვლინდა ნასტაკისის ველის სამაროვანზე. ისინი ძვ. წ. I ს. II ნახევრით თარიღდებიან¹⁶⁹.

ოქროს ნივთებიდან სამკაულების რიცხვს არ უნდა მიეკუთვნებოდეს თხელფირფიტოვანი ვარდულები (სურ. 68). ზურგისკენ გადაკეცილ ნაპირებში ჩარჩენილი ხის ნაშთი გვაფიქრებინებს, რომ ისინი ხეზე ყოფილა გადაკრული. ზურგის მხარეს მიჩილული აქვთ 4—4 მოზრდილი ყუნწი, ალბათ ტანსაცმელზე დასაკერებლად. მათი ანალოგია ჩვენთვის ჯერჯერობით ცნობილი არ არის. ვფიქრობთ, ისინი წარჩინებული მეომრის განმასხვავებელ ინსიგნიებს უნდა წარმოადგენდნენ. ამაზევე უნდა მიუთითებდეს მისი თანმხლები სამარხეული ინვენტარი (რკინის შუბისპირი, ბრინჯაოს საქამრე ბალთები) და მიცვალებულისათვის ორი ცხენის, მათ შორის აკაზმულის ჩატანებაც. წარჩინებული მეომრის ინსიგნიები ახ. წ. I ს. შუა ხანებით უნდა დათარიღდეს.

მართალია, სამაროვანზე გამოვლენილი ოქროს ნივთები სიმრავლით არ გამოირჩევიან, მაგრამ მათი დიდი მნიშვნელობა ადგილობრივი საოქრომჭედლო საქმის შესწავლისთვის უდავოა.

ანგარიშგასაწევია ის ფაქტიც, რომ აქაური ოქრომჭედლობის ნიმუშებს თანადროულ მასალებში ძნელად თუ ეძებნებათ პარალელები, რაც მათს ლოკალურობაზე უნდა მიუთითებდეს.

ვერცხლის ნაკეთობანი (ფერადი ტაბ. I ბ, II) სამაროვანზე წარმოდგენილია ჭურჭლების, კოვზებისა და სამკაულების სახით. სამარხებში აღმოჩენილია ვერცხლის 5 თასი, მათში ოთხი სახეობა გამოიყოფა: ნა-

¹⁶⁴ მცხეთა I, ტაბ. CXV, 1; LXXX, 3; LXVI, 24, 25.

¹⁶⁵ არმაზისხევი (მცხეთა I, გვ. 73, ტაბ. LXVI, 40, სურ. 43, 31), სამადლოზე (ი. გაგოშვიძე, სამადლო, გვ. 74—76, ტაბ. II ა.) და სარკინესა და ნასტაკისში.

¹⁶⁶ სამარხები №№ 3, 9, 14.

¹⁶⁷ მცხეთა I, გვ. 73, სურ. 43, 1.

¹⁶⁸ Ж. Д. Хачатрян, ук. соч., с. 105, табл. XX, 1. рис. 41.

¹⁶⁹ იხილეთ ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1980 წლის მუშაობის ანგარიში

ხევარსფერული (სურ. 74), ორყურა (კილიკისებური, სურ. 75), ცილინდრულტარიანი (სურ. 74) და წაკვეთილი კონუსის ფორმისა (სურ. 72 და 73).

ნახევარსფერული თასი (სურ. 74) თხელკედლიანია, პირფართო, კალთები თანდათანობით გადადის სუსტად მომრგვალებულ ძირში. პირის $d=16$ სმ¹⁷⁰. ანალოგიური თასი აღმოჩენილია ბორში¹⁷¹. საქართველოში მოპოვებული ნახევარსფერული თასების უმრავლესობას კანელურები ან სხვადასხვა რელიეფური გამოსახულებები ამკობს. აღიანის თასი სადაა, იგი თანმხლები მასალის შიხედვით ახ. წ. I ს-ის შუა ხანებით თარიღდება.

ორყურა თასი საკმაოდ ორიგინალური ფორმისაა (სურ. 75), კილიკს წააგავს. მისი წელში შეზნექილი კორპუსი დაბალ, რკალისებურ ქუსლს ეყრდნობა. ჭურჭლის მშვენიერაა წყვილი ფიგურული ყური, რომელთა ზედა ნაწილი ბურთულეებით ბოლოვდება, ქვედა ფოთლისებური ბოლო კი ზუსტად ერწყმის თასის კედლის ქვედა ნაწილს. საქართველოს არქეოლოგიურ მონაპოვარში ამ თასის ზუსტი ანალოგია არ მოიპოვება¹⁷².

ცილინდრული ფორმის თასს პირს ქვემოთ შემოუყვება გრაფიკული ორნამენტის შემცველი სარტყელი. ორნამენტი მცენარეულია. თასის ზედა ნაწილში მიჩნეულია ოთხკუთხა, გვერდებში მდრეკილი და კუთხეებში მომრგვალებული ფირფიტა, რომელზედაც დარჩილია ყუნწი, მასში გაყრილი რგოლით. თასის $h=11$ სმ, პირის $d=13$ სმ, ძირის $d=8$ სმ, რგოლის $d=3$ სმ. (სურ. 71)¹⁷³.

ანალოგიური თასები საქართველოში ოთხ პუნქტშია აღმოჩენილი. ბორის¹⁷⁴, თავილონის და კახეთის ცალები შეისწავლა კ. მაჩაბელმა და ისინი ახ. წ. I ს. დაათარიღა¹⁷⁵. მეოთხე თასი აღმოჩნდა ხოვლეში, ზესურის ველზე, დაზიანებულ ქვაყუთში, რომელიც II—III სს. არის დათარიღებული¹⁷⁶.

განიხილავს რა ბორის და თავილონის თასებს, კ. მაჩაბელი აღნიშნავს, რომ მათ ცალ მხარეს ეტყობათ ყურის მიჩნევის კვალი, და რომ ბორის კოლექციაში აღმოჩნდა ვერცხლის ოთხკუთხა, კუთხეებში მომრგვალებული ფირფიტა, რომელსაც რგოლის მიჩნევის ადგილიც ეტყობა, და ვარაუდობს, რომ საქმე გვაქვს ცილინდრული ჭურჭლების ტიპიურ ცალყურა ნიმუშებთან¹⁷⁷.

პირფართო ცილინდრული ჭურჭელი ადრეელინისტური ხანიდან ვრცელდება, მათი შესანიშნავი ცალები აღმოჩენილია ბულგარეთში, სამხრეთ რუსეთში. ასეთი ჭურჭლები პოპულარული იყო რომაულ ხანაშიც¹⁷⁸. კ. მაჩაბელს საქართველოში მოპოვებული ცალები ძველი ფორმების აღორძინების საუკეთესო მაგალითად მიაჩნია. ამავე დროს თვლის, რომ საქართველოში მოპოვებული ცალები გამოირჩევა ფორმათა სიმკაცრითა და ორნამენტის უქონლობით¹⁷⁹.

¹⁷⁰ სამარხი № 10.

¹⁷¹ Придик, Новые кавказские клады. МАР, вып. 34, с. 9, табл. V (ზევიდა6 მესამე რიგში, მარცხნივ).

¹⁷² სამარხი № 2.

¹⁷³ სამარხი № 17.

¹⁷⁴ Придик, ук. соч. с. 10, табл. V.

¹⁷⁵ К. Мацабели, Позднеантичная торевтика Грузии, Тб., 1976, с. 24—26.

¹⁷⁶ Г. Цкитишвили, Дж. Гветадзе, Н. Накаидзе, Итоги работ Кавтисхевской археологической экспедиции. ПАИ в 1976 г. с. 122—123, табл. I. ამ სამარხის თარიღის შესახებ იხ. წინამდებარე ნაშრომი, გვ. 45.

¹⁷⁷ К. Мацабели, ук. соч. с. 25.

¹⁷⁸ დასახ. ნაშრომი, 24—26-ე გვერდების სქოლიოში.

¹⁷⁹ К. Мацабели, ук. соч. с. 25.

საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული შვიდი ცილინდრული ჭურჭლიდან მხოლოდ ალაიანის ცალია აღმოჩენილი კარგად დათარიღებულ სამარხში¹⁸⁰. ამდენად, ალაიანის აღმოჩენის შემდეგ ამ ტიპის ჭურჭლების საქართველოში გავრცელების ქვედა ზღვარმა ერთი საუკუნით უკან გადაიწია.

რაც შეეხება წაკვეთილი კონუსის ფორმის თასებს (სურ. 72 და 73), ისინი ზუსტად ერთნაირებია, განსხვავებულია მხოლოდ მათი სიმაღლე. თასის კედლები პირისკენ თანდათანობით ფართოვდება, პირი სწორხაზოვნად აქვთ წაჭრილი, ძირი ოდნავ ამოწნეპილია. თასები უყურო და სადა ზედაპირიანებია¹⁸¹.

ამ თასების ზუსტი ანალოგია საქართველოს განათხარ მასალაში არ გვეგულება. ისინი გარკვეულ მსგავსებას იჩენენ ცილინდრული ფორმის თასებთან.

სამარხებში ვერცხლის 4 კოვზი აღმოჩნდა. ისინი ორი ტიპისაა. I. ოვალური მოყვანილობის კოვზები, რომელთაც გრძელი, მცირედ დაწახნაგებული და ცხოველის ჩლიქით დაბოლოებული ტარი აქვთ — 3 ც. (სურ. 85)¹⁸². II ტიპი ერთი ცალით არის წარმოდგენილი. მას ოვალური კოვზი და გრძელი, ფრინველის (გედის?) თავით დაბოლოებული ტარი აქვს (სურ. 86)¹⁸³. ალაიანის ცალებთან განსაკუთრებულ სიახლოვეს ავლენენ ბაგინეთში აღმოჩენილი კოვზები (ერთი ჩლიქით, მეორე კი იხვის თავის გამოსახულებით დაბოლოებული), რომლებიც ახ. წ. I ს-ით თარიღდებიან¹⁸⁴. და აგრეთვე კოვზები სამთავროდან¹⁸⁵, ბორიდან¹⁸⁶ და ზღუდერიდან¹⁸⁷.

საქართველოში მოპოვებული ვერცხლის კოვზებიდან ყველაზე ძველ ფორმად მიჩნეული იყო ჩლიქით დაბოლოებული კოვზი (ციხისძირის აღმოჩენის მიხედვით)¹⁸⁸. ახლად გამოვლენილი მასალების მიხედვით, დღეისთვის კოვზების გაჩენის თარიღმა სიღრმეში გადაიწია. ფრინველის თავით დაბოლოებული ვერცხლის კოვზი თანმხლები მასალების მიხედვით კარგად თარიღდება ძვ. წ. I ს-ის შუა ხანებით, ჩლიქით დაბოლოებული კოვზები კი არსებობენ ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნიდან.

ვერცხლის სამაჯურები ორი ტიპისაა: — ზურგშედრეკილი (სურ. 76, 78 და 79) და ბოლოებგადახვეული (სურ. 77, 80, 81 და 82).

ზურგშედრეკილი სამაჯურები გამსხვილებული და დაწახნაგებული თავებით კარგად არის შესწავლილი და თარიღდება ძვ. წ. I საუკუნით¹⁸⁹. რი-

¹⁸⁰ სამივე თასი ძვ. წ. I ს. შუა ხანებით თარიღდება.

¹⁸¹ სამარხები № 9 და № 16.

¹⁸² სამარხები № 2, № 3 და № 7.

¹⁸³ სამარხი № 17.

¹⁸⁴ К. М а ч а б е л и, указ. соч, с. 71—72; 1976 წლამდე საქართველოში ვერცხლის 11 კოვზი იყო ცნობილი (ბაგინეთი, სამთავრო, ურბნისი, ბორი, ზღუდერი, სარგეში, ურეკი, ციხისძირი). ხუთი მათგანის ტარი ჩლიქით ბოლოვდება, ერთისა ფრინველის თავით (ბაგინეთი), ერთის ბოლო წაწვეტებულია, ხოლო ორი კოვზის ტარი ბურთულეებით არის დაბოლოებული.

¹⁸⁵ მცხეთა III, გვ. 108, სურ. 325.

¹⁸⁶ П р и д и к, ук. соч, с. 10, табл. I, 5 (ბორის კოლექციაში ვერცხლის სამი კოვზი შედის)

¹⁸⁷ გ. ნ ე მ ს ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51 (ორი ცალია).

¹⁸⁸ ნ. ხოშტარია, ციხისძირი, გვ. 15, VII.

¹⁸⁹ ვ. თოლორდავა, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. III—II სს. (ქვევრსამარხები აღმოსავლეთ საქართველოში) მსკა III, თბ., 1963, გვ. 147—148; Ю. М. Гагошидзе, К датировке могильника Нерон-Дереси, мацне (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია) 1975, № 2, გვ. 96, სურ. 5.

ყიანების ველის სამაროვანზე ხუთი ასეთი სამაჯურია გამოვლენილი (სურ. 76, 78, 79). ისინი კიდევ ერთხელ ადასტურებენ ამ თარიღის სიზუსტეს¹⁹⁰. ბოლოებგადახვეული სამაჯური სამაროვანზე 7 ცალია აღმოჩენილი. მათში სამი ქვეტიბი გამოიყოფა: I. არათანაბარი სისქის მთლიანი მავთულის სამაჯურები გადახვეული ბოლოებით (სურ. 80 და 82) — 5 ც.¹⁹¹; II. ორი, მასიური მავთულისგან დამზადებული სამაჯური, რომლის შემსხვილებული თავებიც ცხოველის თავების სტილიზებული გამოსახულებებით ბოლოვდება, ხოლო მათზე მოძრავად დამაგრებულ ოვალურ თვალბუდე მინის ინტალიო ამშვენებს (სურ. 81 და 82)¹⁹² და III. ორმაგყულფიანი სამაჯური (სურ. 77)¹⁹³.

ბოლოებგადახვეული სამაჯურები, დღემდე არსებული მასალების მიხედვით, საქართველოში ახ. წ. პირვლ საუკუნეებში ვრცელდება. ისინი აღმოჩენილია არმაზისხევში¹⁹⁴, სამთავროზე,¹⁹⁵ ბორში¹⁹⁶, ურეკში¹⁹⁷, ჩხოროწყუში¹⁹⁸, სოხთის სამაროვანზე¹⁹⁹ და სხვა. ასეთივე სამაჯურები გვხვდება საქართველოს ფარგლებს გარეთაც: ჩრდილო კავკასიაში²⁰⁰, ყირიმსა და დაღესტანში.²⁰¹ ანალოგიური სამაჯურები აღმოჩნდა ხანლართან ახლოს²⁰² და ოშაკანის ანტიკური ხანის სამაროვანზე, ესენი ძვ. წ. I — ახ. წ. I სს. არიან დათარიღებული²⁰³.

III ქვეტიბი წარმოდგენილია ერთი ეგზემპლარით. მსგავსად II ქვეტიბის სამაჯურისა, ისიც დამზადებულია ორი მავთულისგან, ბოლოები ჩვეულებრივ აქვთ გადახვეული, ხოლო თავები ორმაგ ყულფს (ჰერაკლეს კვანძს) ქმნიან (სურ. 77). მსგავსი სამაჯურები მხოლოდ შიდა ქართლის ტერიტორიაზეა დამოწმებული. მონასტრის სამაროვანზე, რომელიც ზოგადად ძვ. წ. II — ახ. წ. III სს თარიღდება, ამ ტიპის სამაჯურის ორი სახესხვაობაა გამოვლენილი. ერთი ზუსტად იმეორებს ჩვენ მიერ აღწერილ ქვეტიბს²⁰⁴, მეორის თავები კი,

¹⁹⁰ სამარხი № 2, № 11, და № 13.

¹⁹¹ სამარხი № 3 და № 9.

¹⁹² სამარხი № 16.

¹⁹³ სამარხი № 17.

¹⁹⁴ მცხეთა I, ტაბ. LXXXVIII, 3, 3ა.

¹⁹⁵ ბ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიის თვის, თბ., 1967, გვ. 57, ტაბ. I, 49.

¹⁹⁶ Придик, указ. соч., с. 6. табл. II, 3, 14.

¹⁹⁷ Н. Хоштария, Археологическое исследование Уреки. Материалы по археологии Грузии и Кавказа, I, Тб., 1955. რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, მსკა, II, გვ. 85, ტაბ. 8, სურ 6.

¹⁹⁸ ბ. ხოშტარია, ჩხოროწყუ, სასაფლაო მიცვალებულის დაწვით (დამარხვა ურნებში) და ნასახლარის ნაშთები. მსკი, 1941, ნაკვეთი II, გვ. 71, ტაბ. I.

¹⁹⁹ А. Х. Сланов, Некоторые итоги исследования Сохтинского могильника, ПАИ в 1976 г. с. 176, табл. XXII, 21.

²⁰⁰ П. В. Уварова, Могильники Северного Кавказа, МАК, VIII, М., 1905, рис. 142, 148.

²⁰¹ Н. В. Хоштария, указ. соч., с. 66. рис. 13.

²⁰² Г. О. Розендорф, Раскопки в Елизаветопольской губернии. Отчеты археологической комиссии, СПб., 1906, с. 25. Я. И. Гуммель, Археологические очерки, Баку, 1940, с. 195, рис. 2. К. Алиев, О неопубликованных сырцовых гробницах, раскопанных Я. И. Гуммелем в 1929 г. МКА, VII, Баку. 1973, Табл. 5.

²⁰³ С. Есаян, А. Калантарян, Античный некрополь Ошакана, Ереван, 1976, Вестник общественных наук АН Армянской ССР, 1976, № 12, с. 35—36, табл. III, I. в погр. № 5, № 11, и № 65.

²⁰⁴ Р. Х. Гаглоев, Исследование позднеантичных могильников на территории Юго-Осетии, ПАИ в 1975 г. с. 79. табл. X, IX, 13.

რომლებიც ერთმანეთთან ბოლომდე არ არის მისული, გრიფონის თავებს გვა-
გონებს²⁰⁵.

სტირფაზის IV—VII სს დათარიღებულ სამაროვანზე კი მოპოვებულია
განსახილველის ზუსტი ანალოგია²⁰⁶. ასეთივე სამაჯური აღმოჩნდა ჟინვალის
სამაროვანზე²⁰⁷.

როდესაც მოვიხილეთ II ტიპის სამაჯურების ანალოგიური მასალა, შე-
ძლებისდაგვარად დავაზუსტეთ მათი გავრცელების არეალი, შეგვექმნა შთაბეჭ-
დილება, რომ ეს ტიპი შიდა ქართლში უნდა იყოს დამზადებული. რაც შეეხე-
ბა თვით შიდა ქართლს, აქ ამგვარი სამაჯურები ყველაზე დიდი რაოდენობით
აღმოჩნდა ალაიანში. ალაიანის ცალები გამოირჩევა ფორმათა მრავალფეროვნე-
ბით და დამზადების დახვეწილი ტექნიკით. ამდენად, შემცდარი არ ვიქნები,
თუ ბოლოებგადახვეული სამაჯურების დამზადებას ძვ. წ. I ს-ის I ნახევარსა
და ახ. წ. I ს-ში ალაიანის მიდამოებში ვივარაუდებ.

რიყიანების ველის სამაროვანზე მრავლად აღმოჩნდა ვერცხლის მრგვალ-
განიკვეთიანი შავთულისგან დამზადებული საყურე რგოლები. გამოიყო მათი
ორი სახეობა, სადა და ბოლოებდაკეჭნილი (სურ. 84). ასეთი საყურე რგოლები
დიდი ხნის განმავლობაში არსებობენ და ვრცელდებიან როგორც აღმოსავლეთ,
ისე დასავლეთ საქართველოში. ისინი დიდი რაოდენობით არიან გამოვლენილი
ნასტაკისის ველზე გათხრილ ანტიკური ხანის სამარხებში, დაჭრილების²⁰⁸ და
საყარაულო სერის სამაროვანზე²⁰⁹, მონასტრის სამაროვანზე²¹⁰ და სხვა.

მეორე სახეობის, ბოლოებდაკეჭნილი საყურე რგოლები ძირითადად
დას. საქართველოს ძეგლებზე გვხვდება. ისინი ქობულეთ-ფიჭვნარის ელი-
ნისტური ხანის სამარხულ კომპლექსებში საკმაოდ მრავალრიცხოვან ჯგუფს
ქმნიან²¹¹. ანალოგიური საყურე რგოლები აღმოჩენილია ქობულეთ-ფიჭვნარის
ბერძნულ ნეკროპოლზე²¹². გვხვდება დაფნარის სამაროვანზე²¹³.

აღმოსავლეთ საქართველოში მათი აღმოჩენის შემთხვევები გაცილებით
ნაკლებია. რამდენიმე წყვილი გამოვლენილია ნასტაკისის ანტიკური ხანის სა-
მარხებში, რიყიანების ველის სამაროვანზე ისინი უმეტესად ვერცხლის სამა-
ჯურებთან ერთადაა წარმოდგენილი²¹⁴.

²⁰⁵ იქვე, ტაბ. XLIX, 3.

²⁰⁶ Б. Техов, Раскопки в Стирфаз, ПАИ, в 1977 г. с. 102. Таблица LI, 3.

²⁰⁷ ცნობა მომართა ექსპედიციის თანამშრომელმა მ. მარგველაშვილმა.

²⁰⁸ ნ. ნაკაიძე, ძვ. წ. IV—III სს ქვევერსამარხები „დაჭრილების“ სამაროვნიდან, კავთის-
ხევის..., თბ., 1980, ტაბ. XXIX, 6; XXXI, 2; XXXIII, 3; XXXIV, 2; XXXVIII, 4; XXXIX, 10.

²⁰⁹ გ. ჯინჯიხაშვილი, ძვ. წ. I—ახ. წ. I სს ქვევერსამარხები „საყარაულო სერის“
სამაროვნიდან, კავთისხევს არქეოლოგიური ძეგლები, ტაბ. L, 3, 4; XLV, 17; XVIII, 10,
XVI 6.

²¹⁰ Р. Гаглоев, Археологическое изыскания на Монастырском могильнике, ПАИ
в 1977 г., с. 231, Табл. XCIX 6, 7.

²¹¹ ა. კახიძე, ნ. ვაშაკიძე, ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1974
წ. წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. სდს. VI, გვ. 44. ტაბ. X, 8; XIV 2;
XVI, 3; XVII, 7; XVIII, 4; XXII, 2, 3; ასეთივე საყურე რგოლები დიდი რაოდენობით ჩნდებოდა
შემდგომ წლებშიც.

²¹² ა. კახიძე, ფიჭვნარის ძვ. წ. IV ს ბერძნულ ნეკროპოლზე 1976 წ. განხორციელე-
ბული სავლე კვლევა-ძიების შედეგები. სდს. VIII, გვ. 61, ტაბ. XXIV, 3, 6.

²¹³ Н. Кигурадзе, Дапнарский могильник, Тб., 1976, с. 54, Табл. XVIII.

²¹⁴ ხუთი შემთხვევიდან სამში საყურე რგოლი აღმოჩენილია ვერცხლის სამაჯურებთან ერთად
(სამარხები №№ 3, 11, 13) ერთ შემთხვევაში სამარხი ნაკლულია, მხოლოდ № 2 სამარხში აღმოჩნდა
სამაჯურები საყურე რგოლების გარეშე.

ვერცხლის ნაკეთობებიდან აღსანიშნავია ნახევარსფერული ღილები (სურ. 88), რომლებიც გამოირჩევიან სიფაქიზითა და შესრულების ნატიფი ხელოვნებით²¹⁵. ღილები დამზადებულია ორ ნაწილად, ვერცხლის თხელი ფირფიტისგან. ზედა ნახევარსფერული ნაწილი დარჩილულია მრგვალ-ბრტყელ ძირზე. ძირთან ახლოს ძაფის გასაყრელად ჩაყოლებული აქვს მილაკი. ზედაპირი დაფარულია გრაფიკული ორნამენტით. ნაწილი ღილებისა მოთვალულია მოწითალო ფერის მინით, სამი მათგანი კი ვერცხლისავე კარგად გაპრიალებული ბურთულითაა დაგვირგვინებული, რაც მოთვალულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ღილები ჩვენს ხელთ არსებული მასალების გათვალისწინებით ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

№ 14 სამარხში აღმოჩნდა საავგაროზე (სურ. 83). იგი შედგება ორი ბოლოებდასურული ცილინდრისგან, რომლებიც კარგადაა ჩამჯდარი ერთმანეთში.

ოქროსგან დამზადებული დაახლოებით ასეთივე საავგაროზეები აღმოჩენილია მცხეთაში, არმაზისხევის № 6 სამარხში (3 ც.)²¹⁶, ბორში²¹⁷, ურეკში²¹⁸, ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, ჩრდილო ოსეთში, ბულგარეთში²¹⁹ და სხვა. ზემოთ ჩამოთვლილ პუნქტებში მოპოვებული საავგაროზეების სწოვანება ძირითადად ძვ. წ. III — ახ. წ. III სს შორის მერყეობს. განსახილველი კი თანმსლები მასალების მიხედვით ახ. წ. I ს. II ნახევრით თარიღდება.

გარდა განხილულისა, სამარხებში ვერცხლის სხვა ნივთებიც აღმოჩნდა. ესენია სხვადასხვა ფორმის საკიდები (სურ. 87 და 89), რომელთაც ძნელად ეძებნებათ პარალელები საქართველოს განათხარ მასალებში.

ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ნ ა კ ე თ ო ბ ა ნ ი სამაროვანზე არც თუ მრავალრიცხოვანი ჯგუფით არის წარმოდგენილი.

№ 7 სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს სურა (სურ. 95). მას გადაშლილი პირი, შესქელებული და მომრგვალებული ქობა, მაღალი, გამოყვანილი ყელი. შემადლებული მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. მხრის დასაწყისთან შემოუყვება დაბალი, რელიეფური სარტყელი. ჭურჭელს აქვს ფიგურული ყური, რომელიც ცალკეა დამზადებული და შემდეგაა მირჩილული. ყურის ზედა ნაწილის განშტოებები გედის თავებს გამოსახავენ და მჭიდროდ ეკვრიან სურის პირის გვირგვინს. ორი შუა განშტოება ქმნის ორმაგ ვოლუტს და ცერით ზეაშვებრილია. ოდნავ ქვემოთ, ყურს შემოუყვება ორი წყვილი განივი სარტყლებისა, საიდანაც იწყება მცენარეული ორნამენტი. ყურის ქვედა ნაწილში მოცემულია მევენახეობა-მეღვინეობის მფარველი ღვთაების, დიონისეს რელიეფური გამოსახულება.

დიონისე გამოსახულია ღვინის სმის დროს (სურ. 95). იგი ზის მცენარეული ორნამენტით შემკულ სავარძელში. მარჯვენა ხელით სავარძლის ზურგს ეყრდნობა, მარცხენაში კი ღვინის სასმისი — კანთაროსი უჭირავს. ფეხი ფეხზე აქვს გადადებული (სახის გამომეტყველება არაფხიზელი კაცისა აქვს). სურის $h=20$ სმ; პირის $d=8$ სმ; მუცლის $d=13$ სმ; ძირის $d=7,5$ სმ;

²¹⁵ ღილები აღმოჩნდა № 2 და 17 სამარხებში.

²¹⁶ მცხეთა I. გვ. 71, ტაბ. LXVI, 30, 31, 32. სურ. 43, 12, 13, 14.

²¹⁷ Придик, Новые кавказские клады, МАР, вып. 34, 1914, Табл. II, рис. 6.

²¹⁸ ა. აფაქიძე, გვიანანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები ურეკიდან. საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XIV—B. 1947, სურ. 4.

²¹⁹ პარალელური მასალის შესახებ მითითება იხილეთ მცხეთა I, გვ. 72-ის სქოლიოში.

განსახილველი ჭურჭლის ზუსტი ანალოგია საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებულ სურათა შორის არ გვევლება. პირის ფორმითა და ყურის ზედა ნაწილის შემკულობით იგი ყველაზე მეტად გავს ბორისა და ნიზბისის სურებს²²⁰. ნიზბისის სურები დათარიღებულია ახ. წ. I ს-ის არაუგვიანეს I მეოთხედით, ხოლო ბორისა კი ახ. წ. I ს-ის II ნახევრით²²¹. ვფიქრობ, განსახილველი სურა ახ. წ. I ს-ის შუა ხანებით უნდა დათარიღდეს. მით უფრო, რომ ამ თარიღს მხარს უჭერს განსახილველი სურის თანმხლები სამარხეული ინვენტარი.

ჩამჩას ღრმა, ოდნავ პირგადაშლილი ჯამი და ბრტყელი, ბოლოში ორი ნახვრეტით დაბოლოებული, შუაში შევიწროებული ტარი აქვს. მას ტარის ნახვრეტებთან და ძირზე გარედან კონცენტრული ღარები დაუყვება. ჯამის $h=5,5$ სმ; პირის $d=10,5$ სმ; ძირის $d=7,5$ სმ; სახელურის $l=12$ სმ (სურ. 96).

საქართველოს არქეოლოგიურ მონაპოვარში არც ამ ჩამჩას ზუსტი ანალოგია გვევლება. ყველაზე მეტ მსგავსებას მასთან ბორში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ჩამჩა ავლენს, რომელიც ო. ლორთქიფანიძემ ანალოგიურ მასალებთან შეჯერების საფუძველზე ახ. წ. I საუკუნის I ნახევრით დაათარიღა²²². თანმხლები სამარხეული ინვენტარის მიხედვით ალაიანის ჩამჩა ახ. წ. I ს-ის I ნახევრით თარიღდება. ქვაბებად წოდებული ანალოგიური ფორმის 2 ჭურჭელი, რომლებიც შეძენილია საფრანგეთში, ერთი მდ. რონაზე მდებარე პუნქტ წმინდა კონსორტში (ინვ. № 137), ხოლო მეორე — იზერის ოლქში, პუნქტ ჟესანში (ინვ. № 138). დათარიღებულია ახ. წ. I საუკუნით²²³.

№ 5 სამარხის თავზე აღმოჩნდა ბრინჯაოს სურის ყური (სურ. 97). რამდენადმე მსგავსი ყური აღმოჩენილია ურეკში²²⁴, ბრინჯაოს ჭურჭლის ყური შედის თაგილონის კოლექციაშიც²²⁵. ბრინჯაოს მრგვალგანივკვეთიანი ღეროს ზედა ნაწილი ორად არის დატოტვილი და თითოეული ბურთულით ბოლოვდება. ქვედა ნაწილში ყური ფოთლისებური მოყვანილობის ფირფიტით არის დაბოლოებული.

სამაროვანზე ბრინჯაოს ზარაკების სამი სახეობაა გამოვლენილი: გვერდმეჭრილი, ნახევარსფერული (სურ. 92) და კონუსური (სურ. 90). მათგან ყველაზე ადრეულია გვერდმეჭრილი ზარაკები, რომლებიც ძირითადად ელინისტური ხანის ძეგლებზეა აღმოჩენილი²²⁶. გვიანელისტურ ხანაში ისინი გადმონაშთის სახითაა არსებობენ. რიყიანების ველის სამაროვანზე არის როგორც მოზრდილი, ასევე საკიდებად გამოყენებული მომცრო ზომის ზარაკები.

²²⁰ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ იტალიურ ნაწარმს სპეციალური გამოკვლევა გაუძღვნა პროფ. ო. ლორთქიფანიძემ. «Италийские бронзовые изделия, найденные на территории древней Грузии», СА, 1964, № 1.

²²¹ О. Д. Лордкипанидзе, ук. соч., с. 205, рис. 1,2. ო. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო (იბერია) თბ., 1963, გვ. 84—85. ტაბ. III და IV.

²²² О. Д. Лордкипанидзе, указ. соч., с. 218—219. рис. 13, 1,2. ო. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 99.

²²³ Musée de la civilisation Gallo-Romaine à Lyon. Bronzes antiques. Inscriptions statuaire vaisselle. Ouvrage publié avec la participation de la direction des Musées de France et de la Mairie de Lyon. 137, 138.

²²⁴ რ. ფუთურაძე, გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 74, ტაბ. III, 3.

²²⁵ А. Амшранашвили, Новая находка в низовьях Р. Ингури, Тб., 1935, с. 33, Табл. X, рис. I.

²²⁶ Ю. Гагошадзе, Самадло, 1979, с. 73.

ზარაკები შედის ბორის მონაპოვარშიც²²⁷, აღმოჩენილია კამარახევში²²⁸, სამთავროზე²²⁹ და სხვ. ნახევარსფერული ზარაკები სამადლოზე გვხვდება ძვ. წ. IV—III სს მასალებთან ერთად²³⁰. უფლისციხეში ისინი ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით არიან დათარიღებული²³¹. კერცხლის ნახევარსფერული ზარაკები არის ნასტაკისშიც.

რაც შეეხება კონუსური ფორმის ზარაკებს, მათში ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა: დაფანჯრული, და ზარაკები, რომელთა ზედაპირიც დაფარულია რომბული ბადით (სურ. 90). ისინი თანადროულებია და ხშირად ერთსა და იმავე ძეგლებზეა წარმოდგენილი. დაფანჯრული ზარაკები შედის ზემო ავჭალის პიდროელექტროსადგურის მშენებლობის დროს შემთხვევით მონაპოვარ²³² და მანგლისის 1908 წ. გათხრილ მასალებში²³³, სამთავროს²³⁴ და კარსნისხევის სამარხეულ ინვენტარში²³⁵. საყარაულო-სერის ქვევრსამარხების²³⁶, ბორის²³⁷, ქეშანაანთ გორის²³⁸, თბილისის²³⁹ და სხვა მასალებში.

დაფანჯრული ზარაკები ცნობილია სომხეთიდან²⁴⁰ და ჩრდილო კავკასიიდან²⁴¹.

ზარაკები, რომელთა ზედაპირი დაფარულია რომბისებური ბადით აღმოჩენილია: თბილისის მიდამოებში²⁴², სამთავროზე²⁴³, საყარაულო სერის სამაროვანზე²⁴⁴, სოფ. ალვანში²⁴⁵, ნასტაკისში და სხვ.

ი. გავომიძე ზარაკებს საკულტო საგნებს, შტანდარტებს უკავშირებს²⁴⁶, რაც გამართლებულია ადრეელინისტური და ელინისტური ხანისთვის. გვიანელინისტურ ხანაშიც კი მათ წინანდელი ფუნქცია დაკარგული აქვთ და ისინი ძირითადად სამკაულებადაა გამოყენებული. რიყიანების ველის სამაროვანზე № 13 სამარხში ზარაკი ჩართული იყო მძივების ასხმაში. ნასტაკისის ანტიკური ხანის სამარხებში ორგზის აღმოჩნდა საყურე რგოლზე შეკიდული მცრე ზომის ზარაკები.

²²⁷ Придик, указ. соч., с. 141, Табл. VI, 25.

²²⁸ მცხეთა II, გვ. 108, სურ. 494.

²²⁹ ვ. თოლორდავა, დაკრძალვის წესები... გვ. 555, ტაბ. XLV, 7.

²³⁰ Ю. Гагошидзе, ук. соч., с. 73.

²³¹ დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე I. გვ. 82, ტაბ. XLVIII, 1, 2, 3. ორმოსმარხი № 8.

²³² დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 105, ტაბ. XVIII.

²³³ იქვე, ტაბ. XXI.

²³⁴ მცხეთა III, გვ. 225, სურ. 235.

²³⁵ მცხეთა II, გვ. 49. სამარხი № 27-, სურ. 268—273 და 292.

²³⁶ გ. ჯინჯიხაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 57, ტაბ. XLIV, 12, 13.

²³⁷ Придик, ук. соч., с. 14, Табл. VI, 28, 32.

²³⁸ რ. რამიშვილი, ერწოს ველის... გვ. 91.

²³⁹ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50—51, სურ. 15, 3 ტაბ. XII, 6.

²⁴⁰ Ж. Д. Хачатрян, Гарни V, Ереван, 1976, с. 93, рис. 38, 1. с. 127, рис. 16, 1.

²⁴¹ К. Ф. Смирнов, Археологические исследования в Дагестане в 1948—1956 годах, с. 89, рис. 388.

²⁴² დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი. გვ. 50—55, სურ. 15, 1, 2; გვ. 104; ტაბ. XII, 7, 8.; დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე I, გვ. III, ტაბ. II, 6.

²⁴³ ვ. თოლორდავა, დაკრძალვის წესები..., ტაბ. XLVIII, 7.

²⁴⁴ გ. ჯინჯიხაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 57, ტაბ. XLVI.

²⁴⁵ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 105, ტაბ. XVII.

²⁴⁶ Ю. Гагошидзе, ук. соч., с. 73.

საქამრე აბზინდები ნისკარტისებური შვერილებით (სურ. 91 და 93) აღმოჩნდა ორ ახ. წ. I ს-ის I ნახევრითა და ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით დათარიღებული № 10 და № 17 სამარხებში. მსგავსი აბზინდები საყარაულო სერის სამაროვანზე ზოგადად ძვ. წ. III—I სს²⁴⁷, ხოლო უინვალის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარში კი ახ. წ. III—IV სს არის დათარიღებული²⁴⁸. აღსანიშნავია, რომ რ. რამიშვილი ასეთი აბზინდების გავრცელების ქვედა ზღვრად ახ. წ. III ს-ის I ნახევარს მიიჩნევს²⁴⁹, რაც არ არის მართებული, რადგან ისინი, როგორც აღაიანის და საყარაულო სერის მაგალითზე ჩანს, გვიანელინისტური ხანიდან მაინც არსებობენ.

დაახლოებით ანალოგიური აბზინდები გამოვლენილია ბრინჯაოსი — ბორში²⁵⁰, ხოლო ვერცხლისა — მდ. მეჯუდის ხეობაში²⁵², სადაც ისინი ახ. წ. I ს-ით თარიღდებიან. განსხვავებით განსახილველი აბზინდებისგან, ეს უკანასკნელნი შედარებით რთულ ნაკეთობებს წარმოადგენენ. სამაროვანზე საკიდების კიდევ რამოდენიმე სახეობაა გამოვლენილი. ესაა ყურძნის მტევნის ფორმისა და ოინახოიას მსგავსი საკიდები, რომლებიც აღმოსავლეთ საქართველოში ახ. წ. პირველ საუკუნეებშია გავრცელებული.

ყურძნის მტევნისებური საკიდები (სურ. 94) მრავლად არის აღმოჩენილი მცხეთაში: სამთავროს სამაროვანსა²⁵² და კარსნისხევში²⁵³, კლდეეთისა²⁵⁴ და ქეშანაანთ გორის სამაროვანზე²⁵⁵.

საკიდები ოინახოიას გამოსახულებით თითქმის იმავე ძეგლებიდან მომდინარეობენ: სამთავრო²⁵⁶, კარსნისხევი²⁵⁷ და კლდეეთის სამაროვანი²⁵⁸. მცხეთაში გამოვლენილია წყალთა მეურნეობის სახლის ადგილას და მცხეთის რესტორნის მახლობლად²⁵⁹.

აგგაროზად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული ცხოველის სტილიზებული გამოსახულების მქონე საკიდი (სურ. 98), რომელიც № 3 სამარხში აღმოჩნდა.

ცხოველთა ფიგურული გამოსახულებები ცნობილია: კლდეეთის ექსპედიციამდელი მასალებიდან²⁶⁰ და კარსნისხევიდან²⁶¹.

როგორც ვნახეთ, სამაროვანზე ბრინჯაოს ნივთები წარმოდგენილია როგორც ადგილობრივ დამზადებული, ასევე შემოტანილი ცალებით. რაც კიდევ ერთი მოწმობაა იმ განვითარებული სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობისა,

²⁴⁷ დ. ყაზახაშვილი, ანტიკური ხანის ორმოსამარხები და ქვაყუთები „საყარაულო სერის“ სამაროვნიდან, გვ. 64, ტაბ. LV, 6.

²⁴⁸ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89.

²⁴⁹ იქვე.

²⁵⁰ Придик, ук. соч., с. 15. Табл. IV, 8.

²⁵¹ ს. მაკალათია, არქეოლოგიური აღმოჩენები მეჯუდის ხეობაში, ბარათაშვილის სახ. გორის პედ. ინსტიტუტის შრომები, III, 1956, გვ. 165, სურ. 3.

²⁵² მცხეთა III, გვ. 140, სურ. 226—228.

²⁵³ მცხეთა II, სურ. 116.

²⁵⁴ გ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. IX, 2.

²⁵⁵ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46, ტაბ. 33, 2 ფერადი ტაბ. V—134.

²⁵⁶ მცხეთა III, გვ. 140, სურ. 224. სამარხი № 138, 1939.

²⁵⁷ მცხეთა II, გვ. 50, სურ. 265.

²⁵⁸ გ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 91. ტაბ. VIII, სურ. 7.

²⁵⁹ ცნობა მომავლად გამოხრელმა ალ. ბოზოჩაძემ.

²⁶⁰ გ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 222, ტაბ. VIII, 2. რ. ფუთურიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 86, ტაბ. XII, 3.

²⁶¹ მცხეთა II, სურ. 109; სამარხი № 27, სურ. 261, 263, 264.

რომელსაც ადგილი ჰქონდა ძვ. წ. I — ახ. წ. I სს-ში ქართლის სამეფოსა და ანტიკურ სამყაროს შორის.

რკინის ნაწარმი. სამაროვანზე გამოვლენილ რკინის ნაწარმის უმრავლესობას დანები შეადგენენ. მათში ორი სახეობა გამოიყოფა: I სხვადასხვა ზომის ცალპირა, ოდნავ მოხრილი (სურ. 105 და 106)²⁶² და II გრძელი, პირთან მკვეთრად მოხრილი დანები (სურ. 104). II ტიპის დანის გრძელი სატარე ორი მომრგვალებული შვერილით ბოლოვდება²⁶³. მას სამრგოლიანი ვარდული ახლავს.

I ტიპის დანები საქართველოს ტერიტორიაზე ადრეული ხანიდან არის ცნობილი. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან საქართველო ოდითგან განვითარებული სამიწათმოქმედო ქვეყანა იყო, განსაკუთრებით დაწინაურებული მევენახეობითა და მებაღეობით, ხოლო მოხრილი დანები, როგორც ამას მართებულად ვარაუდობენ რიგი მეცნიერები, სწორედ ამ დარგში უნდა ყოფილიყო გამოყენებული²⁶⁴.

II ტიპის დანები ძირითადად შიდა ქართლში გვხვდება. ალაიანის გარდა ისინი გამოვლენილია მცხეთაში: სვეტიცხოველის უბანზე, გვიანი ელინისტური ხანის ქვევრსამარხებში²⁶⁵ და მონასტრის სამაროვანზე²⁶⁶. ასეთივე დანები აღმოჩნდა დასავლეთ საქართველოშიც. კერძოდ ეშერის ნაქალაქარზე²⁶⁷ და ბრილში²⁶⁸.

მცხეთაში აღმოჩენილი II ტიპის დანებიც სასხლავად არის მიჩნეული. უფრო მართებული უნდა იყოს გ. შამბას მოსაზრება, რომელიც ამ ტიპის დანებს დანა-ხანჯლებს²⁶⁹ უწოდებს, რაც გამორიცხავს მათს სასხლავად გამოყენებას. ალაიანის დანის თანმხლები ვარდული უთუოდ იმაზე მიუთითებს, რომ მას სანახაობრივი ან დეკორატიული დანიშნულება ჰქონდა.

სამაროვანზე № 10-ე სამარხის თავზე შეგვხვდა ძალიან დაჟანგული და დამტვრეული ჯამი²⁷⁰. თავდაპირველად მისი დანიშნულება გაურკვეველი იყო, ხოლო როდესაც № 7 სამარხში ასეთივე ჯამი აღმოჩნდა სასწორის უღელთან ერთად, ცხადი გახდა, რომ ისიც ცალუღელა სასწორს ეკუთვნოდა (სურ. 100).

აღმოსავლეთ ევროპაში რკინის რომაული სასწორების აღმოჩენის ორი შემთხვევაა აღრიცხული. ნოგოროსისკის მახლობლად „შიროკაია ბალკას“

²⁶² I ტიპის დანები რიყიანების ველის სამაროვანზე თითქმის ყველა სამარხში აღმოჩნდა, ზოგ სამარხში კი ორიც.

²⁶³ II ტიპის დანა აღმოჩნდა № 11 და № 12 სამარხებს შორის მათ ღონეზე.

²⁶⁴ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, I. Тб., 1949, с. 40, г. ნადირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975, გვ. 115; ა. ბოხრაძე, მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. თბ., 1963, Г. Шамба, Эшерское городище, Тб., 1980, с. 46. Ж. Д. Хачатрян, Гарни V, Ереван, 1976, с. 86.

²⁶⁵ მცხეთა III, სამარხი № 5, გვ. 76, სამარხი № 11. სურ. 666.

²⁶⁶ Р. Гаглыев, Исследование позднеантичных магильников, ПАИ в 1977, с. 79, Табл. XLIX, I.

²⁶⁷ Г. Шамба, ук. соч. с. 47, Табл. X, 8.

²⁶⁸ გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოში, თბ., 1953, გვ. 99, ტაბ. X, IV.

²⁶⁹ Г. Шамба, указ. соч. с. 47. Табл. X, 8.

²⁷⁰ სამარხების უმრავლესობა მეზობელი სამარხისთვის ორმოს გათხრისას არის დაზიანებული. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაშიც ანალოგიურ სიტუაციასთან გვაქვს საქმე. სასწორის ჯამი დაზიანებული სამარხის ინვენტარს უნდა შეადგენდეს.

სამოსახლოზე აღმოჩენილი სასწორი ძვ. წ. I ს-ით თარიღდება²⁷¹, სასწორის ღერო დანაყოფებით აღმოჩნდა სოფ. ნეპესოვსკაიაში²⁷². ვ. კროპოტკინის აზრით, ასეთი სასწორები ანტიკური სამყაროს გარეთ არ გამოიყენებოდა²⁷³. ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით აღაიანში აღმოჩენილი რომაული ცალუდელა სასწორები ახ. წ. I ს. უნდა დათარიღდეს.

კანდელაბრი საქართველოში სულ სამ პუნქტშია გამოვლენილი. რკინის სამფეხა ვერცხლის გასაკრავით აღმოჩნდა არმაზისხევის ახ. წ. II ს-ის მიწურულით დათარიღებულ № 6 სამარხში²⁷⁴. აღაიანის ფეხების გამოსახულებით დაბოლოებული ბრინჯაოს კანდელაბრი გამოვლენილია სოფ. წინწყაროს აქემენიდური ხანის სამარხში²⁷⁵. აღაიანის კანდელაბრი კი თანმხლები სამარხეული ინვენტარის მიხედვით თარიღდება ახ. წ. I ს-ის I ნახევრით.

აღაიანის კანდელაბრის რამდენადმე მსგავსი სამფეხა აღმოჩენილია გარნიში, და დათარიღებულია ახ. წ. II—III სს²⁷⁶.

წინწყაროს კანდელაბრი, მიუხედავად მისი დიდი მსგავსებისა ეტრუსკულ და ურარტულ ცალეებთან, ადგილობრივ ნაწარმად არის მიჩნეული²⁷⁷. ადგილობრივ უნდა იყოს დამზადებული აღაიანის სამფეხაც, ვინაიდან იგი სავსებით თავისუფალია იმ მცენარეული მოტივებისგან, რომლებიც ეგრერივად არის დამახასიათებელი ეტრუსკულ-რომაული კანდელაბრებისთვის. ამავე დროს, იგი ეყრდნობა არა ცხოველის ან აღაიანის მოხრილი ფეხების გამოსახულებას, არამედ მეტ-ნაკლებად მასიურ, მორკალურ ფეხებზე დგას. იგი თანმხლები მასალების მიხედვით ახ. წ. I ს I ნახევრით თარიღდება²⁷⁸.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, № 10 სამარხში დაკრძალული მიცვალებულისთვის ორი ცხენი ჩაუტანებიათ. ერთი მათგანი აკაზმული იყო. მას ჰქონდა ლაგამი, დეხები და მოსართავი რგოლები. განსახილველი ლაგამი ი. გაგოშიძის კლასიფიკაციის მიხედვით ლაგამთა III ჯგუფში ექცევა²⁷⁹ და თანმხლები მასალების მიხედვით ახ. წ. I ს-ით თარიღდება. შედარებით იშვიათია დეხების აღმოჩენის შემთხვევები²⁸⁰.

ადრეანტიკური ხანიდან საქართველოს ბარში გათხრილ სამარხებში სრულიად ქრება იარაღ-საჭურველი²⁸¹. ამ მოვლენას პირველმა ს. ჯანაშიამ მიაქცია ყურადღება და ივარაუდა, რომ ძვ. წ. I საუკუნიდან, და იქნება უფრო ადრეც (ხაზგასმა ავტორისა), ერგვარი ბზარია გავლებული „მეომრებსა“ და „მიწათმოქმედებს“ შორის და რომ ეს ბზარი წარმოშობილია ეკონომიკურ

²⁷¹ В. Б. Кропоткин, Римские импортные изделия в Восточной Европе (I в. до н. э. — V в. н. э.). Свод арх. источников вып. ДС—27, 1970, с. 20.

²⁷² Там-же.

²⁷³ В. Б. Кропоткин, ук. соч. с. 40—41.

²⁷⁴ მცხეთა I, გვ. 77, ტაბ. XXV, I.

²⁷⁵ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, I. Тб., 1941, с. 34—41, Табл. X.

²⁷⁶ Б. Н. Аракелян, Очерки по истории искусства древней Армении, Ереван, 1976, с. 36. კიდევ ერთი რკინის კანდელაბრი აღმოჩნდა სომხეთში, ამჯერად სოფ. სისიანში. მისი წინასწარული თარიღია ახ. წ. I საუკუნე. ცნობა მომავლად გამთხრელმა, ე. ხაჩატრიანმა.

²⁷⁷ Б. А. Куфтин, ук. соч., с. 38.

²⁷⁸ სამარხი № 2.

²⁷⁹ ი. გაგოშიძე, ადრეელინისტური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 57 (დაწვრილებით ლაგმების შესახებ იხილეთ იქვე).

²⁸⁰ მცხეთა I, გვ. 78—79, ტაბ. ILXXIV, 1, 5; სურ. 42.

²⁸¹ ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79.

ნიადაგზე²⁸². მასვე დამაჯერებელი ფაქტები მოჰყავს იმის დასტურად, რომ რკინის იარაღების შემოსვლასთან ერთად იგი ძვირდება და იქცევა კერძო საკუთრების სახად, რომელიც შემდგომ მემკვიდრეობით²⁸³ გადაეცემა. ყოველივე ამის შემდეგ, ბუნებრივია, იარაღს სამარხისთვის ველარ გაიმეტებდნენ.

რიყიანების ველზე არამც თუ რიგით, არამედ მეომართა სამარხებშიც კი თითქმის არ გვხვდება საბრძოლო იარაღი. გამოთვლის წარმოდგენს მრგვალ-განიკვეთიანი ღეროს მქონე, წვეროსკენ თანდათანობით გაწვრილებული მუხისპირი (სურ. 103). უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად დიდი ქრონოლოგიური სხვაობისა, განსახილველი მუხისპირი ძალიან გავს ახალგორისას²⁸⁴.

ანტიკური ხანის სამარხებში იშვიათია სამეურნეო იარაღის ჩატანების შემთხვევებიც. ამ მხრივ გამოთვლის № 18 სამარხი წარმოდგენს, სადაც აღმოჩნდა წალდი (სურ. 101). ეს მეტად თავისებური იარაღი ძირითადად დასავლურქართულ კულტურაშია გავრცელებული. იგი წარმოშვა კოლხეთის სამეურნეო საქმიანობამ და იქ ჯერ კიდევ გვიანბრინჯაოს ხანაში იყო გავრცელებული. წალდით მრავალი სახის სამუშაოს შესრულება შესაძლებელი. დასავლეთ საქართველოში იგი მაღლარი ვენახის პირობებში ძირითადად სასწრაფო იარაღად გამოიყენებოდა²⁸⁵.

ბრინჯაოს წალდების გავრცელების არე მთის წინა ზოლს, მიწათმოქმედებისა და მევენახეობის განვითარების ძირითად რაიონს ემთხვევა²⁸⁶. წალდის აღმოჩენა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ახ. წ. I ს-ის სამარხში იშვიათობად უნდა ჩაითვალოს. აქვე შევნიშნეთ, რომ სამაროვანის ტერიტორიაზე, № 10-ე სამარხის ქვეშ, 0,4 მ-ით დაბლა, ფენაში აღმოჩნდა რკინის სახნისი (სურ. 102), რომელიც ახ. წ. I ს-ზე გაცილებით ძველი უნდა იყოს, ვინაიდან № 10-ე სამარხი ახ. წ. I ს-ის შუა ხანებით თარიღდება. საბერძნეთში და რომში ისინი ხმარებაში რკინის ხანის შუა პერიოდთან შემოდის²⁸⁷. პროფ. სერგი მაკალათია განიხილავს რა მეჯუდის ხეობაში აღმოჩენილ სახნისს, თვლის, რომ სახნისი იბერიაშიც ამავე დროიდან უნდა ყოფილიყო გავრცელებული²⁸⁸.

მიუხედავად იმისა, რომ სამაროვანზე განათხარ მასალებში რკინის ნივთები მრავალრიცხოვანი არ არის, ისინი უაღრესად საინტერესო ნიმუშებით არის წარმოდგენილი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია რკინის წალდის, სახნისის და დანების აღმოჩენა, რაც პირდაპირი მოწმობაა ადგილის მიდამოებში განვითარებული მიწათმოქმედებისა და მევენახეობის არსებობისა.

²⁸² ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. I, თბ., 1949, გვ. 193.

²⁸³ იქვე.

²⁸⁴ ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 52, ტაბ. XI, 35. მუხისპირი სამარხში ჩაღების წინ საგულდაგულოდ მოუღუწათ.

²⁸⁵ ა. ბოხოჩაძე, მევენახეობა-მელვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. თბ., 1953, გვ. 42—44.

²⁸⁶ იქვე.

²⁸⁷ А. В. Арциховский, Социологическое значение эволюции земледельческих орудий, Труды соцнл. Секции Инст. Археологии и Искусствоведения, I, М., 1927, с. 181, Р. В. Шмидт, очерки по истории горного дела и металлообработки производств в античной Греции, Из истории Материального производства античного мира, М—Л., 1935, с. 284.

²⁸⁸ ს. მაკალათია, არქეოლოგიური აღმოჩენები მეჯუდის ხეობაში, ბარათაშვილის სახ. გორის პედ. ინსტიტუტის შრომები, III, 1956, გვ. 168.

მინის ჭურჭელი სამაროვანზე 5 ცალით არის წარმოდგენილი:

I. სანელსაცხებლე გამჭვირვალე, უფერული მინისა, თხელკედლიანია. მას გადაშლილი, შიგნით ჩაკეცილი პირი, საშუალო სიმაღლის ყელი და სფერული მუცელი აქვს. მინა ირიზებულია. ჭურჭელი ნაკლული, $h=3,5$ სმ; პირის $d=1,4$ სმ²⁸⁹; თანმხლები სამარხეული ინვენტარის მიხედვით იგი ახ. წ. I ს. თარიღდება.

II. სანელსაცხებლე გამჭვირვალე მინისა, მოყვითალო-ოქროსფრად ირიზებული, თხელკედლიანია. მას გადაშლილი, შიგნით ჩაკეცილი პირი, მაღალი, ვიწრო ყელი, სფერული მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. ყელს ქვემოთ ეტყობა ტიხრის არსებობა. $h=6$ სმ; პირის $d=1,3$ სმ; ყელის $h=2,5$ სმ; ძირის $d=2$ სმ²⁹⁰; თანმხლები სამარხეული ინვენტარის მიხედვით იგი ახ. წ. I ს. თარიღდება.

III. სანელსაცხებლე შვინდისფრად ირიზებული მინისა, თხელკედლიანია. მას გადაშლილი, შიგნით ჩაკეცილი პირი, მაღალი, ცილინდრული ყელი, სფერული მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს. $h=5,5$ სმ; პირის $d=1,5$ სმ; ყელის $h=2,3$ სმ, ძირის $d=1,7$ სმ²⁹¹.

IV. სანელსაცხებლე მოცისფრო მინისა. თხელკედლიანია. მას გადაშლილი, შიგნით ჩაკეცილი პირი, მაღალი, ცილინდრული ყელი, არათანაბრად გამობერილი მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს. $h=10$ სმ, ყელის $h=6$ სმ; პირის $d=3,7$ სმ; ძირის $d=3,6$ სმ; ძირის $d=3,5$ სმ²⁹².

V. სანელსაცხებლე გამჭვირვალე მინისა, მას გადაშლილი შიგნით ჩაკეცილი პირი, ცილინდრული ყელი, არათანაბრად გამობერილი მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი აქვს $h=10$ სმ; ყელის $h=6$ სმ; პირის $d=3,5$ სმ; ძირის $d=3,5$ სმ²⁹³. აღწერილი სანელსაცხებლეები თანმხლები მასალების მიხედვით ახ. წ. I ს. თარიღდებიან.

I სანელსაცხებლის მსგავსი მინის მინიატურული ჭურჭლები გვხვდება ურბნისში²⁹⁴, მცხეთასა²⁹⁵ და ნასტაკისში. მ. საგინაშვილი ურბნულ ცალებს XIII ტიპად აერთიანებს და ახ. წ. I ს-ით ათარიღებს²⁹⁶. ასევე თარიღდება ნასტაკისის ჭურჭლებიც. საყარაულო სერის სამაროვანზე გამოვლენილი ასეთივე ჭურჭლები ძვ. წ. I საუკუნეებით არის დათარიღებული²⁹⁷ ახ. წ. I ს-ით თარიღდება ანალოგიური ჭურჭლები სომხეთშიც, სადაც ისინი სირიულ ან კვიპროსულ ნაწარმად არის მიჩნეული²⁹⁸.

²⁸⁹ სამარხი № 7.

²⁹⁰ სამარხი № 10.

²⁹¹ სამარხი № 10.

²⁹² სამარხი № 14.

²⁹³ სამარხი № 14.

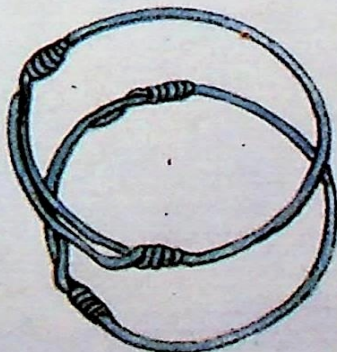
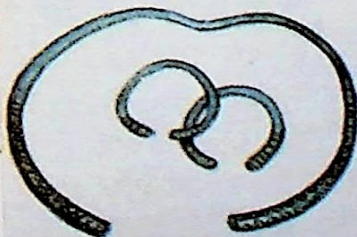
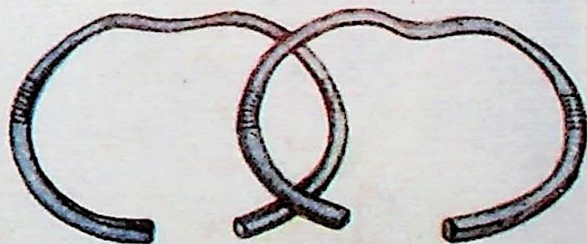
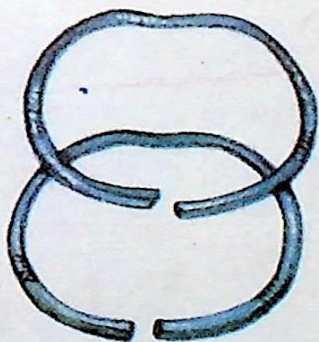
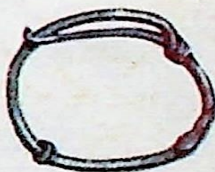
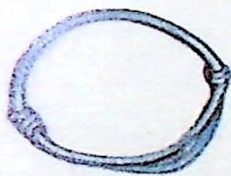
²⁹⁴ ლ. ჭილაშვილი, ნაქალაქარი, ურბნისი, თბ., 1964, გვ. 51, სურ. 27, 2, 3; მ. საგინაშვილი, ურბნისის სამაროვნის მინის ჭურჭელი, თბ., 1970, გვ. 21, სურ. 5. გვ. 57, სურ. 42.

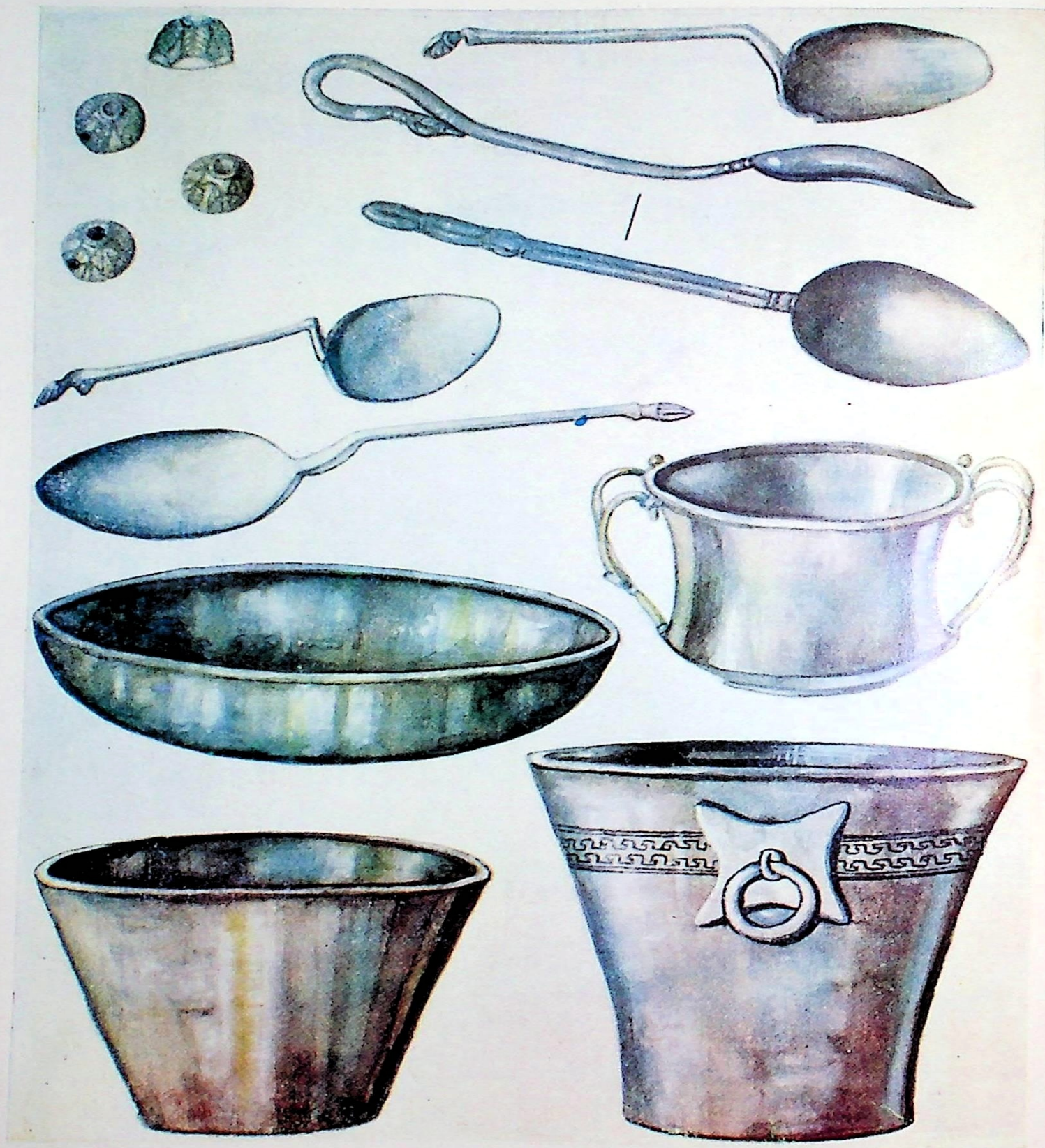
²⁹⁵ ნ. უგრელიძე, მინა ძველ საქართველოში, თბ., 1961, ტაბ. II; გ. ლომთათიძე, ი. ციციშვილი, ახლად აღმოჩენილი აკლდამა მცხეთაში, საქართველოს მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. XII, № 10, თბ., 1951, გვ. 645.

²⁹⁶ მ. საგინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20.

²⁹⁷ გ. ჭინჭიხაშვილი, ძვ. წ. I და ახ. წ. I ს. ქვევრსამარხები „საყარაულო სერის“ სამაროვნიდან, კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980, გვ. 56.

²⁹⁸ Б. Н. Аракелян, Т. А. Тиранян, Ж. Д. Хачатрян, Археологические памятники (I—IV вв). Ереван, 1969, Табл. 38—42; Ж. Д. Хачатрян, Гарни V, Ереван, 1976, с. 67—68, рис. 92.









II და III სანელსაცხებლები თითქმის ერთნაირია, მათ ზუსტ ანალოგიას ვერ მივაკვლიეთ. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სფერულმუცლიანი კოლბისებური სანელსაცხებლები საქართველოსა და სომხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი მასალების მიხედვით ახ. წ. I—II სს თარიღდება²⁹⁹.

IV და V სანელსაცხებლების მსგავსი ჭურჭლები დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი ურბნისში. მ. საგინაშვილი მათ XIV ტიპის მე-5 ქვეტიპად აერთიანებს და ზოგადად I—II სს. ათარიღებს. მათ შორის ჩვენთვის საინტერესო ცალების ზუსტი ანალოგიები ახ. წ. I ს. არის გავრცელებული³⁰⁰ და მიჩნეულია სირიულ ნაწარმად. ასეთივე სანელსაცხებლები სამთავროს სამაროვანზე გამოვლენილია II—III სს³⁰¹, ხოლო კარსნისხევის სამაროვანზე I—II სს დათარიღებულ სამარხებში³⁰². მსგავსი ჭურჭლები აღმოჩენილია სვეტიცხოველთან გათხრილ № 6 სამარხში, რომელიც ძვ. წ. I, ახ. წ. I სს თარიღდება³⁰³. აღიანი ცალებიც სირიული წარმოშობისა უნდა იყოს.

ამდენად, რიყიანების ველის სამაროვანზე აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი 3 ტიპად იყოფა: I მინიატურული, II სფერულმუცლიანი, და III თავისუფლად გამოხატული, დაბალმუცლიანი სანელსაცხებლები.

ქართლის სამეფოში ძვ. წ. I — ახ. წ. I სს-ში ძირითადად სირიული მინის ნაწარმია გავრცელებული. გამონაკლისს ამ მხრივ არც აღიანის მასალა წარმოადგენს. ანალოგიური ნაწარმის დიდი რაოდენობით გავრცელება სომხეთის ტერიტორიაზე გვაფიქრებინებს, რომ განსახილველი ჭურჭელი ჩვენში მოხვდა სირიიდან სომხეთის მეშვეობით.

გ ე მ ე ბ ი სამაროვანზე საინტერესო ნიმუშებით არის წარმოდგენილი. ყველა მათგანი ინტალია.

1. ინტალიო მოყვითალო მინისა³⁰⁴ (13×12 მმ), ჩასმულია რკინის ბეჭედში. თვალი ოვალური მოყვანილობისაა, ბრტყელზედაპირიანი. გამოსახულია ტახტი. გამოსახულებას, რომელიც თითქმის მთლიანად ავსებს ინტალიოს, გარს წერტილოვანი ორნამენტი შემოუყვება. ცხოველი მოცემულია დინამიკაში. მინა ირიზებულია, ბეჭედი დაჟანგული და დაშლილი. შემორჩენილია მხოლოდ თვალბუდე. მასში ჩაგებული იყო ვერცხლის სარჩული. ბეჭდის ფორმის აღდგენა არ ხერხდება.

2. ინტალიო ოვალური, ზედაპირამოხრებული მინისა (36×20 მმ), ჩასმულია ვერცხლის დაბალნაპირებთან ბუდეში, რომელიც საკიდს წარმოადგენს (სურ. 114)³⁰⁵. გამოსახულია მხედარი მარცხენა პროფილში. მას თავს ზევით აწეულ ხელში შოლტი უჭირავს. თავზე ფრიგიული ქუდი ახურია. გაჭენებულ ცხენს აშლილი ფაფარი და დაჭიმული კუნთები აქვს. მინა ძლიერ ირიზებულია. თითქმის მთლიანად არის დაზიანებული ცხენის გულმკერდისა და წინა მარჯვენა ფეხების ადგილი.

²⁹⁹ მ. საგინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70, ტაბ. 113, გვ. 71. ტაბ. 118—ახ. წ. I ს.

გვ. 80—81, 162—164. ახ. წ. II ს.

³⁰⁰ მ. საგინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20—29, სურ. 14, ტაბ. 94—97. პარალელური მასალა დაწვრილებით განხილულია გვ. 28—29 სქოლიოებში.

³⁰¹ მცხეთა II, სამარხი № 164, გვ. 128, სურ. 527, სამარხი № 1 სურ. 499.

³⁰² მცხეთა II, სამარხი № 28, გვ. 51, სურ. 292, გვ. 52, სურ. 306.

³⁰³ მცხეთა II, გვ. 70.

³⁰⁴ სამარხი № 9.

³⁰⁵ სამარხი № 9.

ორივე გემა თანმხლები მასალის მიხედვით წელთაღრიცხვების მიჯნით თარიღდება.

3. ინტალიო მოწითალო სარდიონისა (23×17 მმ)³⁰⁶. ჩასმულია ვერცხლის ბეჭედში. თვალი ოვალური მოყვანილობისაა, პირბრტყელი. გამოსახულია მიშველი, ნაბახუსევი დიონისე (სურ. 106). მას თავს ზევით აწეულ მარცხენა ხელში კანთაროსი უჭირავს. მოსასხამის ნაოჭები თანაბრად ეშვებიან ქვემოთ. გამოსახულება ანატომიურ სტილშია შესრულებული. მას გარშემო ვაზის ფოთლებისა და ყურძნის მტევნების გირლიანდი შემოსდევს. გემა ხელოვნების შესანიშნავი ნიმუშია. ბეჭდის თხელფურცლოვანი, ოვალურგანივკვეთიანი ღრუ რკალი ზემოთკენ თანდათან ფართოვდება და გადადის ოვალური მოყვანილობის თვალბუდეში.

4. ინტალიო მოცისფრო მინისა ($d=9$ მმ). თვალი მრგვალია და ზედაპირ-ამოზურცული. ზედაპირზე ამოჭრილია ჯვრისებური გამოსახულება. მინა ირიზებულია. ბეჭდის წვრილი, ოვალურგანივკვეთიანი რკალი თვალბუდისკენ თანდათანობით ფართოვდება და გადადის მრგვალ-ბრტყელ ფარაკში, რომელზედაც დაბალნაპირებიანი თვალბუდეა დარჩილული. იმის გამო, რომ ბეჭედი აღმოჩნდა № 10 სამარხის თავზე. მისი კონკრეტული თარიღის მოცემა გავიჭირდება. სამაროვანის თარიღის გათვალისწინებით იგი ახ. წ. I ს-ით უნდა დათარიღდეს.

5. ინტალიო ორფერი პასტისა (13×12 მმ), ჩასმულია ვერცხლის ბეჭედში, მოცისფრო პასტის თვალს შუაში I მმ სიღრმის შავი ზოლი დაუყვება. თვალზე დელფინი უნდა იყოს გამოსახული. პასტა ირიზებულია, რის გამოც ჭირს გამოსახულების გარკვევა, ბეჭედი ანალოგიურია ზემოთ აღწერილისა. ეს ბეჭედიც № 16 სამარხის თავზე აღმოჩნდა. ინტალიო ახ. წ. I ს-ით უნდა დათარიღდეს.

6. ინტალიო უფერული მინისა (10×9)³⁰⁷. ჩასმულია ვერცხლის ბეჭედში. ოვალურ ფორმის ზედაპირამოზურცულ თვალზე ახალგაზრდა ქალის პორტრეტული გამოსახულებაა ამოკვეთილი (სურ. 10). თვალბუდე დაზიანებულია, თვალი ამოვარდნილი, მინა ირიზებული. თვალბუდეში ჩაგებული იყო ვერცხლის სარჩული. ბეჭდის ღრუ, ოვალურგანივკვეთიანი რკალი თვალბუდისკენ თანდათანობით ფართოვდება. თანმხლები სამარხეული ინვენტარის მიხედვით ინტალიო ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

7. ინტალიო მუქი წითელი სარდიონისა (სურ. 109)³⁰⁸, ამკობს ოქროს ბეჭედს. ოვალური ფორმის, ზედაპირამოზურცულ თვალზე ყურძნის მტევანია ამოკვეთილი. ბეჭედი ღრუ რკალიანია. ინტალიო თანმხლები მასალების მიხედვით ახ. წ. I ს-ის II ნახევრით თარიღდება.

8. ინტალიო მოლურჯო მინისა (18×13)³⁰⁸, ოვალური ფორმის ბრტყელ-ზედაპირიან თვალზე ამოკვეთილია არწივი, რომელსაც კლანჭებში სფერო უჭირავს. მინა სუსტად ირიზებულია.

9. ინტალიო მოწითალო სარდიონისა (8×6 მმ)³⁰⁸, ოვალური ფორმის ბრტყელზედაპირიან თვალზე ამოკვეთილია ათენას ბიუსტი (სურ. 113), მას ხელში აყვავებული რტო უჭირავს. ინტალიო ახ. წ. I ს-ის II ნახევრით თარიღდება.

³⁰⁶ სამარხი № 10.

³⁰⁷ სამარხი № 13.

³⁰⁸ სამარხი № 14.

10. ინტალიო მოწითალო სარდიონისა (12×7 მმ)³⁰⁸, ოვალური ფორმის ზედაპირამობურცულ თვალზე გამოსახულია ჰერმესი კვერთხითა და ქისით ხელში. მას მხარზე წამოსასხამი აქვს მოხურული.

11. ინტალიო მოწითალო სარდიონისა (20×17 მმ)³⁰⁸, ოვალური ფორმის ბრტყელზედაპირიან თვალზე გამოსახულია ისიდა და სერაპისი. სერაპისს გრძელი თმა-წვერი აქვს. თვალზე ამოკაწრულია სამი ასო, რომელთაგან მხოლოდ ერთი K იკითხება.

12. ინტალიო გამჭვირვალე მინისა (14×11 მმ)³⁰⁹, ამკობს ვერცხლის სამაჯურს. ოვალური ფორმის ზედაპირამობურცულ თვალზე ამოკვეთილია ქალი—ღვთაების გამოსახულება, რომელსაც გრძელი, ნაოჭიანი ტანსაცმელი აცვია (სურ. 14). მინა ძლიერ ირიზებულია.

13. ბრინჯაოს ბეჭდის რკალი თანდათანობით ფართოვდება და გადადის რომბისებურ ფარაკში, რომელზედაც გამოსახულია მშვიდობისა და დაზავების სიმბოლო — გაშლილი ხელის მტევანი (სურ. 111)³¹⁰. ფარაკის ზომებია 12×10 მმ. ბეჭედი ძვ. წ. I ს. შუა ხანებით თარიღდება.

14. ინტალიო გამჭვირვალე მინისა (14×10 მმ)³¹¹. ოვალური ფორმის ზედაპირამობურცულ თვალზე ამოკვეთილია ორი ღვთაების გამოსახულება, მათ გრძელი ტანსაცმელი აცვიათ. ერთ მათგანს ხელში გვირგვინი უჭირავს. მინა ძლიერ არის ირიზებული. იგი ზოგადად ახ. წ. I ს-ით თარიღდება.

როგორც აღწერილიდან დავინახეთ, სამაროვანზე სულ 14 გემაა აღმოჩენილი, მათზე სრულიად განსხვავებული სიუჟეტებია ამოკვეთილი. სჭარბობს ღვთაებათა გამოსახულებები.

ჰერმესის გამოსახულებიანი გემები ურბნისში გამოვლენილია № 189 და № 200 სამარხებში³¹². ანალოგიური გემები გამოქვეყნებული აქვთ. მ. ლორთქიფანიძეს³¹³ და ა. ფურტვანგლერს³¹⁴. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჰერმესის გამოსახულებიანი გემა გამოვლენილია თხოთის მთის სამაროვნის IV ს-ით დათარიღებულ სამარხში (სურ. 172). ორივე მათგანი სარდიონზეა ამოკვეთილი. ახ. წ. I ს-ის გემა ამობურცულზედაპირიანია. გამოსახულება ანატომიურ სტილშია მოცემული. სქემატურია. კვეთაც ზედაპირულია. როგორც ჩანს, ვაჭრობის მფარველი ღვთაება ერთ-ერთი პოპულარული ღვთაებათაგანი იყო აქაურ მკვიდრთათვის, მით უფრო თუ დავუშვებთ, რომ რიყიანების ველზე გათხრილი ანტიკური ხანის ნაქალაქარი, ვაჭარ-ხელოსანთა დასახლებას წარმოადგენდა.

ალაიანის მიდამოებში დიონისეს კულტის არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს მევენახეობა-მეღვინეობის მფარველი ღვთაების დიონისეს გამოსახულებიანი

³⁰⁹ სამარხი № 16.

³¹⁰ სამარხი № 17.

³¹¹ გემა აღმოჩენილია № 19 დაზიანებული სამარხის თავზე. თარიღი ზოგადია.

³¹² ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ურბნისის ნაქალაქარის გლობტუური ძეგლები, № 6, გვ. 24, № 31, გვ. 35.

³¹³ მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს სახ. მუზეუმის გემები IV. № 44. გვ. 42. № 45, გვ. 42.

³¹⁴ A. Furtwängler, Beschreibung der Ceshnittenen steine in Antiquarium, Berlin, 1899. 2697—2699.

გემის აღმოჩენაც³¹⁵. ანალოგიური გემები გამოვლენილია ურბნისში³¹⁶, სამთავროზე³¹⁷ და ქუშანაანთ გორის სამაროვანზე³¹⁸.

არწივის გამოსახვა გემებზე ხშირი არაა. მ. ლორთქიფანიძეს აღწერილი აქვს ინტალიო, რომელზედაც არწივს კლანჭებში გველი უჭირავს³¹⁹, ხოლო უბნისში აღმოჩენილ გემაზე — კურდღელი³²⁰. განსახილველი გემა განსხვავდება მათგან. აქ არწივი პირდაპირ არის გამოსახული. ფრთები ოდნავ აქვს გაშლილი, კლანჭებში კი სფერო (დედამიწა?) უჭირავს.

შესრულების მაღალი ხარისხით გამოირჩევა სარდიონის გემა, რომელზედაც გამოსახულია ისიდა და სერაპისი.

სარდიონის ანალოგიური გემები ცნობილია ქერჩიდან. ერთი მათგანი ინახება სახელმწიფო ერმიტაჟში № Ж 377. და თარიღდება ძვ. წ. I — ახ. წ. I სს³²¹. მისი ანალოგიური გემები არის ბერლინის სახ. მუზეუმში³²² და ჩიკაგოს აღმოსავლეთის ინსტიტუტში³²³. მეორე გემა ინახება სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში (კიბალჩინის კოლექცია)³²⁴.

მ. კობილინას, აზრით, ორივე გემა ეგვიპტური წარმოშობისაა და ისინი ჩრდილო შავიზღვისპირეთში უნდა მოხვედრილიყვნენ უშუალოდ ეგვიპტიდან, მასთან კულტურულ-ეკონომიკური კავშირის არსებობის დროს, ან მცირე აზიის მეშვეობით, ხოლო რომაული ექსპანსიის პერიოდში კი რომაელი ჯარისკაცების მეშვეობით³²⁵. თუ გავიხსენებთ, რომ განსახილველი გემა სამარხში რომაულ გემებთან ერთად აღმოჩნდა, შეიძლება ვივარაუდოთ მისი აღმოსავლეთ საქართველოში რომაულ სამყაროსთან სავაჭრო ურთიერთობის გზით მოხვედრა, თუმცა არც ის არის გამორიცხული, რომ იგი, ისევ როგორც ეგვიპტური პასტის საკიდები და სკარაბეები, სირიის მეშვეობით მოხვედრილიყო ჩვენში.

ბეჭდებში ორი ძირითადი სახეობა შეინიშნება: I — ბეჭდის, წვრილი ოვალურგანიგვეთიანი ღერო თვალბუდისკენ თანდათან ფართოვდება. ფარაკზე დარჩილილია დაბალნაპირებიანი ბუდე. II — ბეჭდის ღრუ, თხელფურცლოვანი რკალი თანდათანობით ფართოვდება და გადადის ოვალურ თვალბუდეში.

განსახილველი სახეობის ბეჭდები საწყის ეტაპზე დიდად არ განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. შემდგომ საუკუნეებში I სახეობის ბეჭდები უდიდამო არსებობას განაგრძობენ, ხოლო II სახეობის ღრუ რკალიანი ბეჭდები, რომ-

³¹⁵ განსახილველ გემაზე არსებული გამოსახულება ძალიან გავს ბრინჯაოს სურის ყურზე გამოსახულ დიონისეს

³¹⁶ ქ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50, № 63, ახ. წ. III ს.

³¹⁷ გ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, № 74, გვ. 62.

³¹⁸ რ. რამიშვილი, ერწოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში. თბ., 1979, გვ 95. იგი ახ. წ. III ს. თარიღდება.

³¹⁹ მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, № 90, გვ. 72.

³²⁰ ქ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, № 23, გვ. 32.

³²¹ М. М. Кобилина, Изображения восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н. е. М., 1978, с. 169. № 8.

³²² Furtwängler A, Beschreibung der geschnittenen Steine. Berlin, 1896. № 2628.

³²³ Richter C. Engraved Cems of the Creeks, Etruscans and Romans. I. London. 1968, № 639.

³²⁴ М. М. Кобилина, указ. соч., с. 169, № 9. Кибальчич, Южнорусские геммы, № 176.

³²⁵ М. М. Кобилина, указ. соч., с. 5.

ლის უახლოესი ანალოგიები არმაზისხევის სამარხებიდან არის ცნობილი³²⁶, თითქმის ერთად-ერთ და ძირითად ტიპს შეადგენენ და ხანგრძლივად არსებობენ.

ამდენად, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ღრუფარაკიანი ბეჭდები აღმოსავლეთ საქართველოში ჩნდებიან ძვ. წ. I სს-ის II ნახევარში და განვითარების უმაღლეს საფეხურს ახ. წ. II—III ს-ში აღწევენ, ხოლო, რაც შეეხება ბრინჯაოს ტრილა ფარაკიან ბეჭდებს, ისინი დამახასიათებელია ადრეელინისტური და ელინისტური ხანისთვის. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ბეჭდებს შორის გენეტიკური კავშირის დანახვა ჭირს არა მხოლოდ ქრონოლოგიური სიშორის, არამედ, მათი სტილისტური სხვაობის გამოც. განსახილველი ბეჭედი ძვ. წ. I ს. II ნახევრით თარიღდება. ვფიქრობთ, იგი ადგილობრივი ხელოსნის ნახელავი უნდა იყოს.

განსაკუთრებით საინტერესოა № 14 სამარხი, რომლის ინვენტარის დიდ ნაწილს საიუველირო ნაწარმი შეადგენს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მიცვალებულს ხელში ეჭირა: ოქროს³²⁷ და ქალცედონის ბეჭდები და სარდიონისა და მინის თვლები, რომელთაგან ოთხზე გამოსახულებები იყო ამოკვეთილი: არწივი, ათენა, ჰერმესი, ისიდა და სერაპისი. ყველა მათგანი ხელოვნების შესანიშნავ ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს. ამ სამარხში გამოვლენილი გემები რომაული წარმომავლობისაა. როგორც ჩანს, ისინი ოქრომჭედელს შეუძენია ბეჭდებში ჩასასმელად. ამავე დანიშნულებით უნდა იყოს შეძენილი სარდიონის ორი ბრტყელზედაპირიანი, შესანიშნავად დამუშავებული თვალიც. რაც შეეხება ძოწის თვალს, იგი გაცვეთილია. ჩანს, ხელმეორედ გამოსაყენებლად იყო გამიზნული.

ხაზი უნდა გაესვას ერთ გარემოებას, რომ ბეჭდები მიცვალებულს თითებზე კი არ ეკეთა, არამედ ხელში ეჭირა³²⁸. ქალცედონის ბეჭდის ფაცეტი სადაა (სურ. 112), გამოსახულების გარეშე. ასეთი ბეჭდები ქართულ გლიპტიკაში ნამზადებად იყო მიჩნეული. რაც მთლად მართებული არ უნდა იყოს, ვინაიდან როგორც სავსებით სწორედ ვარაუდობს ქ. ჯავახიშვილი, საქართველოში გამოვლენილ ადრეული ხანის ქვის ბეჭდებზე არსად არ გვხვდება კვეთა³²⁹, ისინი გვიანი ხანისთვისაც არ არის დამახასიათებელი. ამ მხრივ განსხვავებული სიტუაციაა სომხეთში³³⁰, რაც იმით უნდა აიხსნას, რომ მას იბერიასთან შედარებით გაცილებით ახლო ურთიერთობა ჰქონდა რომაულ სამყაროსთან.

განხილული სამარხი ოქრომჭედელ ხელოსანს უნდა ეკუთვნოდეს, რომლისთვისაც ჩაუტანებიათ, როგორც მისი ნახელავი მზა პროდუქცია: ოქროს და ქალცედონის ბეჭდები, სხვადასხვა სახისა და მასალის, მათ შორის ქალცედონის საკიდები, საავგაროზე და სხვა, ასევე შეძენილი ნამზადებიც — მინისა და სარდიონის სადა თუ გამოსახულებიანი თვლების სახით.

ამრიგად, აღაიანის ეს ღმოჩენა კიდევ ერთი უშუალო დასტური უნდა იყოს ქართლის სამეფოში საოქრომჭედლო საქმის მაღალი დონისა და ხანგრძლივი არსებობისა.

³²⁶ მცხეთა I, გვ. 90, ტაბ. LXXX, 13. აღწერილობის № 154. სამარხი № 7, ახ. წ. II ს-ის II ნახევარში.

³²⁷ ბეჭდის სარდიონის თვალზე ყურძნის მტევანია ამოკვეთილი.

³²⁸ სამარხი № 14, მამაკაცს უნდა ეკუთვნოდეს.

³²⁹ დახმარებისა და საქმიანი შენიშვნებისთვის მაღლობას მოვახსენებ ქ. ჯავახიშვილს.

³³⁰ გავიხსენოთ მითრიდატე ევპატორისა და ტიგრან II-ის ომები რომის იმპერიასთან.

მძივები და საკიდები (ფერადი ტაბ. IIIგ, IV) რიყიანების ველის სამაროვანზე გამოვლენილ მასალაში ყველაზე მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანია. ოქროთი და ვერცხლით მოჩარჩოებული საკიდების გარდა გვაქვს: ნახევრად ძვირფასი ქვების, ძვლის, პასტის, მინის და მინისებური პასტის შავ-თეთრი მძივები და საკიდები.

მნიშვნელოვან ჯგუფს ქმნიან ეგვიპტური მოცისფრო პასტისგან დამზადებული საკიდები (ფერადი ტაბ. III, ბ), რომლებიც ძირითადად ორ (№ 3-ე და № 10) სამარხშია გამოვლენილი. ესენია: ამფორისკის ფორმის — 5 ც, მომუჭული ხელის — 2 ც; ფალოსის — 7 ც; ხოჭოს (სკარაბეი) გამოსახულებიანი საკიდები 5 ც. (სურ. 127) და ოვალური ფორმის ზედაპირამოხრებული ორი მძივი, რომელთაგან ერთი ვერცხლის ჩარჩოშია ჩასმული³³¹. ძირითადად ამავე სამარხშია გამოვლენილი მოყვითალო პასტის მოთვალული მძივებიც³³².

საქართველოში ეგვიპტური პასტის მძივები და საკიდები ძირითადად მიდა ქართლშია გამოვლენილი. მაგ. მცხეთაში, სამთავროს სამაროვანზე მართო I—III სს სამარხებში აღმოჩნდა სკარაბეი — 3 ც³³³, ფალოსი — 2 ც³³⁴, ამფორისკისებური — 2 ც³³⁵. და სამი თითის კომბინაცია — 2 ც³³⁶. გარდა ამისა, ორი სკარაბეი აღმოჩნდა ურბნისში³³⁷, ცხრა — საყარაულს სერის სამარხებში³³⁸, ფალოსები სოფ. ნაოზასა³³⁹ და ძალისში. ყველა ისინი ახ. წ. პირველი საუკუნეებით თარიღდებიან. დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ ბრილის სამაროვანზე გამოვლენილი ეგვიპტური პასტის ნაკეთობანი ელინისტური ხანისაა³⁴⁰. მოგვიანო ხანის ნაწარმი გამოვლენილია კლდეეთის სამაროვანზე³⁴¹.

ანალოგიური ნაკეთობანი ცნობილია სომხეთის³⁴², აზერბაიჯანის³⁴³ და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე, სადაც ისინი მასიურად ვრცელდებიან ძვ. წ. I — ახ. წ. II სს-ში³⁴⁴.

მიუხედავად იმისა, რომ ეგვიპტური პასტის ნაწარმი საქართველოში მრავალ ძეგლზეა აღმოჩენილი, ისინი დღემდე სათანადოდ არ არის შესწავლილი. არც ის არის დადგენილი თუ რომელი საწარმოო ცენტრის პროდუქცია ვრცელდება ჩვენთან. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მაგალითზედაც ვერა-

³³¹ სამარხი № 1.

³³² № 1, № 3, № 4, და № 10.

³³³ მცხეთა III, გვ. 136, კრამიტსამარხი № 30. s—1938, სურ. 311, № 135—1939 და № 177—1940.

³³⁴ მცხეთა III, გვ. 136, სურ. 188. კრამიტსამარხი № 29, s—1938.

³³⁵ მცხეთა III, გვ. 137, სურ. 254. ორმოსამარხი № 224, s—1940; სურ. 230; კრამიტსამარხი 30; s—1938.

³³⁶ მცხეთა III, გვ. 136, კრამიტსამარხები № 30 და № 262. ჩრდილო უბანზე.

³³⁷ ქ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 83, სურ. 14.

³³⁸ გ. ჯინჯიხაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46, ტაბ. XLIV, I სამარხი № 7.

³³⁹ მცხეთა III, გვ. 136.

³⁴⁰ გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1952, გვ. 104, ტაბ. XI, 11.

³⁴¹ გ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XVII, 1.

³⁴² Ж. Д. Хачатрян, ук. соч, с. 126.

³⁴³ С. М. Казиев, Альбом кувшинных погребений (Археологические раскопки в Мингечауре), Баку, 1960, Табл. XLI, I.

³⁴⁴ Е. М. Алексеева, Античные бусы Северного Причерноморья, М., 1975, Археология СССР, Свод археологических источников, выпуск ГИ—12, с. 25.

ფერს ვიტყვით, რადგან, მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს საკმარის საფუძვლიანი გამოკვლევები იქ აღმოჩენილი ეგვიპტური ნაწარმის შესახებ, მათი საწარმოო ცენტრი მაინც არ არის დადგენილი³⁴⁵. ა. კოროვინა ვარაუდის სახით უშვებს მათს ადგილობრივ წარმოებას გვიანდელი ხანისთვის³⁴⁶, რასაც სავსებით მართებულად არ ეთანხმება ე. ალექსეევა, რადგან დღეისთვის არც საწარმოო ცენტრია მიკვლეული და არც ის არის გარკვეული, მოიპოვებოდა თუ არა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ეგვიპტური პასტის წარმოებისთვის საჭირო ნედლეული. ე. ალექსეევა ეყრდნობა, რა ფლინდეს პეტრის ცნობას, რომ მის მიერ გათხრილ ნავკრატისის სახელოსნოში უკვე ძვ. წ. VI ს-ის დასაწყისში ეგვიპტური პასტის წარმოება ბერძენი ხელოსნების ხელში იყო³⁴⁷, ასევე, რომ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთთან სავაჭროდ წვრილმან ნივთებს ამზადებდა ეგვიპტის რომელიღაც ცენტრი³⁴⁸. ბ. პიოტროვსკი ამ ნაწარმის ჩრდილო-შავიზღვისპირეთში მოხვედრას ვარაუდობს სინოპეს მეშვეობით, საიდანაც მდინარეების საშუალებით იგი ვრცელდებოდა უფრო ჩრდილოეთით, ქვეყნის სიღრმეში და აქედან კი აღწევდა ჩრდილოეთ კავკასიასა და საქართველოს³⁴⁹. გ. გობეჯიშვილი ბრილის სამაროვანზე გამოვლენილი ეგვიპტური პასტის ნაწარმის შემოსვლას ვარაუდობდა ზღვის საშუალებით³⁵⁰. უდავოდ საყურადღებოა ს. კაზიევის მოსაზრება, რომ მინგეჩაურში ეგვიპტური ნაწარმი სირიის ან ფინიკიის სახელოსნოებიდან უნდა მოხვედრილიყო³⁵¹. სირიასთან მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის პირობებში. სრულიად ბუნებრივია ამ ნაწარმის ჩვენშიც იმავე ცენტრიდან მოხვედრა.

რაც შეეხება მოთვალულ მძივებს (ფერადი ტაბ. IV) იმის გამო, რომ განსახილველთა მსგავსი ფენიანი ხალებით შემკული მძივები ძირითადად ახ. წ. I—II სს-ში ვრცელდება³⁵², ხოლო რიყიანების ველის სამაროვანზე კი ახ. წ. I ს-ის სამარხები ცოტაა, მათ აქ მოპოვებულ მასალაში სათანადო ასახვა ვერ ვპოვებ.

რიყიანების ველის სამაროვანზე დიდი რაოდენობით გამოვლინდა მინის პოლიკრომიული მძივები და საკიდები (ფერადი ტაბ. III ბ. IV). მძივებში 3 სახეობა გამოიყოფა: I გრძივი ტალღური ორნამენტით შემკული, წაგრძელებული თითისტარის ფორმის, II სპირალური ორნამენტით შემკული შინდის კურკის ფორმის და III გრძივი ხაზური ორნამენტის მქონე ცილინდრული ფორმის მძივები. საკიდები ერთგვაროვანია — სამკუთხა, შემკული განივი ორნამენტით.

ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის არქეოლოგიური მონაპოვრის მიხედვით, გრძივი ტალღური ორნამენტი ჩნდება ძვ. წ. II ს-ში³⁵³, ასეთი ორნამენტით

³⁴⁵ Е. М. Алексеева, указ. соч; Б. Б. Пиотровский, Древнеегипетские предметы, найденные на территории Советского Союза, СА, 1958; А. К. Коровина, Фаянсовые подвески из некрополя Тарамби и Фанагории, ВДИ, № 1. 1972.

³⁴⁶ А. К. Коровина, указ. соч, с. 105, 108 и III.

³⁴⁷ W. N. Petri Fl, Naukratis, London, I. 1886, გვ. 36.

³⁴⁸ Е. М. Алексеева, указ. соч, с. 25.

³⁴⁹ Б. Б. Пиотровский, указ. соч., с. 20—28; Его же, Египетские предметы в Северо-Кавказском крае, СТАИМК, № 6.

³⁵⁰ გ. გობეჯიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 104.

³⁵¹ С. М. Казиев, указ. соч., с. 26.

³⁵² Е. М. Алексеева, указ. соч, с. 56.

³⁵³ Е. М. Алексеева, Антычные бусы Северного Причерноморья, Археология СССР, Свод археологических источников, вып. ГИ—12. М., 199. с. 38.

შემკული I სახეობის მძივები ძვ. წ. I — ახ. წ. I სს თარიღდება³⁵⁴, რიყიანების ველის სამაროვანზე ასეთი მძივები აღმოჩნდა წელთაღრიცხვების მიჯნით დათარიღებულ № 9; ახ. წ. I ს-ის I ნახევრით დათარიღებულ № 3 და ახ. წ. I ს-ის II ნახევრით დათარიღებულ № 10 სამარხში.

სპირალური ორნამენტით შემკული შინდის კურკის ფორმის მძივების დასათარიღებლად ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში არ არის საკმარისი მონაცემები³⁵⁵. შესწავლილ სამაროვანზე ასეთი მძივები დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა. თითქმის ყოველი მათგანი კარგად დათარიღებული კომპლექსებიდან მომდინარეობს: 30 ც. აღმოჩნდა ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით დათარიღებულ № 1 სამარხში. ორად-ორი ასეთი მძივი იყო ახ. წ. I ს-ის II ნახევრით დათარიღებული № 10 სამარხში.

ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით აღმოსავლეთ საქართველოში ასეთი მძივები განსაკუთრებით ჩანს გავრცელებული ძვ. წ. I ს-ის ბოლოსთვის. ისინი არსებობენ ახ. წ. I საუკუნეშიც.

მესამე სახეობის სპირალური ორნამენტით შემკული ცილინდრული მძივი განსახილველ მასალაში სულ 4 ცალია. ამათგან ერთი გამოვლენილია ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით დათარიღებულ № 1, ხოლო 3 კი — № 15 სამარხში. უნდა შევნიშნოთ, რომ № 15 სამარხი მცირე ინვენტარს შეიცავდა. და სამარხეული ინვენტარის საერთო იერის მიხედვით იგი ზოგადად ახ. წ. I ს არის დათარიღებული³⁵⁶. თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ იგი ცოტა ადრეულიც იყოს.

ასეთი მძივები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ძირითადად უბასპორტოებია და ზოგადად დათარიღებულია გვიანი ელინისტური ხანითა და ახ. წ. პირველი საუკუნეებით³⁵⁷.

რიყიანების ველის სამაროვანზე გამოვლენილი მასალების მიხედვით მესამე სახეობის მძივები თარიღდება ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრითა და ახ. წ. I საუკუნით.

ამავე პერიოდით თარიღებიან ნასტაკისის ანტიკური ხანის სამარხებში გამოვლენილი ანალოგიური მძივებიც.

მინის პოლიქრომული სამკუთხა საკიდები სარტყლისებური ორნამენტით გამოვლენილია ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით დათარიღებულ № 1, ახ. წ. I ს-ის I ნახევრით დათარიღებულ № 3 და ახ. წ. I ს-ის II ნახევრით დათარიღებულ № 10 სამარხებში.

ამდენად, მინის პოლიქრომული სამკუთხა საკიდები რიყიანის ველის სამაროვანზე ჩნდებიან ძვ. წ. I ს-ის II ნახევარში და არსებობას განაგრძობენ ახ. წ. I საუკუნეშიც. ამავე პერიოდით დათარიღებული მსგავსი საკიდები გამოვლენილია ნასტაკისშიც. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ისინი ახ. წ. I საუკუნის მიჯნისთვის არის დამახასიათებელი, ხოლო სამარხებში კი გვხვდებიან ძვ. წ. I — ახ. წ. II ს-ში³⁵⁸.

მინის პოლიქრომული მძივები და საკიდები ერთნაირი ტექნიკით არიან დამზადებული, გარეგნული იერიც მსგავსი აქვთ. ჩრდილოეთ შავიზღვის-

³⁵⁴ Е. М. Алексеева, указ. соч. с. 50, табл. 21, 22, 26, 29.

³⁵⁵ Е. М. Алексеева, указ. соч. с. 44.

³⁵⁶ სამარხი № 15. იხილეთ გვ. 37—38.

³⁵⁷ Е. М. Алексеева, указ. соч. с. 45, табл. 28, 25.

³⁵⁸ Е. М. Алексеева, указ. соч., с. 43, табл. 27. 62—63.

პირეთში გამოვლენილი ანალოგიური მძივებისგან განსხვავებით განსახილველი ცალეების შემკულობას ქმნის მხოლოდ თეთრი და შავი სარტყლების მონაცვლეობა. ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტორები გვაფიქრებინებს, რომ ყველა ისინი ერთი სახელისნოს პროდუქცია უნდა იყოს.

აღსანიშნავია, რომ მინის პოლიქრომიულ მძივებს შორის არის ერთი მეტად ორიგინალური მძივი. მას ოვალური ფორმა აქვს, ზედაპირი ამობურცულია³⁵⁹. მოცისფრო გამჭვირვალე მინის ფენის ქვეშ ჩაყოლებულია ოქროს ფირფიტა (ფერადი ტაბ. IV), რომელიც მას განსაკუთრებულ ელვარებას ანიჭებს. ამავე ტექნიკით დამზადებული ცილინდრული მძივი აღმოჩნდა ნასტაკისშიც. ანალოგიური მძივები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ახ. წ. I ს-დან ვრცელდება³⁶⁰.

რიყიანების ველის სამაროვანზე გამოვლენილ მძივებს შორის განსაკუთრებული სიმრავლით გამოირჩევიან გამჭვირვალე მინის ლითონის სარჩულიანი მძივები. განხილულ მასალაში სარჩულად გამოყენებულია ოქროსა და ვერცხლის თხელი ფირფიტები (ფერადი ტაბ. III გ, IV).

მძივების მოჭროვება დაიწყო ეგვიპტეში ძვ. წ. IV ს-ში³⁶¹. ვინაიდან მისი დამზადება საკმაოდ რთული იყო, იგი დაკავშირებული იქნებოდა მინის წარმოების განვითარებულ ცენტრებთან, სადაც აგრეთვე მაღალ დონეზე იდგა საიუველირო საქმეც³⁶².

განსახილველ სამაროვანზე დიდი რაოდენობით არის გამოვლენილი ოქროსა და ვერცხლის სარჩულიანი სფერული და მანდარინისებური მძივები, რომლებიც ხანგრძლივად არსებობენ. რაც შეეხება კოპებიან მძივებსა და საკმაოდ ორიგინალური ფორმის მძივ-მილაკებს, ისინი შედარებით ცოტაა.

გაუმჭვირვალე მინის ოქროს სარჩულიანი მოკლე ცილინდრული მძივები, შემკული კოპების ორი რიგი განივი სარტყლებით, აღმოჩნდა ახ. წ. I ს-ის I ნახევრით დათარიღებულ № 3 სამარხში. ჩრდილო შავიზღვისპირეთში ასეთი მძივები განსაკუთრებით დამახასიათებელია ელინისტური ხანის სამარხეული კომპლექსებისთვის, ძირითადად ძვ. წ. II საუკუნისთვის. ახ. წ. I საუკუნეში მხოლოდ ორი კომპლექსი გადადის³⁶³.

გამჭვირვალე მინის ოქროს სარჩულიანი მძივ-მილაკები (ფერადი ტაბ. III გ) რომელთაც გრძელი, დაწახნაგებული ტანი და ორ-ორი რიგი განივი ღარებით შემკული თავები აქვთ, საქართველოს არქეოლოგიურ მონაპოვარში წშირი არ არის³⁶⁴.

შსგავსი მძივ-მილაკები გვხვდება ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, სადაც ისინი ძვ. წ. II ს-ით თარიღდებიან³⁶⁵.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამაროვანზე გამოვლენილი მძივები არა მხოლოდ მრავალრიცხოვანია, არამედ მრავალფეროვნებითაც გამოირჩევიან.

³⁵⁹ აღმოჩნდა ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრით დათარიღებული № 1 სამარხში.

³⁶⁰ Е. М. Алексеева, указ. соч. с. 26.

³⁶¹ Е. М. Алексеева, указ. соч. с. 27.

³⁶² Там же.

³⁶³ Е. М. Алексеева, указ. соч. с. 31, табл. 26, 53.

³⁶⁴ რიყიანების ველის სამაროვანზე ისინი გამოვლენილია წელთაღრიცხვების მიჯნით დათარიღებულ № 9 სამარხში.

³⁶⁵ Е. М. Алексеева, Античные... вып. ГІ—ІІ, М., 1975. Табл. 12—1 : 6; Его же, Античные... вып. ГІ—ІІ, М., 1978. с. 31, табл. 26, 51.

ამჯერად, არ მქონდა საშუალება მათი ყველა სახეობის საფუძვლიანი შესწავლისა, ნაშრომში ყურადღება გამახვილებულია ძირითადად უცხოური წარმოშობის მძივებსა და საკიდებზე. კვლევის ამ ეტაპზე ძნელია მათი საწარმოო ცენტრების ზუსტად დადგენა, მით უფრო, რომ სპეციალურ გამოკვლევებშიც კი ჯერჯერობით არ ხერხდება მათი ზუსტად განსაზღვრა. ერთი კი უდავოა, რომ ეს პროდუქცია ჩვენში სომხეთის მეშვეობით უნდა მოხვედრილიყო, ძირითადად სირიის საწარმოო ცენტრებიდან.

თხოთის მთის სამაროვანი

ანტიკურიდან ადრეულ შუასაუკუნეებზე გარდამავალი ხანის სამაროვანი, მდებარეობს თხოთის მთის ძირა კალთებზე (სურ. 116) და ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით ვრცელ ტერიტორიას მოიცავს.

ნასტაკისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ სამაროვნის შესწავლა 1975 წელს დაიწყო. არქეოლოგიური სამუშაოები ერთდროულად ოთხ უბანზე გაიშალა. გაითხარა 25 სამარხი¹. დადგინდა სამარხთა ოთხი ტიპი: თიხის სარკოფაგები (სურ. 117—121), აგურით ნაგები და მუხის ძელით გადახურული (სურ. 122—123), კატაკომბური ტიპისა (სურ. 126) და ორმოსამარხები. ორმოსამარხებში სამი განსხვავებული სახეობა (ქვეტიპი) დადასტურდა.

სამარხთა აღნაგობა

სამაროვანზე მიკვლეულ სამარხთა შორის ერთ-ერთ გავრცელებულ ტიპს თიხის სარკოფაგები წარმოადგენენ. ისინი დამზადებულია მსხვილმარცვლოვანი თიხისგან. გამომწვარია მოწითალოდ, არათანაბრად. მათ წაგრძელებული ოვალის ფორმა აქვთ. სარკოფაგების სიგრძე 1,9—2,1 მ. ხოლო სიგანე 0,6—0,7 მ-ს შორის მერყეობს. კედლის სიმაღლე 0,32—0,4 მ-ია კეცის სისქე 0,01—0,02 მ. უდრის (სურ. 120—121) სარკოფაგებს თიხისავე ბრტყელი სახურავები აფარიათ, რომელთა გადმოკეცილი ნაპირები კარგად ჯდება სარკოფაგის კედლის გარშემოვლებულ წიბოზე (სურ. 119). ძირზე დატანებული აქვთ 8—10 ნახვრეტი. თიხის სარკოფაგებს დგამდნენ ორმოში, ხოლო ზევიდან აფარებდნენ გარდიგარდმო ერთმანეთზე მიჯრით მოწყობილ მუხის 6—8 ძელს, რომლებსაც რიყის მოზრდილი ქვებით ამაგრებდნენ. მუხის ძელების სიგრძე საშუალოდ 1,3—1,4 მ-ია. დიამეტრი კი 0,3—0,4 მეტრი (სურ. 117—118).

აგურით ნაგები და მუხის ძელით გადახურული სამარხი მხოლოდ ერთი აღმოჩნდა². მისი გრძივი კედლები შედგენილი იყო ე. წ. ქართული ტიპის სამი, ხოლო განივი კედლები თითო აგურით. სამარხის ზომებია $87 \times 29 \times 29$ სმ.

¹ А. В. Бохоладзе, Исследования, Настакисской археологической экспедиции Мхетского района, ПАИ в 1975 г. გვ. 41—45, 6. მ ი რ ი ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, არქეოლოგიური გათხრები ალაიანში, არქეოლოგიური ძიებანი, თბ., 1977, გვ. 89—90; მ ი ს ი ე ე, თიხის სარკოფაგები ალაიანიდან. მაცნე, 1980, № 2; გვ. 74—86; ა. ბოხოლადე, არქეოლოგიური გათხრები ალაიანსა და ძალისში, თბ., 1981.

² სამარხი გაითხარა I უბანზე. მასში დაკრძალული იყო ჩვილი ბავშვი. ჩონჩხი ცუდად შე. მოინახა. სამარხი უინვენტაროა. თხოთის მთის ტერასებზე წარმოებული სადაზვერვო სამუშაოების შედეგად გასათხრელად შეირჩა ოთხი ტერასა (იხ. სქემატ. ჯგმა I, II, III და IV ტერასები). აქ მრავლად აღმოჩნდა სამარხები, რასაც თხრილების გაფართოება მოჰყვა და თითოეული ტერასა რიგით შესაბამის უბნად იქცა.

აგურები კვადრატულია ($29 \times 29 \times 4$ სმ). სახურავად გამოყენებული ძეღის აივრძე 1,4 მ-ს, სიგანე კი 0,3 მ-ს უდრის (სურ. 122—123).

კატაკომბური ტიპის სამარხების გასამართად მიწაში ამოჭრილია 1,2—1,5 მ სიღრმის ორმო, რომლის ჩრდილოეთ კედლის ძირში, იატაკის დონეზე გამოთხრილია დამატებითი ორმო, მასში ჩასვენებულია მიცვალებული. ღია გვერდზე მიფარებულია თავბოლოშექცევით ცერად დაყუდებული 3—6 ბრტყელი კრამიტი. თავდაპირველი ორმო ამოვსებულია მიწით, მიცვალებული კი ამ ორმოს გარეთაა და მიწა არ აყრია (სურ. 126 და 136).

გათხრილი სამარხების დიდ უმრავლესობას ორმოსამარხები შეადგენენ. დასაკრძალი ორმოები უმეტეს შემთხვევაში ოვალური მოყვანილობისაა, მათი სიგრძე 1,2—1,8 მ-ს შორის მერყეობს. ორმოსამარხებში სამი სახეობა გამოიყოფა: მუხის ძელებით (სურ. 127—128) და ქვის ფილებით გადახურული (სურ. 129—133) და მიწაყრილიანი სამარხები (სურ. 137). რიცხობრივი უპირატესობა მიწაყრილიან ორმოსამარხებს აქვთ, ისინი დიდი ხნის მანძილზე არსებობენ.

თიხის სარკოფაგები

თხოთის მთის მიდამოებში თიხის სარკოფაგი პირველად აღმოჩნდა 1928 წ. მიწის სამუშაოებისას. მასში აღამიანის ძელებთან ერთად ოქროს სამკაულები და ოქროს 2 მონეტა იყო. აღმოჩენის ადგილი მოინახულა და სამარხეული ინვენტარი შეისწავლა პროფ. სერგი მაკალათიამ და იგი IV—V სს. დაათარიღა (სურ. 2)³.

1974 წ. ზაფხულში, თხოთის მთის ქვედა ტერასზე, გზის გაფართოებასთან დაკავშირებული მიწის სამუშაოების დროს გამოჩნდა მდიდრული ინვენტარის შემცველი სარკოფაგი, რომელშიც აღმოჩნდა: ოქროს წყვილი საყურე, ოთხი ბეჭედი (ფერადი ტაბ. I, ა), მონეტა და მინის სამი სანელსაცხებლე (სურ. 39)⁴.

ბეჭედი ოქროსი, მხრებიანი. ოვალურ თვალბუდე, რომელშიც ჩასმულია სარდიონის ზედაპირმოზურცული თვალი, გავარსი შემოუყვება. $d=22$ მმ (სურ. 152,4).

ბეჭედი ოქროსი. ბრტყელგანიკვეთიან რგოლზე დარჩილულია საკმაოდ მაღალი, დაწახნაგებული თვალბუდე, რომელიც საგრძნობლად ფართოვდება მხრებიდან ზევით. მრგვალ-ბრტყელი ფარაკის შუაში 5 მმ. დიამეტრის ცენტრალური თვალბუდეა, რომლის გარშემო არათანაბრად განლაგებული კიდეგან შედარებით მცირე ზომის თვალბუდეა დარჩილული (მათი $d=2$ მმ). ფარაკს ნაპირზე ორმაგი წიბო შემოუყვება, რომელთა შორის არე გავარსით არის შემკული. ყველა თვალი დაკარგულია. რკალის $d=16$ მმ (სურ. 159,3).

ბეჭედი ოქროსი, მხრებიანი, ოვალურ თვალბუდეში ჩასმულია სარდიონის ბრტყელზედაპირიანი გემა, ინტალიო ჰერმესის გამოსახულებით. მისი ტანი პირდაპირ, თავი კი მარცხენა პროფილშია ამოკვეთილი. მარჯვენა ხელში კვერთხი უჭირავს, მარცხენაში ქისა. ხელზე გადაკიდებული აქვს მოსასხამი.

³ ს. მაკალათია, არქეოლოგიური აღმოჩენები საქართველოში, სოფ. საკობიანოში, დაბლა გომში და ალაიანში, საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XI, თბ., 1941, გვ. 90.

⁴ მასალები დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმში. ფონდი № 16—974.

მარჯვენა ფეხი მუხლში აქვს მოხრილი და ტერფები ერთმანეთზე გადაჯვარედინებული. ფეხებით ნიადაგის ამსახველ ზოლს ეყრდნობა. გამოსახულება მთლიანად ავსებს ინტალიოს (სურ. 159,2).

ბეჭედი ოქროსი. თხელი ფირფიტის რკალი უშუალოდ გადადის შემადლებულ თვალბუდეში, რომელსაც ამკობს მუქი ყავისფერი სარდერის გემა ბომონის გამოსახულებით. ბომონზე მარადიული ცეცხლი ანთია (სურ. 159,1).

საყურე ოქროსი, წყვილი, დატიხრული და მოთვალული, მწერის ფორმისა (სურ. 161).

სამარხში აღმოჩნდა ოქროს მონეტა — II საუკუნის რომაული აურეუსის მინაბადი, რომელიც შესაძლოა III ს. დასაწყისში იყოს მოჭრილი⁵.

გარდა ოქროს ნივთებისა, სამარხში იყო მომწვანო მინის სამი სანელსაცხებულე (სურ. 150). პირველს გადმოშლილი პირი, მაღალი, ცილინდრული ყელი, გამობერილი მუცელი და ოდნავ შედრეკილი ძირი აქვს. $h=10$ სმ; პირის $d=4$ სმ. ყელის $h=3$ სმ; მუცლის $d=8,2$ სმ; ძირის $d=5$ სმ (სურ. 166,3); მეორეს არათანაბრად გადმოკეცილი პირი, ვიწრო, ცილინდრული ყელი, მსხლისებური მუცელი და ოდნავ შედრეკილი ძირი აქვს. $h=5,5$ სმ; პირის $d=1,5$ სმ; ყელის $h=2,5$ სმ; მუცლის $d=3$ სმ; ძირის $d=2$ სმ (სურ. 166,2), მესამეს გადმოშლილი პირი, შესქელებული, არათანაბრად გადმოკეცილი ქობა, დაბალი ყელი, გამობერილი მუცელი და მომრგვალებული ძირი აქვს. ყელის ძირა ნაწილში შეიმჩნევა ტიხრის არსებობა. $h=6$ სმ, პირის $d=2,2$ სმ. მუცლის $d=8,2$ სმ. ძირის $d=2$ სმ (სურ. 166,1).

სამარხი IV ს. თარიღდება.

ქვევით განხილულია ექსპედიციის მიერ გათხრილი სამარხები.

ს ა მ ა რ ხ ი № 3 (სარკოფაგი № 1). აღმოჩნდა I უბანზე, 0,5 მ სიღრმეზე. დამხრობილია OW — ხაზზე, მცირე გადახრით სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთისკენ⁶. სარკოფაგი გადახურული იყო გარდიგარდმო ერთმანეთზე მიჯრით მიწყობილი მუხის 5 ძელით; რომლებიც თავსა და ბოლოში გამაგრებული ყოფილა მოზრდილი რიყის ქვებით. მუხის ძელებით გადახურული სამარხის ფართობია $2,2 \times 0,4$ მ.

ძელების ალაგების შემდეგ გამოჩნდა სარკოფაგის ჩალეწილი სახურავი. სარკოფაგის ზომებია $1,9 \times 0,55 \times 0,4$ მ.

სამარხში ორი მიცვალებული დაუკრძალავთ. მარცხენა მხარეს, მარჯვენა გვერდზე იწვა მამაკაცი, მარჯვენა მხარეს, მარცხენა გვერდზე ფეხმოკეცილი — ქალი⁷. როგორც ჩანს, თავდაპირველად მამაკაცი ჩაუსვენებიათ, რადგანაც ქალის დაკრძალვისას მისი ძვლები გვერდზე მიუხვეტიათ.

თავის არეში აღმოჩნდა რკინის 2 ძლიერ დაჟანგული ბურთულათავიანი (სავ. წიგნ. № 3, სურ. 140) და 2 სარდიონის ბიკონუსური მძივით თავდამშვენებული ბრინჯაოს ღეროიანი საკინძი (სავ. წიგნ. № 4, სურ. 155). სახის წინ იდო ოქროს ცალი საყურე (სავ. წიგნ. № 2, სურ. 166). იგი წარმოადგენს მრგვალგანიკვეთიანი მავთულის თავებგადახსნილ რგოლს, რომელიც შუაში შესქელებულია, ბოლოებისაკენ კი თანდათანობით წვრილდება.

სამარხი IV ს. თარიღდება.

⁵ მონეტები განსაზღვრა ნუმიზმატმა გ. დუნდუამ. მონეტა ინახება საქართველოს სახ. მუზეუმის განძების ფონდში, № 14592.

⁶ სამაროვანზე გათხრილი ყველა სამარხის დამხრობა თითქმის ერთნაირია, ამდენად მათ დამხრობას სხვა სამარხების აღწერისას აღარ გავიმეორებთ.

⁷ მიცვალებულის სქესი შეძლებისდაგვარად განსაზღვრულია ჩემს მიერ შუბლის, ნიკაპის, მენჯის ძვლისა და კბილების მიხედვით.

ს ა მ ა რ ხ ი № 4 (სარკოფაგი № 2) აღმოჩნდა I უბანზე. 0,8 მ სიღრმეზე. ორმო, რომელშიც სარკოფაგია ჩადგმული, ზევიდან გადახურული იყო გარდიგარდმო ერთმანეთზე მიჯრით მიწყობილი, თავსა და ბოლოში მოზრდილი რიყის ქვებით გამაგრებული მუხის 5 ძელით ($2,2 \times 1,5$ მ). სახურავი შიგნით იყო ჩალეწილი, სარკოფაგის ზომებია: $1,95 \times 0,63 \times 0,35$ მ.

სამარხში ორი მიცვალებული, პირველად მამაკაცი, შემდეგ კი ქალი ჩაუსვენებიათ. მისი დაკრძალვისას მამაკაცის ძვლები გვერდზე მიუხვეტიან. ქალი დაუსვენებიათ გულალმა, ზურგზე გაშოტილი, ხელის მტევნები მენჯის ქვეშ ჰქონდა ამოღებული.

აღმოჩნდა ოქროს ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 5, სურ. 158, 168), მხრებიანი. პროფილირებულ თვალბუდეში ჩასმულია სარდიონის გემა, რომელზედაც სქემატური მანერით ამოკვეთილია თხა, მარცხენა პროფილში. რკალის $d=26$ მმ. ბეჭდის რკალი დეფორმირებულია.

სამარხი IV ს. თარიღდება.

ს ა მ ა რ ხ ი № 7 (სარკოფაგი № 3). აღმოჩნდა II უბანზე, 0,5 მ სიღრმეზე. გადახურული იყო მუხის 5 ძელით ($2,2-1,5$ მ). სარკოფაგის ზომებია: $2,05 \times 0,6 \times 0,35$ მ.

სამარხში ორი მიცვალებული დაუკრძალავთ. მამაკაცი ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი, ხელები მენჯის ქვეშ ჰქონდა ამოღებული, ქალი იწვა მარჯვენა გვერდზე, ფეხები სწორად გაჭიმული, ხელები კი მუცლის არეში ელაგა.

თავის არეში აღმოჩნდა პატარა მარგალიტით დამაგრებული სარდიონის სფერული მძივით თავდამშვენებული ბრინჯაოს საკიდი $l=6$ მმ. (სავ. წიგნ. № 6, სურ. 142,3).

სამარხი V ს. თარიღდება.

ს ა მ ა რ ხ ი № 8 (სარკოფაგი № 4). აღმოჩენილია II უბანზე. 0,6 მ სიღრმეზე. ხის ძელებით გადახურული სამარხის ფართობია $2,2 \times 1,3$ მ. სარკოფაგის ზომებია $1,9 \times 0,6 \times 0,32$ მ.

სამარხში 1 მიცვალებული დაუკრძალავთ, ზურგზე გაშოტილი, ფეხებმოხრილი. მარჯვენა ხელი მუცლის არეში, მარცხენა კი მენჯის ქვეშ ჰქონდა ამოღებული.

თავის არეში აღმოჩნდა 3 საკინძი (სავ. წიგნ № 9) ორი მათგანის ბრინჯაოს მრგვალგანივკვეთიანი ღეროზე წამოცმულია წვეთისებური ფორმის (ფუძით მალლა) მინის დაწახნაგებული მძივი, რომელიც მარგალიტით ბოლოვდება, ხოლო მესამე საკინძი დაბოლოებულია ნუშის გულის ფორმის მინის მძივით (სურ. 140,2). საკინძები ნაკლულია. მარცხენა ხელის თითზე ეკეთა რკინის ძლიერ დაქანგული ბეჭედი, მრგვალ-ბრტყელი თვალბუდით. $d=25$ მმ. მარჯვენა ხელის მაჯის არეში აღმოჩნდა შავად ირიზებული მინის სხვადასხვა ზომის 12 ც სფერული, ცალმხრივ შუამდე გახვრეტილი მძივი (სავ. წიგნ. № 8).

სამარხი V ს. თარიღდება.

ს ა მ ა რ ხ ი № 9 (სარკოფაგი № 5). აღმოჩნდა II უბანზე. 0,6 მ სიღრმეზე, რომელსაც მუხის 5 ძელი შუამდე ეფარა. სამარხის გადახურვა რატომღაც აღარ დაუსრულებიათ.

სარკოფაგის ზომებია: $1,95 \times 0,75 \times 0,35$ მ. სამარხში ორი მიცვალებული დაუკრძალავთ. პირველად მამაკაცი ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი. ხელის მტევნები მენჯის ქვეშ ჰქონდა ამოღებული. მეორე მიცვალებული, სავარაუდოა

ქალი, ესვენა მარჯვენა მხარეს, გულაღმა, ზურგზე გაშოტილი. ერთი ხელის მტევანი მუცლის არეში, მეორე კი მენჯის ქვეშ ედო.

თავის არეში აღმოჩნდა 5 საკინძი (სავ. წიგნ. № 10). ბრინჯაოს მრგვალგანივკვეთიან ღეროზე წამოცმულია სარდიონის მოზრდილი სფერული მძივი — 2 ც. (სურ. 153,1), პასტის მრავალწახნაგა მძივი — 2 ც. (სურ. 143) და ღეროზე ჯვრისებურად განლაგებული მინის სამი სფერული მძივი — 1 ც. (სურ. 145)⁸. საკინძები ნაკლულია.

სამარხი V ს. თარიღდება.

ს ა მ ა რ ხ ი № 13 (სარკოფაგი № 6) აღმოჩნდა II უბანზე, 0,7 მ სიღრმეზე. გადახურულია მუხის 8 ძელით (2,5—1,4 მ). სარკოფაგის ზომებია $1,95 \times 0,70 \times 0,35$ მ.

მიცვალებული ჩაუსვენებიათ გულაღმა, ზურგზე გაშოტილი. ფეხები მუხლებში ჰქონია მოხრილი და მარჯვნივ გადაკეცილი. მარჯვენა ხელის მტევანი ედო მენჯის ქვეშ, მარცხენასი კი ყბის მახლობლად.

თავის არეში აღმოჩნდა 5 საკინძი (სავ. წიგნ. № 14) და 3 საკინძისთავი (სავ. წიგნ. № 22). ბრინჯაოს მრგვალგანივკვეთიან ღეროზე წამოცმულია მარგალიტით დამაგრებული წვეთისებური (ფუძით მაღლა) ფორმის მოწითალო დაწახნაგებული მძივი — 2 ც. (სურ. 141), მინის სფერული მძივი — 3 ც. (სურ. 140,1). საკინძები ნაკლულია. საკინძის თავები პასტისა, რვაწახნაგა, მოგრძო, წვეთისებური (ფუძით მაღლა) — 2 ც. მინის დაწახნაგებული — 1 ც. შემორჩენილი აქვს რკინის ღეროს ნაშთი.

სამარხი V ს. თარიღდება.

ს ა მ ა რ ხ ი № 14 (სარკოფაგი № 7). აღმოჩნდა II უბანზე, 0,7 მ სიღრმეზე. მუხის ძელებით გადახურული ($2,4 \times 1,5$ მ) სარკოფაგის ზომებია $1,9 \times 0,65 \times 0,35$ მ.

მიცვალებული ჩაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე. ხელფეხმოკეცილი. თავის არეში აღმოჩნდა პასტის მრგვალწახნაგა საკინძისთავი და რკინის ღეროს ნაშთი (სავ. წიგნ. № 19, სურ. 146,22). მხრის არეში იდო ძელის სტილი (სავ. წიგნ. № 18, სურ. 146,18). გამორიცხული არ უნდა იყოს მისი საკინძად გამოყენება. იგი წარმოადგენს მრგვალგანივკვეთიან ღეროს, რომლის თავიც არწივის გამოსახულებას წარმოადგენს, ნაკლულია. მიცვალებულს არათითზე ეკეთა სარდიონისგან გამოთლილი, ფაცეტდაბრტყელებული (სავ. წიგნ. № 21, სურ. 150), ხოლო შუა თითზე კი რკინის ძლიერ დაჟანგული ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 17), რომელიც დაიშალა. მუცლის არეში აღმოჩნდა სარდიონის 2 მოზრდილი, რვაწახნაგა მძივი (სავ. წიგნ. № 20, სურ. 150).

სამარხი V ს. თარიღდება.

კატაკომბური ტიპის სამარხები

გაითხარა III და IV უბანზე. ამ ტიპის სამარხები საქართველოს ტერიტორიაზე პირველად თხოთის მთის სამაროვანზე აღმოჩნდა, ხოლო რამდენიმე წლის შემდეგ, თითქმის ანალოგიური სამარხები გათხარა ჟინვალის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ⁹.

⁸ საკინძთა თავების გასამაგრებლად გამოყენებულია პატარა მარგალიტები. შემორჩენილი ცალები ყველა მკვდარია.

⁹ Р. Рамишвили, Б. Джорбенадзе..., Археологические исследования в Арагвском ущелье, ПАИ в 1977 году. Тб., 1980.

ს ა მ ა რ ხ ი № 17 (კატაკომბური ტიპის სამარხი № 1). გაითხარა III უბანზე. სამარხს ღია გვერდზე მიფარებული ჰქონდა 3 ბრტყელი, გვერდობაყვეტილი კრამიტი¹⁰. კრამიტების ჩრდილოეთით კარგად შემოიხაზა სამარხი ორმოს კონტური, ზომით $1,10 \times 0,50 \times 0,40$ მ.

მიცვალებული, 10—12 წლის მოზარდი, ჩაუსვენებიათ მარჯვენა გვერდზე, ფეხებმოხრილი, მარჯვენა ხელის მტევანი ედო მენჯის ქვეშ, მარცხენა კი — მენჯზე. მაჯების არეში მიმოხვეული იყო მონაცრისფრო მინის 20 სფერული (სავ. წიგნ. № 25), ხოლო გულმკერდის არეში 74 ც. მუქი ლურჯი მინის ბიკონუსური შიში (სავ. წიგნ. № 24, სურ. 147).

სამარხი IV ს. თარიღდება.

ს ა მ ა რ ხ ი № 18 (კატაკომბური ტიპის სამარხი № 2). 0,8 მ სიღრმეზე გამოჩნდა სამარხის ღია გვერდზე მიფარებული 6 კრამიტი¹¹. კარგად შემოიხაზა სამარხი ორმო, რომლის ზომებია $1,7 \times 0,6 \times 0,4$ მ, მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი, ფეხებმოხრილი, ხელები მუცლის არეში ჰქონდა დაკრეფილი. სამარხი უინვენტაროა.

ს ა მ ა რ ხ ი № 19 (კატაკომბური ტიპის სამარხი № 3) აღმოჩნდა 0,8 სიღრმეზე. ღია გვერდზე მიფარებული ჰქონდა 5 კრამიტი¹², სამარხი ორმო აქაც კარგად გამოიკვეთა ($1,7 \times 0,7 \times 0,35$ მ.), მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი, ფეხებმოხრილი, ხელები გულმკერდის არეში ჰქონდა დაკრეფილი. სამარხი უინვენტაროა.

ს ა მ ა რ ხ ი № 22 (კატაკომბური ტიპის სამარხი № 4). აღმოჩნდა 1 მ სიღრმეზე. სამარხის ღია გვერდზე მიფარებული იყო 5 წითლად შეღებილი კრამიტი¹³.

სამარხში, რომლის ზომებია — $1,70 \times 0,60 \times 0,40$ მ, მიცვალებული ჩაუსვენებიათ გულაღმა. ფეხები მუხლებში ჰქონია მოხრილი და მარჯვნივ გადაკეცილი. მარცხენა ხელის მტევანი სახის წინ, მარჯვენა კი მუცლის არეში ედო. სამარხი უინვენტაროა.

ს ა მ ა რ ხ ი № 24 (კატაკომბური ტიპის სამარხი № 5). აღმოჩნდა 0,90 მ

¹⁰ 1 კრამიტის $l=54$ სმ; სიფართო თევში — 40 სმ; ბოლოში — 49 სმ; აკეცილი გვერდის h — გარედან — 5 სმ; შიგნიდან — 3 სმ; მუხლის h — 9 სმ, კეცის სისქე — 2 სმ.

¹¹ კრამიტის $l=51,5$ სმ; სიფართო თევში — 36 სმ; ბოლოში 42 სმ; აკეცილი გვერდის h — გარედან — 5 სმ; შიგნიდან — 2 სმ; მუხლის h — 8 სმ. კეცის სისქე — 3 სმ.

III კრამიტის $l=50$ სმ; სიფართო თევში — 35,5 სმ; ბოლოში 42 სმ. აკეცილი გვერდის h გარედან — 7 სმ; შიგნიდან 5 სმ; მუხლის h — 10,5 სმ; კეცის სისქე — 2 სმ. კრამიტებს ეტყობოდა შეღებვის კვალი. კატაკომბური ტიპის სამარხების გასამართად გამოყენებული კრამიტების შესახებ დაწვრილებით იხილეთ ა. ბოხოჩაძის ნაშრომი „არქეოლოგიური გათხრები ალაიანსა და ძალისში“, გვ. 31 — 34; სამარხის აღწერილობისას მოცემულია მხოლოდ განსხვავებული კრამიტების აღწერა. კრამიტების ზომებია: l — 52 სმ, სიფართო თევში — 35, სმ, ბოლოში — 41 სმ; აკეცილი გვერდის h გარედან — 5 სმ, შიგნიდან — 3 სმ. მუხლის h — 7 სმ, კეცის სისქე — 1,5 — 2 სმ.

ყველაზე პატარა კრამიტის ზომებია: $l=48$ სმ. სიფართო თევში 34 სმ. ბოლოში — 42 სმ. აკეცილი გვერდის h გარედან — 8 სმ; შიგნიდან — 6 სმ. მუხლის h — 9 სმ, კეცის სისქე — 2 სმ.

¹² ვიძლევით ზევით აღწერილი კრამიტებისაგან განსხვავებული კრამიტის ზომებს: $l=48$ სმ. სიფართო თევში — 32 სმ, ბოლოში — 38 სმ, აკეცილი გვერდის h გარედან — 6 სმ, შიგნიდან — 4 სმ, მუხლის — 9 სმ. კეცის სისქე — 2 სმ.

¹³ განსხვავებული კრამიტის ზომებია: $l=48$ სმ; სიფართო თევში — 40 სმ. ბოლოში — 33 სმ, აკეცილი გვერდის h — გარედან — 7 სმ; შიგნიდან — 5 სმ; მუხლის h — 13 სმ; კეცის სისქე — 2 სმ-ია.

სიღრმეზე. სამარხის კონსტრუქციაში გამოყენებული იყო 5 ბრტყელი კრამიტი¹⁴. სამს ეტყობოდა წითლად შეღებვის კვალი.

სამარხში ($1,80 \times 0,55 \times 0,35$ მ) მიცვალებული ჩაუსვენებით ზურგზე გაშოტილი, ფეხებმოხრილი, მარჯვენა ხელი გულმკერდის არეში იდო, ხოლო მარცხენა კი ტანის გასწვრივ ჰქონდა გაშლილი.

განსხვავებით სხვა სსრკ-ის სამარხებისგან, ამ სამარხში უაღრესად ადინტერესო ინვენტარი აღმოჩნდა: გულმკერდის არეში მიმოხვეული იყო მუქი ლურჯი მინის 180-მდე ბიკონუსური მძივი (სავ. წიგნ. № 26, სურ. 146). აქვე აღმოჩნდა ოქროს ძირბრტყელი დილაკი (სავ. წიგნ. № 30). დაბალ ბუდეში ჩასმულია კონუსური მოყვანილობის ძოწი. ზურგზე მირჩილულია ოქროსავე ძავთულის ყუნწი. დილაკის ზომაა 4×5 მმ. ყელის არეში იდო მინის გვერდებშედრეკილი, ხუთწახნაგა სანელსაცხებლე (სავ. წიგნ. № 29, სურ. 154). მას გადაშლილი, შიგნით ჩაკეცილი პირი, მაღალი ყელი და შედრეკილი ძირი აქვს. $h = 6,5$ სმ.

მარცხენა ხელის არათითზე ეკეთა ბრინჯაოს მრგვალგანივკვეთიანი ძავთულის რკალგახსნილი, ბოლოებგადაბრტყელებული, მრგვალბრტყელ ფარაკიანი ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 28). მასზე დარჩილული ყოფილა მრგვალი თვალბუდე, რომელშიც მჯდარა მოყვითალო ფერის მინა. რგოლის $d = 22$ მმ; ფარაკის $d = 12$ მმ; ბეჭედი დაქანგულია.

მარჯვენა ხელის არათითზე ეკეთა ბრინჯაოს ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 27, სურ. 52). რომლის ვიწრო რკალი თანდათან გადადის თვალურ ფარაკში, რომელზედაც დარჩილულია დაბალჩარჩოიანი თვალბუდე. ბუდეში მჯდარა სარდიონის ძირბრტყელი, შედაპირამოხრებული თვალი. თვალბუდე მოვარდნილია, თვალი დამტვრეული.

სამარხის თარიღია IV საუკუნე.

ს ა მ ა რ ხ ი № 25 (კატაკომბური ტიპის სამარხი № 6) აღმოჩნდა 1 მ სიღრმეზე. ღია გვერდზე მიფარებული ჰქონდა წითლად შეღებილი 5 კრამიტი¹⁵.

გამოიკვეთა სამარხი ორმო, ზომით $1,95 \times 0,65 \times 0,40$ მ. მიცვალებული ჩაუსვენებით ზურგზე გაშოტილი, ხელები დაკრეფილი ჰქონდა გულმკერდის არეში, თავთან ედო ვერცხლის ბოლოებგახსნილი ძავთულის წყვილი საყურე რგოლი (სავ. წიგნ. № 31). სამარხში აღმოჩნდა ყურძნის წიბწიბებიც.

ორმოსამარხები

განათხარი სამარხების ნახევარს ორმოსამარხები შეადგენენ. დადგენილ იქნა სამი ქვეტიპი: ძელით, ქვის ბრტყელი ფილებით გადახურული და მიწაყრილიანი ორმოსამარხები. მუხის ძელით გადახურული ორმოსამარხები გაითხარა I და II უბანზე (სურ. 127, 128).

სამარხი № 1 (ორმოსამარხი № 1), აღმოჩნდა I უბანზე, 0,6 მ სიღრმეზე. მისი ზომებია: $1,9 \times 0,8 \times 0,3$ მ. სახურავად გამოყენებული იყო მუხის მოზრ-

¹⁴ 1—42 სმ, სიფართო თავში — 40 სმ, ბოლოში — 33 სმ, აკეცილი გვერდის h — გარედან — 6 სმ, შიგნიდან — 4 სმ, მუხლის h — 10 სმ. კეცის სისქე — 2 სმ.

¹⁵ სამარხის ღია გვერდზე მიფარებული იყო ერთი ტიპისა და ზომის კრამიტები: 1—42 სმ; სიფართო თავში — 38 სმ; ბოლოში — 30 სმ; აკეცილი გვერდის h — 8 სმ; მუხლის h — 8 სმ; კეცის სისქე — 2,5 სმ.

დიდი ძელი $h=2,1$ მ, სისქე თავში — $0,35$ მ, ბოლოში $0,2$ მ, ძელის სიგანე თავის მხარეს $0,6$ მ, ბოლოში კი $0,4$ მ-ს უდრის.

სამარხის სახურავი ნახევრადანდილი, ხოლო სამარხი გაძარცული იყო. მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი. ხელები იდაყვს ქვემოთ წაცლილი ჰქონდა. მიუხედავად ამისა, მასში აღმოჩნდა ოქროს ბეჭედი (სავ. წიგნ. № 1, სურ. 163), მხრებიანი, თხელ რკალზე დარჩილულია ამომჯდარი თვალური, პროფილირებული თვალბუდე. მასში ზის ამეთვისტოს თვალი. რკალის $d=20$ მმ, თვალბუდის ზომაა 11×9 მმ.

სამარხი IV ს. თარიღდება.

ს ა მ ა რ ხ ი № 5 (ორმოსამარხი № 2) აღმოჩნდა $0,5$ მ სიღრმეზე, გადახურული იყო ხის ძელით, რომლის $l=1,5$ მ; სიგანე — $0,4$ მ; ორმოს ზომებია $1,15 \times 0,3$ მ.

მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი, მარჯვენა ხელი გაშლილი ჰქონდა ტანის გასწვრივ, მარცხენა ხელის მტევანი მუცლის არეში ედო. სამარხი უინვენტაროა.

ქვის ბრტყელი ფილებით გადახურული ორმოსამარხები (სურ. 130—131)

ს ა მ ა რ ხ ი № 16 (ორმოსამარხი № 5) აღმოჩნდა $0,9$ მ სიღრმეზე. სახურავად გამოყენებულია დიდი ზომის ქვის 2 ფილა ($0,8 \times 1,1 \times 2$ მ; $0,5 \times 0,95 \times 0,2$ მ). სამარხში წყვილადი დაკრძალვა დადასტურდა. პირველი მიცვალებული მარცხენა მხარეს ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი, ხელები გულზე ჰქონდა დაკრეფილი, მარჯვენა მხარეს კი ესვენა მოზარდი, დაახლოებით $10-11$ წლისა, ზურგზე გაშოტილი, ხელები მასაც გულზე ჰქონდა დაკრეფილი. სამარხი უინვენტაროა.

ს ა მ ა რ ხ ი № 23 (ორმოსამარხი № 6). აღმოჩნდა $0,5$ სიღრმეზე. სახურავად გამოყენებულია დიდი ბრტყელი ქვა ($1,9 \times 0,8 \times 0,25$), რომელიც ნახევრად აშობრუნებული, ხოლო სამარხი გაძარცველი დაგხვდა. ორმოს ზომებია: $2,2 \times 0,7 \times 0,32$ მ (სურ. 139).

მიცვალებული ესვენა ზურგზე გაშოტილი. ჩონჩხი დაზიანებული იყო. მას აკლდა მარცხენა ხელი, მარცხენა მხრის ადგილი ნეკნებიანად და მარჯვენა ხელის მტევანი. როგორც ჩანს, სამარხი მდიდრულ ინვენტარს შეიცავდა. მძარცველებს იგი იმ დროს გაუძარცვიათ, როდესაც მიცვალებული ჯერ კიდევ არ იყო ბოლომდე გახრწნილი. სიჩქარეში სამკაული სხეულის ნაწილებიანად წაუღიათ. ჩონჩხის ძვლები არეული და მთლიანად ადგილგადანაცვლებული იყო.

მიწაყრილიანი ორმოსამარხები (სურ. 132)

ს ა მ ა რ ხ ი № 6 (ორმოსამარხი № 7). $0,5$ მ სიღრმეზე შემოისაზღვრა სამარხი ორმოს კონტური ($1,2 \times 0,5 \times 0,3$), რომელშიც ძვლები უწესრიგოდ იყო ჩაყრილი. ჩანს მეორად დაკრძალვასთან უნდა გვქონდეს საქმე. სამარხი უინვენტაროა.

ს ა მ ა რ ხ ი № 10 (ორმოსამარხი № 8). $0,5$ მ სიღრმეზე გამოიკვეთა ორმოს კონტური ($1,9 \times 0,6 \times 0,3$ მ).

მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ზურგზე გამოტილი, ხელები ეწყო ტანის გასწვრივ. თავის არეში აღმოჩნდა 3 საკინძი (სავ. წიგნ №11, სურ. 140,1). ბრინჯაოს მრგვალგანივკვეთიან ღეროზე წამოცმულია პატარა მარგალიტით დამაგრებული სარდიონის სფერული და ნუშის გულის მოყვანილობის მინის 2 მძივი. სარდიონის მძივის $d=6$ მმ, საკინძის $l=73$ მმ. მინის მძივის კი $d=18$ მმ. მარცხენა ხელის არათითზე ეკეთა ძლიერ დაჟანგული რკინის ბეჭედი (სავ. წიგნ №12). იგი წარმოადგენს რკინის მრგვალგანივკვეთიან ღეროს, რომელზედაც დარჩილულია ბრტყელი თვალბუდე.

ს ა მ ა რ ხ ი №15 (ორმოსამარხი №9). 0,9 მ სიღრმეზე შემოიხაზა სამარხი ორმო ($1,4 \times 0,5 \times 0,3$ მ). დაფიქსირდა წყვილადი დაკრძალვა. პირველი მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ზურგზე გამოტილი. ფეხები მარჯვნივ გადაკეცილი, ხელები კი მუცლის არეში ჰქონდა დაკრეფილი. მეორე მიცვალებული, მოზარდი, დაახლოებით 9—10 წლისა, იწვა მარცხენა მხარეს, მარჯვენა გვერდზე, ხელფეხმოკეცილი.

სამარხში აღმოჩნდა სარდიონის, პასტისა და გიშრის — სფერული, სპირალურად გრეხილი სეკირისებური, ბიკონუსური, მანდარინისებური, მილაკისებური და ორ და სამბურთულოვანი — მძივები. სულ 38 ც (სავ. წიგნ. №23).

სამარხი IV ს თარიღდება.

ს ა მ ა რ ხ ი №21 (ორმოსამარხი №10). აღმოჩნდა 1.05 მ სიღრმეზე. სამარხ ორმოში, რომლის ზომებია $1,9 \times 0,6 \times 0,3$ მ, ჩაუსვენებიათ ერთი მიცვალებული, ზურგზე გამოტილი, ფეხები მარჯვნივ ჰქონდა გადაკეცილი, მარჯვენა ხელი ედო ტანის გასწვრივ, მარცხენა კი მენჯის ქვეშ. სამარხი უინვენტაროა.

სამარხეული მასალის ანალიზი

გამოვლენილი მასალების მიხედვით სამაროვანზე სამარხების ორი ქრონოლოგიური ჯგუფი გამოიყოფა. ა) IV საუკუნისა, რომლებიც მდიდრულ ინვენტარს შეიცავენ ოქროს საიუველირო ნაწარმისა და მონეტების სახით (სურ. 156—164) და ბ) V საუკუნისა, რომლებიც შედარებით ღარიბულ ინვენტარიანია ან სრულიად არ შეიცავენ სამარხეულ ინვენტარს (სურ. 140—155).

როგორც სამარხთა აღწერილობიდან ჩანს, თხოთის მთის სამაროვნის არქეოლოგიური კომპლექსები ძირითადად სამკაულებს: ბეჭდებს, საყურეებს, საკინძებსა და მძივებს შეიცავენ.

ბ ე ჭ დ ე ბ ი. სამაროვანზე სულ ოქროს 6 და რკინის 4 ბეჭედი აღმოჩნდა, რომლებიც ორ ტიპად იყოფა: I ტიპს მიეკუთვნება მხრებდაკუთხული ბეჭდები, მეტნაკლებად შემალეებული თვალბუდეებით 5 ც. (სურ. 156, 163, 158, 2, 3, 4); II ტიპის ბეჭდს თვალბუდე რკალშივე აქვს ამოჭრილი (სურ. 158, 1) 1 ც. I ტიპის ბეჭდებში თავის მხრივ ორი ქვეტიბი გამოიყოფა: ა) ბეჭდები, რომელთა თხელფურცლოვანი რკალის მხრებზე დარჩილულია ოვალური თვალბუდეები (სურ. 156; 157, 2, 4)¹⁶.

¹⁶ განსახილველი ბეჭდის თვალბუდეს ერთ შემთხვევაში გარს შემოსდევს გავარსი. აღნიშნულ ქვეტიბში ერთიანდებთან 1974 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სარკოფაგის, №1 და №2 სამარხის ოქროს ბეჭდები.

მსგავსი ბეჭდები დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა მცხეთაში, IV ს. მდიდრულ, არმაზისხევის № 40, 42, 43, 48, 49¹⁷ და სხვა სამარხებში. ანალოგიური ბეჭდები ცნობილია სამთავროს 1939 წელს გათხრილ 198-ე ქვის¹⁸ და მოდინახეს გვიანი ანტიკური ხანის სამაროვნებიდან¹⁹. ყველა ისინი IV ს. თარიღდება.

ბ) ბეჭდის ბრტყელგანივკვეთიან რგოლზე დარჩილია მრგვალბრტყელი ღრუ ფარაკი, რომლის შუაგულშიც 5 მმ დიამეტრის ცენტრალური თვალბუდეა. მის გარშემო კიდევ 6 შედარებით მცირე ზომის თვალბუდეა განლაგებული. ფარაკს ნაპირზე ორმაგი წიბო შემოუყვება, რომელთა შორის არე გავარსით არის შემკული. ბეჭედი მხრებიანია (სურ. 157,3)²⁰.

განსახილველი ბეჭდის ანალოგიას ჯერჯერობით ვერ მივაკვლიეთ, მისი თარიღის შესახებ მსჯელობისას ვეყრდნობით იმ გარემოებას, რომ მას აქვს მკვეთრად გამოყვანილი მხრები, იგი იმ კომპლექსიდან არის, რომელიც ა) ქვეტიპის ბეჭდებისა და შინის სანელსაცხებლეების მეშვეობით კარგად თარიღდება IV ს-ით.

II ტიპში განვიხილავთ ბეჭედს, რომლის თხელი რკალი უშუალოდ გადადის შემალლებულ თვალბუდეში, რომელშიც ჩასმულია სარდერის გემა ბოშონის გამოსახულებით (სურ. 157,1)²¹. აღსანიშნავია, რომ ამ ტიპის ბეჭდებიც თითქმის იმავე სამარხულ კომპლექსებში გვხვდება, რომლებშიც გაბატონებული მდგომარეობა უკავიათ მხრებდაკუთხულ ბეჭდებს. მაგ.: არმაზისხევის № 12, № 19 და № 48-ე სამარხები²², სამთავროს სამაროვანზე 1938 წელს № უბანზე გათხრილ № 69 ქვისსამარხში²³ და ა. შ. ისინი ისევე თარიღდებიან, როგორც I ტიპის ბეჭდები. თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ II ტიპის ბეჭედი დანარჩენთან შედარებით არქაულად გამოიყურება, ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ იგი ხანგრძლივი ხმარებით ძალიან არის გაცვეთილი, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ სარდერის გემები ხმარებაში იყო ახ. წ. პირველი სამი საუკუნის განმავლობაში²⁴, უნდა ვივარაუდოთ, რომ იგი სხვა ბეჭდებთან შედარებით რამდენადმე ადრეულია.

სამაროვანზე ბრინჯაოს ორი ბეჭედი აღმოჩნდა²⁵.

I ბეჭედს მრგვალგანივკვეთიანი ღერო აქვს, რომლის დაბრტყელებულ ბოლოებზე დარჩილია მრგვალ-ბრტყელი ფარაკი ცილინდრული თვალბუდით. თვალბუდეში მჯდარა გამჭვირვალე მოყვითალო ფერის შინის თვალი.

II ბეჭდის ბრინჯაოს ვიწრო რკალი თვალბუდისკენ თანდათან ფართოვდება და გადადის ოვალურ ფარაკში. ფარაკზე დარჩილულ დაბალ ჩარჩოში ჩა-

¹⁷ მცხეთა I, შესაბამისად გვ. 13, 115, ტაბ. C⁶; 117—118, ტაბ. CV⁵, CV⁷, გვ. 112—113, ტაბ. III⁹, გვ. 125—126, ტაბ. CV¹, CV²; გვ. 127—128, ტაბ. CV³.

¹⁸ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში შინის წარმოების ისტორიისათვის, თბ., 1967, გვ. 52.

¹⁹ ჯ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975, გვ. 64.

²⁰ 1974 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სარკოფაგის ინვენტარიდან.

²¹ 1974 წ. აღმოჩენილი თიხის სარკოფაგის ინვენტარიდან.

²² მცხეთა I, შესაბამისად გვ. 165, ტაბ. XCVII^{5,6}; გვ. 109, ტაბ. XCVI⁶, გვ. 126, ტაბ. CV 8.

²³ ქ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, სასანური გემები, საქართველოში, 1979, გვ. 59.

²⁴ მ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, საქართველოს სახ. მუზეუმის გემები II. არმაზისხევისა და ბაგინეთზე აღმოჩენილი გლიზტიკური ძეგლები.

²⁵ განსახილველი ბეჭდები აღმოჩნდა № 27 სამარხში.

სმული ყოფილა სარდიონის ძირბრტყელი და ზედაპირამოზურცული თვალი (სურ. 152).

ბეჭდები სამარხეული კომპლექსის მიხედვით IV ს. თარიღდება.

ვანსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს მთლიანი სარდიონისგან გამოკვეთილი, ფაცეტდაბრტყელებული ბეჭედი, რომელსაც მიიჩნევდნენ გვიანდელი კომპლექსებისთვის დამახასიათებლად და ათარიღებდნენ VI—VIII სს²⁶.

1977 წ. რიყიანების ველის სამაროვანზე, ახ. წ. I ს-ით დათარიღებულ სამარხში აღმოჩნდა ასეთივე ფორმის ქალცედონის ბეჭედი. ახ. წ. I ს-ით თარიღდება ანალოგიური ბეჭდები ურბნისიდან²⁷. თხოთის მთაზე აღმოჩენილი ბეჭდები თანმხლები ინვენტარის მიხედვით IV ს. თარიღდება. ე. ი. ამ მიდამოებში ქვის ბეჭდები ხანგრძლივად არსებობენ.

ქვის ბეჭდები დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი სომხეთსა²⁸ და აზერბაიჯანში²⁹. სომხეთში, კერძოდ გარნიში, აღმოჩენილი ბეჭდის დაბრტყელებულ ფარაკზე ამოკვეთილია მორიელი. ბეჭედი III—IV სს. თარიღდება³⁰. ქ. საჩატრიანი მას ადგილობრივ ნაწარმად მიიჩნევს³¹. ანალოგიური ბეჭდები გამოსახულების გარეშე ნაპოვნია ვაგარშაპატშიც. ისინი IV—V სს. არიან დათარიღებული³².

მთლიანი ქვის ბეჭდები დიდხანს არსებობენ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზეც. ძირითადი რაოდენობა ქვის ბეჭდებისა გამოვლენილია მინგეჩაურსა და კაბალის ანტიკური ხანის ნაქალაქარზე.

ასეთივე ბეჭდებია აღმოჩენილი ყირიმსა³³ და გერმანიაში³⁴.

სამკაულების მეორე ჯგუფს შეადგენენ საყურეები. აღნაგობის მიხედვით ისინი ორ ტიპად იყოფიან:

I. დატიხრული და მოთვალული მწერის მოყვანილობისა (სურ. 150)³⁵ და II. თავებგახსნილი, სადა, რგოლი (სურ. 164)³⁶.

პირველი ტიპის საყურე რთულ ნაკეთობას წარმოადგენს. იგი შედგება ოქროს შავთულის ყუნწიანი ორი გახსნილი რგოლისგან, ყუნწები რგოლების სიბრტყეშივეა მირჩილული და ამიტომ ერთმანეთზე აცმის შედეგ ურთიერთგადაჯვარდინებულ მიმართულებას იღებს. მეორე რგოლის ყუნწი ჯდება ზედაპირდატიხრული და მოთვალული საკიდის თავზე მირჩილულ ორ ყუნწს მორის და მათში გაყრილი ღერაკო მაგრდება (ღერაკი დაკარგულია). თვითონ საკიდი წარმოადგენს მწერის მოყვანილობის შეჭრილ ფიგურულ საყრდენ ფირფიტას, რომელზედაც დარჩილულია 5 დაბალკიდიანი ბუდე. მათ

²⁶ ნ. უგრელიძე, ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის, 1967, გვ. 48.

²⁷ ცნობა მოგვაწოდა ქ. ჯავახიშვილმა.

²⁸ Ж. Д. Хачатрян, ук. соч. с. 106—107.

²⁹ მასალას გავეცა ი. ბაბაევის დახმარებით, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ.

³⁰ Ж. Д. Хачатрян. Гарни V, с. 123. Табл. XVII, I, 2;

³¹ იქვე.

³² იქვე.

³³ Т. И. Мосберг, К изучению могильников римского времени юго-западного Крыма. СА. VIII, 1946, рис. 2.

³⁴ F. Henkel, Die Römischen Fingerlinge der Bheiland und der Benachbarien Gebiete. Berlin, 1913, ტაბ. LXXV, სურ. 1703, 1706.

³⁵ საყურე 1974 წელს აღმოჩნდა თიხის სარკოფაგის სამარხეულ ინვენტარში.

³⁶ აღმოჩნდა № 1 თიხის სარკოფაგში.

შორის იქმნება ორი სამკუთხა არე. ხუთი ბუდიდან ერთი დაახლოებით წრიულია და გამოსახავს თავს, მეორე — ოვალური და გვერდებშედრეკილი — მხრებს, რომბული არე ტანს, აქეთ-იქით მოთავსებული მოგრძო ვიწრო ბუდეები კი ფრთებს. ბუდის ნაპირებზე, თავსა და მხრებს შორის და მხრების ძირში მირჩილულია — ორ-ორი მოკლე ღერო მძივების წამოსაცმელად. ფრთებისა და ტანის ბოლოზე კი მირჩილულია მავთულის თითო ყუნწი; რომელთაგან შუათანას საკიდი დაკარგული აქვს. დანარჩენ ორზე ყუნწებით შეკიდულია მავთულის მოკლე ღეროები, ზედ ჩამოცმული მარგალიტის თითო მძივით და ორბურთულოვან რგოლს შორის მოთავსებული პასტის თითო ცილინდრით.

თავის გამომსახველ ბუდეში ზის ზედაპირამობურცული ძოწის თვალი. მხრების გამომსახველ ალმანდინის თვალზე ამოკვეთილია ორმაგი ვოლუტი. ტანის გამომსახველ თვალზე კი, რომელიც აგრეთვე ალმანდინი გვეგონია (შეიარაღებულია თვალთ ალიქმება როგორც ქვა), გრძივი შუათანა ღარია ცერად წათლილი გვერდებით. ფრთების ადგილას ზის ბრტყელზედაპირიანი მომწვანო ფერის პასტა. ზემოთ ჩამოთვლილ ყველა თვალს პასტის გარდა აქვს ფოლგის სარჩული.

საყურის მეორე ცალი ძირითადად მსგავსია აღწერილისა, მაგრამ დეტალებში შეიმჩნევა განსხვავება. ამავე დროს, საყურის მეორე ცალის მოსათვალად ძოწის ნაცვლად იმავე ფერის მინაა გამოყენებული, რაც გვაფიქრებინებს, რომ საყურის ცალები სხვადასხვა ოსტატის მიერ არის დამზადებული. კერძოდ, ერთის მიხედვით აღდგენილია მეორე, ალბათ დაკარგული ცალი.

განსახილველი საყურის ზუსტ ანალოგიას ვერ მივაკვლიეთ. რიგი ნიშნებით, მაგ. წითელი ფერის შეხამება ოქროსთან, გავარსით შემორიგება³⁷, მწვანე პასტითა და მარგალიტით საყურის ღერაკების შემკობა, დატისვრა, მოთვალვა და სხვა, ახლოს დგას მცხეთის IV ს. მდიდრულ სამარხებში აღმოჩენილ საყურებთან. ორმაგრგოლებიანი საყურეები გვხვდება არმაზისხევის მდიდრულ სამარხშიც³⁸.

II ტიპის საყურე სადაა³⁹. ყოველგვარი ორნამენტის გარეშე, სადა საყურე რგოლები ისევ მცხეთის IV ს. მდიდრული სამარხებიდან არის ცნობილი. ანალოგიური საყურეები აღმოჩნდა ნასტაკისის ველზე, გვიანი ანტიკური ხანის სამარხებში 1978—79 წლებში.

გარდა ოქროს საყურეებისა, სამაროვანზე აღმოჩნდა ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები, რომელთა გავრცელების არე ფართოა, ვასახელებთ მხოლოდ უახლოეს ანალოგიებს ქართლიდან. ასეთებია ვაშლაჯვარის⁴⁰, დიდმისხეობის⁴¹, ტუიქოჩორას⁴² და ნასტაკისის სამარხებში გამოვლენილი სასაფეთქლეები⁴³.

სამაროვანზე მინის 4 ჭურჭელი აღმოჩნდა. მათში ორი სახეობა გამოიყო-

³⁷ ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

³⁸ მცხეთა I, ტაბ. XCVI 4.

³⁹ აღმოჩნდა № 3, სამარხში

⁴⁰ ვ. ნიკოლაიშვილი, ვაშლაჯვარის სამაროვანი. საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები. II. თბ., 1979. ტაბ. XVI; 20. XV, 8, 16, 19.

⁴¹ მისივე, ანტიკური ხანის ძეგლები დიდმისხეობიდან, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I, თბ., 1978, ტაბ. 49, 40; 41; 50, 45, 56, 68.

⁴² მცხეთა II, სურ. 641.

⁴³ ნასტაკისის, მცხეთის რაიონის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1978—80 წწ. ანგარიშები.

ფა: ა) გვერდებშედრეკილი (სურ. 154)⁴⁴ და ბ) სფერულმუცლიანი (სურ. 155)⁴⁵. გვერდებშედრეკილი სანელსაცხებლეები გამოვლენილია ურბნისში⁴⁶, მცხეთაში⁴⁷ და ქუშანანთ გორის სამაროვანზე⁴⁸. დაახლოებით ანალოგიური ჭურჭლები მოპოვებულია გარნიშიც, სადაც ისინი ახ. წ. I—II სს. თარიღდება⁴⁹ და ეგვიპტურ ნაწარმად არიან მიჩნეული⁴⁹.

სფერულმუცლიანი სანელსაცხებლეები ქართლში ფართოდ ვრცელდება ახ. წ. პირველ საუკუნეებიდან. განსაკუთრებით მრავლად აღმოჩენილია მცხეთაში⁵⁰. განსახილველი ცალები თანმხლები ინვენტარისა და ანალოგიების მიხედვით ახ. წ. IV ს. თარიღდება.

სამაროვანზე გამოვლენილი ინვენტარის ძირითად ნაწილს საკინძები შეადგენენ. ისინი განსაკუთრებით ფართოდ ახ. წ. IV საუკუნიდან ვრცელდება, როდესაც ქრისტიანობის დამკვიდრებასთან დაკავშირებით თანდათანობით მცირდება ოქროს ნაწარმის მიცვალებულთათვის ჩატანების შემთხვევები, V საუკუნიდან უკვე იშვიათი გამოჩენის გარდა სამარხების ერთადერთ ინვენტარს მძივები და საკინძები წარმოადგენენ.

სამაროვანზე სულ 26 საკინძი აღმოჩნდა (სურ. 146) უმრავლესობა ბრინჯაოს ღეროიანია, მცირე ნაწილს ჰქონია რკინის ღერო, რომელიც ძლიერი დაჟანგვის გამო ან საერთოდ დაიშალა ან უფორმო მასად იქცა.

საკინძებში სამი ტიპი გამოიყოფა: I რკინის ბურთულთაგვითი; II ძვლისა და III სხვადასხვა მასალისა და ფორმის მძივებით თავდამშვენებული, მრგვალ-განივკვეთიანი ღეროს მქონე საკინძები, რომელთა თავებსაც პატარა მარგალიტები ამკობს. გამოჩენის სახით მარგალიტების ნაცვლად გვხვდება ბრინჯაოს ბურთულაც.

I ტიპის რკინის ბურთულთაგვითი საკინძები (სურ. 140) სამაროვანზე სულ 2 ცალია მოპოვებული⁵¹. ამ ტიპის საკინძების გამოვლენა საკმაოდ ხშირია გვიანი ანტიკური და ადრეული შუასაუკუნეების სამაროვანებზე⁵². ისინი სხვა საკინძებთან შედარებით ადრეულეებია. სამთავროს მასალების მიხედვით ამ ტიპის საკინძები IV ს. ჩნდება⁵³ და სწრაფად ვრცელდება. VI ს. არის დათარიღებული ამ ტიპის საკინძი ვაშლაჯვარის სამაროვანზე⁵⁴.

⁴⁴ სამარხი № 24.

⁴⁵ 1974 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სარკოფაგი.

⁴⁶ ლ. ჰილ აშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, სურ. 33.

⁴⁷ მცხეთა II, სურ. 497.

⁴⁸ რ. რამიშვილი, ერწოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში, თბ., 1979, გვ. 70, ტაბ. 44, 3.

⁴⁹ Б. И. Аракелян, Е. А. Тирацян, Ж. Д. Хачатрян, Стекло древней Арменнии. (I—IV вв), Ереван, 1949, с. 47. Рис. 79, 80. Ж. Д. Хачатрян, Гарни V, Античный некрополь, с. 7, № 71. рис. 23, 1, табл. XVI, 1, 3.

⁵⁰ მცხეთა II, სურ. 496, 623; მცხეთა III. სურ. 152, 156, 157, 159—161 და ა. შ. ნ. აფხაზა, ადრეული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ., 1979, ტაბ. XIII_{24, 25}. რ. რამიშვილი, ერწოს ველი... ტაბ. 44 ბ.

⁵¹ სამარხი № 3.

⁵² ო. ტყეშელაშვილი, სამთავროს ახ. წ. IV—VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილი ქინძისთავეები, საქართველოს საწელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XIX—B და XXI—B, 1957, გვ. 149—150, სურ. 1. გ. ნიორაძე, კარსნისხევის სასაფლაო... ტაბ. I, 1.

⁵³ ნ. უგრედიძე, ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის, 1967, გვ. 98.

⁵⁴ გ. ნიკოლაიშვილი, ვაშლაჯვარის სამაროვანი, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, II, 1979, გვ. 71.

II ტიპის — ძვლის საკინძი მხოლოდ I ცალია (სურ. 146,18). ანალოგიური საკინძები სხვადასხვა გამოსახულების მქონე თავებით (ხელის მტევნის, ცხოველის თავების, ჭდეულ ორნამენტიანი და სხვა) აღმოჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოს მრავალ პუნქტში: ხიზანაანთ გორაზე, ურბნისში⁵⁵, უფლისციხესა⁵⁶ და ნასტაკისის სამაროვანზე. მცხეთაში აღმოჩენილ საკინძს აღ. კალანდაძე I—II სს ათარიღებს და სტილოსად მიიხსენებს⁵⁷, მსგავსი საკინძები გამოვლენილია მინგეჩაურში, სადაც ისინი I—III სს არიან დათარიღებული⁵⁸, გვხვდება სორეშმის ექსპედიციის მონაპოვართა შორისაც, აქ მათ II—IV სს ათარიღებენ და ვარაუდობენ, რომ გამოჩენებოდა როგორც სტილი⁵⁹. ლ. ჭილაშვილი ურბნულ ძვლის საკინძებში არ გამოირიცხავს სტილის არსებობას⁶⁰.

განხილული საკინძების აბსოლუტური უმრავლესობა გვიანანტიკური ხანით თარიღდება. ასევე უნდა დათარიღდეს ალაიანის ცალიც. თუმცა გამოირიცხული არ უნდა იყოს ამ ტიპის საკინძების არსებობა როგორც ადრეულ⁶¹, ისე შემდგომ ხანაშიც⁶².

III ტიპს შეადგენენ ბრინჯაოს ან რკინის ღეროიანი საკინძები, რომლებსაც პატარა მარგალიტით დამაგრებული სხვადასხვა მასალისა და ფორმის მძივები ამკობთ (სურ. 140—145). ისინი თავების მხატვრული გაფორმების მიხედვით შვიდ ქვეტიპად იყოფიან: 1) სარდიონის ბიკონუსური მოყვანილობის (სურ. 145), 2) მინის ან სარდიონის სფერული (სურ. 142); 3) წვეთის ფორმის (ფუძით მალლა) მინის დაწახნაგებული (სურ. 140, 1,2,4); 4), ნუშის გულის მოყვანილობის (სურ. 140,3); 5) პასტის რვაწახნაგა მოგრძო (სურ. 146,22); 6) პასტისავე, თოთხმეტწახნაგა მძივით თავდამშვენებული (სურ. 144) და 7) ჯვრის ფორმის ანუ სამტოტთავიანი საკინძები (სურ. 143)⁶³.

პირველ ქვეჯგუფად გაერთიანებული საკინძები სარდიონის ბიკონუსური თავებით არსებობას იწყებენ IV ს-ში და გვხვდებიან IV—V სს. სამარხებში. მაგალითად სამთავროსა⁶⁴ და კარსნისხევის სამაროვანზე⁶⁵. განსახილველ სამაროვანზე ამ სახის საკინძები აღმოჩნდა რკინის ბურთულათავიან საკინძებთან და ოქროს საყურე რგოლებთან ერთად, თიხის სარკოფაგში, რომელიც გაითხარა

⁵⁵ ლ. ჭილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 122.

⁵⁶ დ. ხახუტაშვილი, უფლისციხის 1958 წ. გათხრების ანგარიში (ხელნაწერი).

⁵⁷ აღ. კალანდაძე ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში, გვ. 265.

⁵⁸ Г. М. Вандов, Раннесредневековое городыще Судалан. (Мингечаур) КСИИМК 1954 № 54, с. 130. рис. 593.

⁵⁹ Толстов, Древний Хорезм, М., 1948, с. 3, Таб. 27, рис I.

⁶⁰ ლ. ჭილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 124.

⁶¹ აღმოჩნდა რიყიანების ველზე გათხრილ № 1 სამარხში, სადაც იგი ძვ. წ. I ს-ის I ნახევრით თარიღდება.

⁶² ვ. ნიკოლაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 73 (სამარხი № 6).

⁶³ როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ღეროებრივი საკინძების თავები, უმრავლეს შემთხვევაში დამაგრებულია პატარა მარგალიტებით, ხოლო გამოჩენილი სახით ბრინჯაოს ბურთულებით, საკინძების შესახებ მსჯელობისას მათ აღარ შევხებით. აქვე შევნიშნავთ, რომ მარგალიტები მკვდარია და ხშირ შემთხვევაში დაკარგული.

⁶⁴ ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 48.

⁶⁵ გ. ნიორაძე მათ ქრისტიანობის დასაწყისი დროით ათარიღებს (გ. ნიორაძე, კარსნისხევის სასაფლაო, საქართველოს სახ. მუზეუმის შრომები, ტ. IV, თბ., 1926). ნ. უგრელიძე აკონკრეტებს ამ თარიღს და გვთავაზობს IV—V სს.

I უბანზე, IV ს. დათარიღებულ სამარხებს შორის. ამ თარიღის სასარგებლოდ მიტყვევებს მიცვალებულის დაკრძალვის პოზაც⁶⁶.

ამდენად, სარდიონის ბიკონუსურთავიანი საკინძები IV ს-ით უნდა დათარიღდეს.

მეორე სახეობის სფერულთავიანი საკინძები⁶⁷ ძირითადად გვხვდება IV—V სს. დათარიღებულ კომპლექსებში: სამთავროს სამაროვანზე⁶⁸, არმაზის-ხევში⁶⁹, კარსნისხევის სამაროვანზე⁷⁰, თელოვანში⁷¹, ვაშლაჯვარის⁷², მოდინახეს⁷³ და იალსარის⁷⁴ სამაროვნებზე და ა. შ. უმეტეს შემთხვევაში ისინი IV—V სს თარიღდებიან. თხოთის მთის სამაროვანზე გამოვლენილი ამ ტიპის საკინძების დათარიღებისას ვითვალისწინებთ როგორც პარალელურ, ასევე ამ სახეობის საკინძების შემცველ სამარხებში გამოვლენილ ინვენტარსა და დაკრძალვის პოზას და მათ თარიღად V ს. მიგვაჩნია.

მესამე სახეობას მიეკუთვნება მინის წვეთისებური (ფუძით მაღლა) დაწახნაგებულ თავიანი საკინძები⁷⁵. ამ ტიპის საკინძები ისევ და ისევ სამთავროზეა გამოვლენილი⁷⁶, თუმცა მას ბურთულთავიანი გვირგვინი ამკობს და ამდენად, განსახილველ ცალზე რამდენადმე გვიანი უნდა იყოს. ამგვარი საკინძების მოგვიანო ცალეგია აღმოჩენილი ბოლნისის რაიონშიც⁷⁷.

განსახილველი საკინძები № 8 სამარხში აღმოჩნდა ნუშის გულის მოყვანილობის მინისთავიან საკინძებთან, ხოლო, № 13 სამარხში კი II და V სახეობის საკინძებთან ერთად. ამდენად, ამ სახეობის საკინძების თარიღად ჩვენ V საუკუნე მიგვაჩნია.

მეოთხე სახეობის საკინძები ბოლოვდება პატარა მარგალიტებით შემკული ნუშის გულის მოყვანილობის მინის თავებით⁷⁸. ანალოგიური საკინძები აღმოჩენილია მარტაზისხევში და მაგრანეთში. მარტაზისხევში ისინი IV—V სს არის დათარიღებული⁷⁹, ხოლო მაგრანეთში გამოვლენილ ცალებს ბ. ჯორბენაძე VI—VII სს დათარიღებს⁸⁰.

⁶⁶ ქრისტიანობის შემოღების ადრეულ ეტაპზე ჯერ კიდევ გვხვდება მიცვალებულთა წარმართული წესით დაკრძალვის შემთხვევები, ხოლო V საუკუნიდან, როგორც წესი, მიცვალებულები დაკრძალულია გულადმა, ზურგზე გამოტილი.

⁶⁷ ამ სახეობის საკინძები გამოვლენილია №№ 7, 9, 10, 13 სამარხებში.

⁶⁸ ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 48—49.

⁶⁹ მცხეთა I, ტაბ. 18.

⁷⁰ გ. ნიორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 27, ტაბ. III.

⁷¹ ვ. ნიკოლაიშვილი, დიდმის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1971 წ. მუშაობის ანგარიში (ხელნაწერი) გვ. 10.

⁷² ვ. ნიკოლაიშვილი, ვაშლაჯვარის სამაროვანი, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, II, თბ., 1979, გვ. 65.

⁷³ ჯ. ნადირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975, გვ. 68, ტაბ. XVII, II (სამარხი № 5).

⁷⁴ Р. Рамнишвили, Исследование раннефеодального могильника «Иагсари». Труды Кахетской археологической экспедиции, I. Тб., 1969, с. 124.

⁷⁵ სამარხები № 8 და № 13.

⁷⁶ ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. III.

⁷⁷ М. Синауридзе, Результаты археологического изучения Болнисского района, Тб., 1977, ქვეუთი № 5 ტაბ. IX.

⁷⁸ სამარხები № 8 და № 10.

⁷⁹ ცნობა მომწოდა ნ. უგრელიძემ.

⁸⁰ ბ. ჯორბენაძე, ახალი არქეოლოგიური ძეგლები ერწოს ველზე, ძეგლის მეგობარი № 15, თბ., 1968, გვ. 48—49, სურ. 48 გვერდზე.

განსახილველ საკინძებთან ერთად № 8 სამარხში აღმოჩენილია III სახეობის, ხოლო № 10 სამარხში — II სახეობის საკინძები. თუ აღნიშნული სამარხებისა და მათში აღმოჩენილი ინვენტარის წარმოდგენილი თარიღი სწორია, მაშინ ვფიქრობთ, განსახილველი სახეობის საკინძების თარიღადაც V-ს უნდა მივიჩნიოთ.

მეხუთე სახეობას შეადგენენ საკინძები მარგალიტებით დამაგრებული პასტის რვაწახნაგა მოგრძო მძივის თავებით⁸¹. ანალოგიები ცნობილია ურბნისიდან, სადაც ისინი IV—V სს. თარიღდებიან⁸², იალსარის სამაროვანზე აღმოჩენილი მსგავსი საკინძების თარიღად V საუკუნეა მიჩნეული⁸³. მსგავსი საკინძები შედარებით იშვიათია სამთავროს სამაროვანზე. ვაშლაჯვარის სამაროვანზე გამოვლენილი ასეთივე საკინძების თარიღია VI—VII სს⁸⁴. განსახილველ საკინძებთან ერთად № 13 სამარხში აღმოჩნდა II და III სახეობის, ხოლო № 14 სამარხში კი II სახეობის საკინძები. აღნიშნული სამარხები მათში გამოვლენილი მასალების მიხედვით V ს. თარიღდება. ამდენად V სახეობის საკინძებიც ახ. წ. V ს. უნდა დათარიღდეს.

მეექვსე სახეობის საკინძები დაბოლოებულია მარგალიტებით დამაგრებული პასტის მრავალწახნაგა მძივებით⁸⁵. ანალოგიური საკინძები სამთავროს სამაროვანზე IV—V სს. კომპლექსებში გვხვდება⁸⁶. ასევე ათარიღებს რ. რამიშვილი იალსარის სამაროვანზე გამოვლენილ მსგავს საკინძებს⁸⁷. მე-9 სამარხში განსახილველ საკინძებთან ერთად იყო III და VII სახეობის საკინძები, რაც ააშუალებას გვაძლევს განსახილველი სახეობის საკინძების V ს. დასათარიღებლად.

მეშვიდე სახეობაში ერთი საკინძია მოქცეული, რომლის ბრინჯაოს მრგვალგანივკვეთიან ღეროს ჯვრისებრი ანუ სამტოტა თავი აქვს. იგი შედგენილია მინის სფერული მძივებით, რომლებიც მარგალიტებით არის დამაგრებული⁸⁸.

ანალოგიური საკინძები ორტოტა ან სამტოტა თავებით დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი V—VIII საუკუნეებით დათარიღებულ სამარხებში. მაგ. ტუიაქოჩორას სამაროვანზე V—VII სს. დათარიღებულ № 8 სამარხში ორი ცალია გამოვლენილი⁸⁹. VI—VII სს. არის დათარიღებული ანალოგიური საკინძები ვაშლაჯვარის სამაროვანზე⁹⁰, ხოლო VI—VIII სს-ით — სამთავროზე⁹¹ და მაგრანეთში — საცხვრე გორაზე⁹², მსგავსი საკინძები გამოვლენილია იალსარის სამაროვანზეც. რ. რამიშვილი თვლის, რომ ასეთი საკინძები V ს. შემდგომ

⁸¹ სამარხები № 13 და № 14.

⁸² ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85, სურ. 36.

⁸³ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 125.

⁸⁴ ვ. ნიკოლაიშვილი, ვაშლაჯვარის სამაროვანი. გვ. 68 და 75, სამარხი № 17, ტაბ. XVI, 35.

⁸⁵ სამარხი № 9.

⁸⁶ ო. ტყეშელაშვილი, ავტორეფერატი გვ. 13, ტაბ. 3. სურ. 8.

⁸⁷ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 124.

⁸⁸ სამარხი № 9.

⁸⁹ მცხეთა II, ვ. ნიკოლაიშვილი, ტუიაქოჩორას სამაროვანი, გვ. 160, სურ. 649.

⁹⁰ ვ. ნიკოლაიშვილი, ვაშლაჯვარის სამაროვანი... გვ. 75. ტაბ. XVI, 46.

⁹¹ ო. ტყეშელაშვილი, ავტორეფერატი, ტაბ. 3, ნახ. 9 და 12ა.

⁹² ბ. ჯორბეგაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 48—49. სურ. 48 გვზე.

ჩნდებიან⁹³. სპილენძის ღეროიანი ასეთივე საკინძები ურბნისის № 3 თიხის საარკოფაგიდან IV—V სს. არის დათარიღებული⁹⁴.

განსახილველ საკინძებთან ერთად № 3 სამარხში იყო VI სახეობის საკინძები. ვითვალისწინებთ რა, თხოთის მთის ტერასებზე განლაგებული სამაროვნის საერთო თარიღს, განსახილველი სახეობის საკინძების თარიღად V ს. ბოლო უნდა მივიჩნიოთ. ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ VII სახეობის საკინძი სამაროვანზე სულ ერთი აღმოჩნდა, ამასთან სამარხში დაკრძალული ორივე მიცვალებული ესვენა გულადმა; ზურგზე გაშოტილი, ე. ი. დაკრძალვის ქრისტიანული წესი უკვე ფეხმოკიდებული ჩანს.

მძივები თხოთის მთის სამაროვანზე გათხრილ სამარხებში არც მრავალრიცხოვანია და არც მრავალფეროვნებით გამოირჩევიან⁹⁵.

ყველაზე მრავალრიცხოვანია კატაკომბური ტიპის სამარხებში აღმოჩენილი ლურჯი მინის ბიკონუსური მოყვანილობის მძივები (სურ. 147), რომლებიც საქართველოში ფართოდ ვრცელდებიან გვიანანტიკურ ხანაში⁹⁶. კლდეეთის სამაროვანზე ისინი ახ. წ. II ს. II ნახევრის⁹⁷, ზოლო ურბნისში IV ს. სამარხებში გვხვდებიან⁹⁸.

ამ სახეობის მძივებს მე-17 სამარხში ახლავს პასტის მონაცრისფრო-მოთეთრო იოტები, ხოლო 24-ე სამარხში ბრინჯაოს ბეჭდები და გვერდებშედრეკილი სანელსაცხებლე. ამდენად, როგორც პარალელური, ასევე თანმხლები მასალების მიხედვით, ლურჯი მინის ბიკონუსური მძივები IV — ს-ით უნდა დათარიღდეს.

სარდიონის მძივები (სურ. 150) აღმოჩნდა № 14 სამარხში. მსგავსი მძივები ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იხმარებოდა. წარმოდგენილი მძივები ძვლის საკინძისა და V სახეობის საკინძების მიხედვით V საუკუნით თარიღდებიან.

მინის სფერული, მოშავოდ ირიზებული, წვრილი, ცალმხრივ შუამდე გახვრეტილი მძივები აღმოჩნდა მეორე სამარხში, რომელიც სამარხეული ინვენტარის მიხედვით ჩვენ V ს. დავათარიღეთ. ჩვენი ვარაუდით ისინი ნახევარფაბრიკატს უნდა წარმოადგენდნენ და საკინძის თავების დასამაგრებლად გამოიყენებოდნენ.

მძივები გიშრისა, ბიკონუსური, სფერული, სეკირისებური.

ანალოგიური ფორმის გიშრის მძივები ძირითადად გვიანი ანტიკური ხანის ძეგლებიდან არის ცნობილი. ეს ძეგლებია: სამთავროს⁹⁹, არმაზისხევის¹⁰⁰, კლდეეთის¹⁰¹, მოდინახეს¹⁰², ვაშლაჯვარის¹⁰³, ტუიქოჩორას¹⁰⁴, ქუშანანთ

⁹³ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 121.

⁹⁴ ლ. ქილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85, სურ. 36.

⁹⁵ მძივები აღმოჩნდა №№ 8, 14, 15, 17 და 24 სამარხებში.

⁹⁶ ჯ. ნადირაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 45, 69.

⁹⁷ გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1951, გვ. 116 ტაბ. XII.

⁹⁸ ლ. ქილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 75. ტაბ. XXV₂.

⁹⁹ მცხეთა II, გვ. 100, სამარხი № 3.

¹⁰⁰ მცხეთა I, გვ. 131, ტაბ. III (ქვევით მარცხნივ).

¹⁰¹ გ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 114, ტაბ. XII₂ (ქვევით მარჯვნივ).

¹⁰² ჯ. ნადირაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 45 (IV ს. დათარიღებულ სამარხებში).

¹⁰³ ვ. ნიკოლაიშვილი, ვაშლაჯვარის სამაროვანი, საქ. არქეოლოგიის საკითხები II, გვ. 70, სამარხი № 22, მისივე, ანტიკური ხანის ძეგლები დიღმის ხეობიდან, საქ. არქეოლოგიის საკითხები I, გვ. 92.

¹⁰⁴ მცხეთა II, ვ. ნიკოლაიშვილი, ტუიქოჩორას სამაროვანი, გვ. 157, 165 (სამარხი № 4).

¹⁰⁵ რ. რამიშვილი, ერწოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში, თბ., 1979, გვ. 42, ტაბ. 29, სურ. 2.

გორის¹⁰⁵ და ნასტაკის¹⁰⁶ სამაროვნები. IV ს. თარიღდება ანალოგიური მძივები ურბნისიდან¹⁰⁷.

როგორც ანალოგიური, ასევე თანმხლები მასალებისა და მიცვალებულის დაკრძალვის პოზის გათვალისწინებით, გიშრის მძივების შემცველი სამარხი IV ს. უნდა დათარიღდეს.

სამარხეული ინვენტარიდან განსახილველი ღაგვრჩა ტანსაცმელთან დაკავშირებული კიდევ. ორი ნივთი, ესაა ოქროს ძირბრტყელი, ძოწით მოთვალული ღილაკი¹⁰⁸ და ბრინჯაოს აბზინდა¹⁰⁹.

ოქროს ღილაკი, როგორც გარეგნული იერით და დამზადების ტექნიკით, ასევე თანმხლები სამარხეული ინვენტარის მიხედვით IV ს. უნდა დათარიღდეს.

მე-12 სამარხში აღმოჩენილის (სურ. 151) მსგავსი აბზინდები დიდი რაოდენობითაა მიკვლეული გვიანი ანტიკური ხანის სამარხებში. განსაკუთრებით ბევრია ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოს აბზინდები მცხეთაში¹¹⁰. გვხვდება კლდეეთში¹¹¹, ჟინვალში¹¹², ვაშლაჯვარის სამაროვანზე¹¹³ და ა. შ. მათი დიდი უმრავლესობა I—III სს. თარიღდება. მსგავსი აბზინდები ყაზბეგიდან, სამთაგროს № 447 სამარხიდან და უბრნისის № 28 სამარხიდან თარიღდება IV—V სს¹¹⁴. ვფიქრობთ, ასევე უნდა დათარიღდეს განსახილველი აბზინდაც.

თიხის სარკოფაგების გავრცელებისა და დათარიღების საკითხისათვის უიდაკმაროდ

საქართველოში პირველი თიხის სარკოფაგები ცნობილია საგურამოდან, ურბნისიდან, ბორჯომის ხეობიდან და ატენიდან¹¹⁵.

სოფ. საგურამოსა და ურბნისში გამოვლენილი სარკოფაგები დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, ხოლო ბორჯომის ხეობაში მიკვლეული კი მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში.

ატენში აღმოჩენილი სარკოფაგის მხოლოდ ჩანახატია შემონახული საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. არ მოიპოვება მისი აღმოჩენის სრული აღწერილობა. არც ისაა ცნობილი, თუ რა ინვენტარი იყო მათში — გარდა ატენის სარკოფაგისა, რომელშიც კაზნაკოვის ცნობით, აღმოჩენილია რკინის ენიათი სპილენძის ბაღთა. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ს. მაკალათია, ძნელი იყო სარკოფაგების დათარიღება და ჩვენში მათი გავრცელების დროის დადგენა.

¹⁰⁵ მასალა დამუშავების პროცესშია და გამოქვეყნდება უახლოეს მომავალში.

¹⁰⁷ ლ. კილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, გვ. 63, 75 (IV ს. დათარიღებულ სამარხებში).

¹⁰⁸ სამარხი № 24.

¹⁰⁹ სამარხი № 12.

¹¹⁰ ნ. აფხაზავა, აღრეული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ., 1970, ტაბ. XXV.

¹¹¹ გ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. X.

¹¹² რ. რამიშვილი, ჟინვალის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1971 წელს, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, № 4, 1971, გვ. 165, ტაბ. II₂.

¹¹³ ვ. ნიკოლაიშვილი, ანტიკური ხანის ძეგლები დიღმის ხეობიდან, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I, 1978, გვ. 92.

¹¹⁴ ნ. აფხაზავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 126, ტაბ. XXVI, 15, 16, 17.

¹¹⁵ ს. მაკალათია, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოში, სოფ. საკობიანოში, დაბლა გომსა და ალაიანში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XI, თბ., 1941, გვ. 89.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პირველი ინვენტარიანი სარკოფაგი, რომელიც 1928 წ. აღმოჩნდა ალაიანის მიდამოებში, შეისწავლა ს. მაკალათიამ. მან IV—V ას. დაათარიდა არა მხოლოდ სარკოფაგის სამარხეული ინვენტარი, არამედ თიხის სარკოფაგების გავრცელებაც საქართველოში¹¹⁶.

უნდა აღინიშნოს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში უკანასკნელ წლებში გახშირდა თიხის სარკოფაგების აღმოჩენის შემთხვევები, მაგრამ დამატარებელი მნიშვნელობა მათ მაინც არა აქვთ, ვინაიდან დიდი უმრავლესობა აღმოჩენილია შემთხვევით, მიწის სამუშაოების დროს და ამასთან თითქმის უკლებლივ უინვენტაროებია. სარკოფაგები აღმოჩნდა: წეროვანში — მეურნეობის სასადილოსთან, ჯეხიჯვარში — ძაღლისთან¹¹⁷, ლენინგორში, ბულაჩაურში¹¹⁸. 1972 წელს, სოფ. ქსოვრისთან, მარინეს ხევში შემთხვევით აღმოჩნდა თიხის სარკოფაგი. აღმოჩენის ადგილი მოინახულა სამადლოს არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ. დაკრძალული იყო, ერთი მიცვალებული. სამარხი უინვენტარო იყო. ი. გაგოშიძე სამარხს ზოგადად „ქრისტიანული ხანით“ ათარიღებს¹¹⁹.

შემთხვევით აღმოჩნდა თიხის სარკოფაგი მცხეთაშიც, ნატახტარის წყალსადენის დამცავი მილიციის პუნქტის ეზოში. სამარხში დაკრძალული იყო ერთი მიცვალებული. სამარხი უინვენტარო იყო. გამთხრელმა, ა. ბოხოჩაძემ იგი ზოგადად ადრეული შუასაუკუნეებით დაათარიდა¹²⁰.

1979 წ. წილკანში შემთხვევით აღმოჩენილი აკლდამის დათვალიერების დროს, მის მახლობლად შეგვხვდა თიხის სარკოფაგის ნატეხები, ზედმიწევნით მსგავსი ალაიანის სარკოფაგებისა. ამავე წელს ოძისში, სკოლის მშენებლობისას დაუზიანებიათ თიხის სარკოფაგები¹²¹.

1980 წ. ნასტაკისის ეელზე, ახლად გათხრილი სამნავიანი ბაზილიკის დანგრეულ კედლებზე აღმოჩნდა ორი ორმოსამარხი, სადაც მიცვალებულებს თავისა და მხრის არეში აფარებული ჰქონდათ თიხის სარკოფაგების მოზრდილი ნატეხები.

თიხის სარკოფაგების აღმოჩენის შემთხვევები ფიქსირებულია დასავლეთ საქართველოშიც; დარჩელსა და ლიაში აღმოჩენილი სარკოფაგები ინახება ზუგდიდის მუზეუმში, ხოლო ურეკში აღმოჩენილი კი მახარაძის მუზეუმში.

როგორც ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც ჩანს, თიხის სარკოფაგები ძირითადად შემთხვევითი აღმოჩენების შედეგად არის ცნობილი. ჯერჯერობით მეტნაკლებად შესწავლილ სამაროვანზე ისინი მაინც იშვიათად გვხვდება. გარდა ალაიანისა, ისინი სამაროვანზე გამოვლენილია ურბნისში. უნდა აღინიშნოს, რომ ურბნისის სარკოფაგები მცირე ინვენტარს შეიცავენ (რამდენიმე საკინძი სპილენძისა შემკული ნახევრად ძვირფასი თვლებით, მინის 1 ჭურჭელი და რკინის ბეჭდები). ისინი ძირითადად ალაიანის სარკოფაგის მაკალათიასეული თარიღის გათვალისწინებით თარიღდებიან¹²².

¹¹⁶ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89.

¹¹⁷ სარკოფაგები გათხარა ა. ბოხოჩაძემ და ზოგადად ადრეული შუასაუკუნეებით დაათარიდა.

¹¹⁸ ცნობა მომწოდა ნ. უგრელიძემ.

¹¹⁹ ი. გაგოშიძე, სამადლოს არქეოლოგიური ექსპედიციის 1972 წ. მუშაობის ანგარიში, საქ. სახ. მუზეუმის არქ. ექსპედიციები, IV, თბ., 1975, გვ. 64.

¹²⁰ ცნობა მომწოდა ა. ბოხოჩაძემ.

¹²¹ ცნობა მომწოდა მ. გოჩიაშვილმა.

¹²² ლ. ჭილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88, სოფ. ურბნისში მტკვრის პირას, მაღალ ფლატეზე აღმოჩნდა თიხის სარკოფაგი.

ამჯერად, როდესაც ალაიანში გვაქვს შესწავლილი და მტკიცედ დათარიღებული თიხის სარკოფაგები, დღის წესრიგში დგება ძველი თარიღების გადასინჯვის საჭიროება, პირველ რიგში, ალაიანში 1928 წელს აღმოჩენილი სარკოფაგისა, რომლის თარიღიც თითქმის ხუთი ათეული წლის განმავლობაში საფუძვლად ედო შიდა ქართლში აღმოჩენილი ამ ტიპის სამარხებისა თუ ცალკეული ნივთების დათარიღებას.

განვიხილოთ სამარხეული ინვენტარი.

მძივები ოქროსი (სურ. 165) 20 ც. თხელფურცლოვანი, ცილინდრული ფორმისა, $l=4$ მმ, $d=4$ მმ, ანალოგიური მძივები დამახასიათებელია IV ს. სამაროვნებისთვის¹²³.

ბეჭედი ოქროსი (სურ. 162). მრგვალ-ბრტყელი რკალი თანდათან ფართოვდება მხრებისკენ, რომელზედაც დარჩილულია სამი თვალბუდე. თვალური მოყვანილობის თვალბუდეში ჩასმულია სარდიონის თვალი. ცენტრალური თვალბუდის აქეთ-იქით დარჩილულია გულის მოყვანილობის თითო თვალბუდე. თვლები დაკარგულია. ანალოგები ცნობილია არმაზისხევის მეორე მოცე ქვისსამარხიდან¹²⁴ და მოდინახეს სამაროვნის № 1 სამარხიდან¹²⁵. III—IV სს. დათარიღებული ანალოგიური ფორმის ბეჭდები აღმოჩენილია სომხეთში გარნიში და ვარდადზორში¹²⁶. განსახილველი ბეჭდები IV საუკუნით უნდა დათარიღდეს.

მსგავსი ბეჭდები, რომელთა დათარიღებას საფუძვლად უდევს მაკალათიასეული თარიღი, ცნობილია რუსთავის მარჯვენა ნაპირის სამაროვნის 1949 წელს გათხრილ № 3 ორმოსამარხიდან¹²⁷ და სამთაჭროს სამაროვნის 1939 წ. გათხრილ № 24-ე ქვისსამარხიდან¹²⁸. ეს ბეჭდები IV—V საუკუნეებით არის დათარიღებული. ასეთივე ბეჭდები შემთხვევით აღმოჩნდა სოფ. სანომერთან. ეს უკანასკნელიც ალაიანის ბეჭდის თარიღის გათვალისწინებით ბ. კუფტინმა ზოგადად „გვიანანტიკური დროით“ დაათარიღა¹²⁹.

სამარხში გამოვლენილი ორი მონეტიდან ერთი არის ნუმერიანეს (283—284) სოლიდის მინაბადი, ხოლო მეორე კი — კონსტანტინე დიდის მონეტა მოჭრილი ნიკომედიის III ზარაფხანაში, კონსტანტინეს 312 წ. მაქსცენსიუსთან გამარჯვების აღსანიშნავად. ასეთი მონეტები იჭრებოდა 312 წლიდან კონსტანტინე დიდის გარდაცვალებამდე — 337 წლამდე¹³⁰.

როგორც ვნახეთ, სამარხეული ინვენტარი კარგად დათარიღდება ახ. წ. IV საუკუნით. გამოვლენილი ორი მონეტიდან ერთს (მინაბადს) დამათარიღებელი მნიშვნელობა არა აქვს. მეორე — კონსტანტინე დიდის მონეტა მოჭრილია

¹²³ ლ. ქილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, გვ. 81, სურ. 347.

¹²⁴ მცხეთა I, გვ. 115 (ტაბ. XIII, 7_ა; 7_ა, C_გ; 16).

¹²⁵ ჯ. ნადირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975, გვ. 64, (ტაბ. XV_{7.4}).

¹²⁶ Ж. Д. Хачатрян, ук. соч. с. 121—122.

¹²⁷ გ. ლომთათიძე, რუსთავში წარმოებულ არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი შედეგები, გვ. 180.

¹²⁸ ნ. უგრეღიძე, ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის, თბ., 1967, გვ. 52—53.

¹²⁹ Б. Б. Куптин, Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941, с. 24. рис. 27.

¹³⁰ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 90. მონაცემები ინახება საქართველოს სახ. მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილების განძების ფონდში. 93—39; 93—40.

312—337 წწ. შორის, განსახილველი ბეჭდებიც გარდა იმისა, რომ ზუსტი ანალოგიების მიხედვით (მოდინახეს, მცხეთის და სომხეთის ბეჭდები) IV საუკუნისთვის დამახასიათებელ მხრებიან ბეჭდთა ჯგუფს განეკუთვნება.

ამდენად ალაიანში 1928 წელს აღმოჩენილი თიხის სარკოფაგი ახ. წ. IV ს-ით, უფრო კი მისი შუა ხანებით უნდა დათარიღდეს.

ს. მაკალათიამ IV—V სს. დაათარიღა საქართველოში თიხის სარკოფაგების გავრცელება¹³¹. უახლესმა აღმოჩენამ, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ისევ სოფ. ალაიანში, ამჯერად უკვე რიყიანების ველის სამაროვანზე, ამ ტიპის სამარხების გავრცელების ქვედა ზღვარი ძვ. წ. I საუკუნემდე ჩამოსწია. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ კიდევ ერთი საინტერესო აღმოჩენა. თბილისში, საბურთალოსზე, მეტროს სადგურის მშენებლობის დროს, შემთხვევით აღმოჩნდა ორმოსამარხი, რომელსაც ზევიდან ეფარა აბაზანისებური თიხის ნაკეთობა, შემკული თოკისებური ორნამენტით. სამარხეული ინვენტარი შესწავლის პროცესშია. წინასწარული თარიღია ახ. წ. I ს¹³².

სადღეისოდ არსებული მასალებიდან ჩანს, რომ თიხის სარკოფაგები საქართველოში არსებობას იწყებენ ძვ. წ. I ს, ხოლო ფართოდ ვრცელდებიან ახ. წ. IV—V საუკუნეებში. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები და ამ მიმართულებით ფართოდ გაშლილი მომავალი კვლევა-ძიება ნათელს მოჰფენს თიხის სარკოფაგების გავრცელების მეტად საინტერესო საკითხს.



1981 წლის ზაფხულში ნასტაკისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მდ. ქსნის მარცხენა ნაპირზე, სოფ. ქანდიდან სოფ. ქსნისკენ მიმავალი გზის მარცხენა მხარეს, მთიანი მასივის დაბალ ტერასზე, გათხარა ადრეული ფეოდალური ხანის სამაროვანი, სადაც აღმოჩნდა თიხის სარკოფაგები და ქვაყუთი. სულ გათხარა 10 სარკოფაგი. სამარხები ზუსტად ისეა მოწყობილი, როგორც ალაიანში (სურ. 166, 170). თვითონ სარკოფაგებიც მათი მსგავსია (სურ. 167, 169, 171). განსხვავებულია მხოლოდ სახურავები. ისინი ორწილადია. (სურ. 168, 172). რვა სამარხი წყვილადია, ორი კი ინდივიდუალური. სამარხებში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ღეროიანი საკინძები, მსგავსი ალაიანში გამოვლენილი I და III ტიპისა; ბრინჯაოს ბრტყელგანიკვეთიანი სამაჯური, დაბოლოებული გველისა თუ დრაკონის თავების სტილიზებული გამოსახულებებით, ალაიანის № 12 სამარხში გამოვლენილის ზუსტად ანალოგიური აბზინდა. და ქვის ზედაპირდაბრტყელებული მძივი — ინტალიო, შვლის გამოსახულებით (სურ. 173 და 174). მიუხედავად იმისა, რომ მასალა ჯერჯერობით ბოლომდე არ არის შესწავლილი, მაინც შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ მისი თარიღი V ს-ის იქით ვერ გადაიწევს. ჩვენი აზრით, სამაროვანი საუკუნე ნახევრის განმავლობაში ფუნქციონირებდა (IV ს-ის II ნახევარი — V ს.).

ალაიანისა და აქ გამოვლენილი სარკოფაგების მსგავსება გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა ორივე ერთი სახელოსნოს პროდუქცია იყოს. ამ მოსაზრების

¹³¹ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი. გვ. 91.

¹³² ცნობა მომართა ვ. ჯაფარიძემ.

სასარგებლოდ მეტყველებს ისიც, რომ ეს ორი პუნქტი ერთმანეთიდან ახლოს მდებარეობს¹³³.

რაც შეეხება საქართველოს ტერიტორიისთვის უჩვეულო ე. წ. კატაკომბური ტიპის სამარხებს, ისინი ძირითადად ალანური სამყაროსთვის არის დამახასიათებელი. ასეთი სამარხები დიდი რაოდენობით არის გათხრილი ჩრდილო კავკასიაში, სადაც მათ გავრცელებას უკავშირებენ სარმატების, წარმოშობით ალანური ტომების შემოჭრას ახ. წ. I ათასწლეულში. მართლაც, წერილობით წყაროებში ალანების კავკასიაში პირველი მოხსენიება ახ. წ. I საუკუნეს მიეკუთვნება. ასევე თარიღდება კავკასიის პირველი ინდივიდუალური კატაკომბები, რომლებიც შემდგომ ხანაში ალანური ტომებისთვის სამარხის ძირითადი ტიპი გახდა¹³⁴.

თხოთის მთის სამაროვანზე გამოვლენილი სამარხები ყველაზე მეტად ემსგავსება ჩრდილო კავკასიის ალანური ტომების კატაკომბების IV—VI სს-ში გავრცელებულ სამარხებს, რომელთაც დასაკრძალი ორმო შესასვლელის პერპენდიკულარულად აქვთ განლაგებული. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ რიგი მეცნიერებისა კატეგორიულად უარყოფს მათს დაკავშირებას სარმატული გავლენისთვის¹³⁵.

ანალოგიური სამარხები გათხრილია ქერსონესში. „სახარნაია გოლოვკას“ მახლობლად. განსხვავებით განსახილველი სამარხებისგან იქ დასაკრძალ ორმებს ღია გვერდზე კრამიტების ნაცვლად მიფარებული აქვს მერგელების ფილები. ეს სამარხები V—VII საუკუნეებით არის დათარიღებული¹³⁶. როგორც ჩანს, ალაიანის კატაკომბური ტიპის სამარხები ქრონოლოგიურად რამდენადმე წინ უსწრებენ ინკერმანის ექსპედიციის მიერ გათხრილ სამარხებს.

ანტიკური ხანის მსგავსი სამარხები გათხრილია პანტიკაპეიონში, კვიპროსსა და მცირე აზიაში.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხებში გამოყენებული კრამიტები გვიანი ანტიკური ხანისაა და ზოგიერთი მათგანი დიდ მსგავსებას იჩენს ნაქალაქარ სარკინეს გათხრების დროს აღმოჩენილ კრამიტებთან¹³⁷. ამდენად, კრამიტები სამარხებთან შედარებით ადრეულია და ისინი ხელმეორედაა გამოყენებული.

ორმოსამარხები საქართველოს ტერიტორიაზე სამარხთა ფრიად გავრცელებული სახეობაა. თხოთის მთის სამაროვანზე ორმოსამარხებში ძირითადად უქონელი მიცვალებულებია დაკრძალული. მაშინ, როცა ანტიკური ხანის ორმოსამარხების დიდი ნაწილი მდიდრული ინვენტარით წარმოგვიდგება.

¹³³ მანძილი მათ შორის 3—4 კილომეტრია.

¹³⁴ М. П. Абрамова, К вопросу раннеаланских катакомных погребениях центрального предкавказья, Вопросы древней и средновековой археологии восточной европы, М., 1978, с. 64.

¹³⁵ М. П. Абрамова, ук. соч. с. 70.

¹³⁶ В. В. Борисова, Могильник у высоты «Сахарная головка». Херсонский сборник. КримиЗдат, 1959, с. 169—181.

¹³⁷ ა. ბოხოჩაძე, ნასტაკისის, მცხეთის რაიონის არქეოლოგიური ექსპედიცია, 1975 წ. აღ. ბოხოჩაძეს მიაჩნია, რომ ალაიანის ტერიტორიაზე გათხრილ კატაკომბურ სამარხებში კრამიტების გვერდით გამოყენებოდა მუხის სქელი, ტლანქად გათლილი ფიცარი და ბრტყელი ქვიშაქვის ფილა, რაშიც ვერ დავეთანხმები. ვინაიდან ის ორმოსამარხები, რომლებიც მას კატაკომბურად მიაჩნია, გადახურული იყო ქვის ბრტყელი ფილითა და ფიცრით. ამასთან, ისინი გაძარცვული იყო, რის გამოც ფიცარიცა და ქვის ფილაც გვერდზე გადაწვენილი დაგვიხვდა. ჩანს, მძარცველებმა სიჩქარის გამო მათ თავდაპირველი მდგომარეობა აღარ დაუბრუნეს.

თხოთის მთის სამაროვანზე გათხრილი ყველა სამარხი დამხრობილია ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისკენ. მიცვალებულები დაკრძალულია სხვადასხვა პოზაში. არ მოხერხდა დაკრძალვის გაბატონებული წესის დადგენა თუნდაც ერთი პერიოდის, მაგალითად IV ან V სს. სამარხებში. ქრისტიანობის შემოსვლამ საფუძვლიანად შაარყია წარმართული ტრადიციები, მაგრამ გაბატონებული მდგომარეობა დაკრძალვის ქრისტიანულმა წესმა მალე ვერ მოიპოვა. სამარხების დიდ უმრავლესობაში, მართალია, დადასტურებულია მიცვალებულის ზურგზე გაშოტილი დაკრძალვა, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში მიცვალებულებს ფეხები მუხლებში აქვთ მოხრილი. ზოგჯერ ხელები გულ-ძკერდის ან მუცლის არეში უწყვიათ. ხშირად კი გაჭიმული აქვთ ტანის გასწვრივ ისე, რომ ხელის მტევნები მენჯის ქვეშაა ამოდებული და ა. შ. დაკრძალვის ერთიანი წესი სხვებთან შედარებით შეინიშნება კატაკომბურ სამარხებში, სადაც მიცვალებულები ძირითადად ზურგზე გაშოტილი წვანან, ფეხები მუხლებში აქვთ მოხრილი, ხოლო ხელები ტანის გასწვრივ უწყვიათ, რაც ალბათ დასაკრძალი ორმოს სიპატარავით უნდა აიხსნას. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ კატაკომბური ტიპის სამარხებში დაკრძალულ მიცვალებულებს თავის ქალა ხელოვნურად აქვთ დეფორმირებული. რაც ისევ ალანური სამყაროსთვის არის დამახასიათებელი და მრუთითებს ამ მიდამოებში ალანური ელემენტების არსებობას.

საინტერესოა, რომ რამდენიმე შემთხვევაში წყვილად სამარხში ერთი მიცვალებული დაკრძალულია წარმართული, ხოლო მეორე ქრისტიანული წესის მიხედვით. ჩანს, რომ მოსახლეობაში ქრისტიანობა საფუძვლიანად ჯერ კიდევ არ არის დამკვიდრებული.

*
* *
*

აღსანიშნავია, რომ ქართლის სამეფოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას მოჰყვა ძირეული ცვლილებები ცხოვრების ყველა სფეროში. შეიცვალა აგრეთვე მიცვალებულთა დაკრძალვის წესიც. სამარხებში თანდათან მცირდება და გარკვეულ პერიოდში, კერძოდ კი — IV საუკუნიდან საერთოდ ქრება ძვირფასი ნივთების ჩატანების ტრადიცია, რაც მეორეს მხრივ მემკვიდრეობის ინსტიტუტის განვითარებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. სამარხეული ინვენტარის თითქმის ერთადერთ სახედ რჩება შედარებით იაფად ღირებული სამკაული, რომლებშიც წამყვანი ადგილი ნახევრად ძვირფასი ქვებით თავდამშვენებულ საკინძებს უჭირავთ. უნდა აღინიშნოს, საკინძები, გარდა სტილოსისა, მიცვალებულების თავის არეშია ნაპოვნი. ისინი თავსაბურავებზე დასამაგრებელი ქინძისთავეებია. სამაროვანზე გამოვლენილი ყველა საკინძი უკლებლივ ადრეულია და IV—V სს. თარიღდება, ვინაიდან არც ერთ მათგანზე არ არის გვირგვინოვანი ვარდული, ამასთან ისინი ფაქიზი ნახე-
ლავია და მათში არ გვხვდება VI საუკუნისთვის დამახასიათებელი არც ერთი ვარიანტი. მაგალითად, ბროწეულის ნაყოფისა და ყვავილის გამომსახველი

თავებით¹³⁸. რაც შეეხება სამტოტთავიან საკინძებს, ვფიქრობთ, ისინი V ს. ბოლოდან ჩნდება¹³⁹, რაც კიდევ ერთხელ გვაფიქრებინებს, რომ სამაროვნის ზედა ზღვარი V ს. აქეთ არ უნდა გადმოდიოდეს. ამდენად თხოთის მთის ფერდობზე მდებარე სამაროვანი თარიღდება IV—V საუკუნეებით და ეკუთვნის საზოგადოების საშუალო, მწარმოებელ ფენას.

¹³⁸ ო. ტყეშელაშვილი, სამთავროს ახ. წ. IV—VIII საუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილი ქინძისთავეები. საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XIX—B და XXV—B, 1957, გვ. 158—159. სურ. 1,3; ნ. ფარელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76; ე. ნიკოლაიშვილი, ვაშლაჭვარის სამაროვანი, გვ. 73.

¹³⁹ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 127.

დასკვნები

აღიიანსა და მის მიდამოებში გამოვლენილი მასალების შესწავლის საფუძველზე შესაძლებლად მიგვაჩნია ზოგიერთი დასკვნის გაკეთება:

1. აღიიანის მიდამოები დასახლებულია უძველესი დროიდან. აღამიანთა ცხოვრების უწყვეტი კვალი კი მეიწიშნება გვიანი ბრინჯაოს ხანიდან.

2. ელინისტური ხანისთვის აქ ცხოვრობს მოსახლეობა, რომლის ძირითადი საქმიანობა მიწათმოქმედებაა. მრავალმხრივ ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობების გამო, იზრდება მოსახლეობის მატერიალური და ეკონომიკური სიძლიერე და თანდათანობით ეყრება საფუძველი საქალაქო ცხოვრებას.

3. გვიანი ელინისტური ხანა ამ ადგილებში საერთო აღმავლობით ხასიათდება. მიწათმოქმედების გვერდით დაწინაურებული ჩანს ხელოსნობა და ვაჭრობა. განათხარი მასალების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ძვ. წ. I საუკუნის შუა ხანებისთვის ხელოსნობაში ღრმად არის წასული პროფესიული დიფერენციაცია. ეს პირველ რიგში მეთუნეობასა და საოქრომჭედლო საქმეს შეეხება. ეჭვგარეშეა, რომ არსებობენ ხელოსნები, რომლებიც დასპეციალებული არიან: სარკოფაგების, სამშენებლო კერამიკის, ქვევრებისა და თიხის ჭურჭლის წარმოებაში. იმავე დროს ისინი ისეთ სრულყოფას აღწევენ, რომ საერთოდ აღარ არის მოთხოვნილება იმპორტულ თიხის ჭურჭელზე. კარგად არის დამუშავებული საკრამიტე თიხაც. მათი დიდი ნაწილი შეღებილია წითელი საღებავით. კრამიტებზე არის ხელოსანთა ნიშნებიც. რაც შეეხება თიხის სარკოფაგებს, მათი ადგილზე დამზადება არავითარ ეჭვს არ იწვევს მრავალი მიზეზის გამო, რომ არაფერი ვთქვათ მისი შორიდან ტრანსპორტირების სიძნელეზე, იგი ზუსტად ისეთივე თიხისგან და ისეთივე ტექნიკით არის დამზადებული, როგორითაც მზადდებოდა აქაური თიხის ჭურჭელი და კრამიტები (იგულისხმება გამოწვის ფერი, ანგობის ხარისხი, კუთხეების დანით ჩათლა-ჩასწორების ტრადიცია, რომელიც გვიანი ანტიკური ხანის კრამიტებისთვის არის დამახასიათებელი). თიხის სარკოფაგების ადრეულ შუასაუკუნეებში დიდი რაოდენობით აღმოჩენა კიდევ ერთი უტყუარი დასტურია ამ ადგილებში თიხის სარკოფაგების დამზადების ტრადიციის არსებობისა. სოფლის ცენტრში, ბორცვზე, ბოლო ხანებამდე შემორჩა მოზრდილი ქურის ნაშთი, რომელიც გზის მშენებლებმა მოშალეს 1978 წ. ქურის ზომები გვაფიქრებინებს, რომ რიყიანების ველზე აღმოჩენილი თიხის სარკოფაგი შესაძლოა სწორედ ამ ქურამი ყოფილიყო გამომწვარი.

თხოთის მთის ჩრდილო-დასავლეთ კალთებზე მიკვლეული თიხის ჭურჭლის

გამოსაწვავი ქურები იმ ადგილებში კერამიკული საწარმოო უბნის არსებობაზე მეტყველებენ.

რაც შეეხება საოქრომჭედლო საქმეს, გარდა იმისა, რომ გვაქვს იშვიათი ოსტატობით შესრულებული ნაირგვარი სამკაული, ვერცხლის ჭურჭელი (თა-აები, კოვზები), სამაროვანზე გაითხარა აგრეთვე ოქრომჭედლის სამარხი (№ 14). სადაც მიცვალებულს მზა პროდუქციასთან ერთად ხელში ეჭირა რამდენიმე სახის ნამზადი.

ვაჭრობის განვითარებაზე მიუთითებს რიყიანების ველზე გამოვლენილი ამპორტული ნაწარმის: იტალიური წარმოების ლითონის ჭურჭლების, სირიული მინის ნაწარმის, ეგვიპტური პასტისგან დამზადებული სამკაულების, რომელიც ცალუდელა სასწორისა და რაც მთავარია, სხვადასხვა სახელმწიფოს მონეტების დიდი რაოდენობით არსებობა.

ვაჭრობის განვითარების კიდევ ერთი მოწმობაა სამარხებში წონის საზომი ააშუალების — სასწორების ჩატანების ფაქტი. ვაჭრობის უდავოდ ხელშემწყობი და მასტიმულირებელი უნდა იყოს ხელოსნობის მაღალი დონე და რაც მთავარია, სავაჭრო გზასთან ტერიტორიულად ახლოს მდებარეობა.

გარდა იმისა, რომ მონეტები მიცვალებულებს, როგორც წესი, უდევთ პირში, უჭირავთ ხელში, ხშირად სამარხშიც არის მიმოხვეული. არის შემთხვევები, როდესაც სამარხში 14, 20 ან 24 მონეტაა, ან როდესაც მიცვალებულს პირში ერთდროულად 12 მონეტა უდევს, ხელში კი 8 მონეტა უჭირავს. ორ შემთხვევაში მიცვალებულისთვის ისინი ქისაში ჩაწყობილი ჩაუტანებიათ.

ვერცხლის მონეტებით წარმოდგენილია: რომი, პართია, კაპადოკია, პონტო და სომხეთი. ოქროს მონეტებით კი ადგილობრივ მოჭრილი ლისიმაქესა და ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის ტიპის მონეტის მინაბადები. უკანასკნელ ხანებამდე ითვლებოდა, რომ ლისიმაქეს სტატარების ტიპის მონეტის მინაბადები იჭრებოდა დასავლეთ, ხოლო ალექსანდრე მაკედონელისა კი აღმოსავლეთ საქართველოში. აღიანის აღმოჩენების შემდეგ ეს მოსაზრება ნაწილობრივ შეიცვალა¹.

გამოვლენილი მასალების მიხედვით აშკარა ხდება, რომ ინტენსიური სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში იწყება ძვ. წ. I ს-ის შუა ხანებიდან. ამასთან, სავსებით დასაშვებად მიგვაჩნია, ა. ბოხოჩაძის მოსაზრება, რომ იგი უნდა უკავშირდებოდეს საქართველოში პომპეუსის შემოსევას.

ვაჭრობისა და ხელოსნობის გვერდით დაწინაურებული ჩანს მიწათმოქმედება და მევენახეობა, რაზედაც მიუთითებს სამარხებში დიდი რაოდენობით. დანების, წალდის, ხოლო ფენაში — სახნისის აღმოჩენა, აგრეთვე რიყიანების ველზე მარნების, ქვევრების, დიდი რაოდენობით საღვინე ჭურჭლებისა და სასმისების გამოვლენა.

მიწათმოქმედებისა და მევენახეობის მაღალი დონე აისახა რელიგიურ აფეროშიც. კერძოდ, განსაზღვრულ ტერიტორიაზე გავრცელებული ჩანს მემცენარეობის, მევენახეობისა და მეღვინეობის მფარველი ღვთაების დიონისეს კულტი. ამის უტყუარი დადასტურებაა დიონისესა და მისი წრის ღვთაებებისა და ატრიბუტების გამოსახულებიანი გემებისა და ჭურჭლების აღმოჩენა. დიონისეს კულტი გავრცელებული ჩანს არა მხოლოდ მუხრანის ველზე, სადაც გარდა შესასწავლი

¹ გ. დუნდუა, არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში 1979 წელს წაკითხული მოხსენების მიხედვით.

ძეგლისა, სოფ. ძალისში გათხრილია დიონისეს სახელზე აგებული ტაძარი — აახლი, სადაც დიონისიები იმართებოდა², არამედ შიდა ქართლის სხვა პუნქტებშიც. მაგალითად, ნაქალაქარ სარკინეს ტერიტორიაზე აღმოჩენილია დიონისეს და მისი წრის ღვთაებათა ნიღბები³. სავარაუდოა, რომ სარკინეთის მთის წვერზე მდგარი ტაძარი სწორედ დიონისეს სახელზე უნდა ყოფილიყო აგებული⁴. რიყიანების ველის სამაროვანზე ვხვდებით როგორც რიგითი (№ 17), ასევე წარჩინებული მეომრის (№ 10) სამარხს. ხოლო № 9 სამარხში დაკრძალულ მიცვალებულს გულში გარჭობილი ჰქონდა ბრინჯაოს სამფრთიანი ისრისპირი. ჩანს, რომ ომიანობის დროს ბრძოლებში მონაწილეობდნენ მოსახლეობის ფართო მასები, რომელთაც ხელმძღვანელობას უწევდნენ ე. წ. მხედრები (პროფესიონალი მეომრები), სამაროვანზე დადასტურებული ეს დიფერენციაცია სავსებით გასაგებია თუ გავითვალისწინებთ, რომ იბერიის ბუნებით მშვიდობიან, ბარის მიწათმოქმედ მოსახლეობას ხშირად უხდებოდა ხელში იარაღის აღება. მით უფრო, რომ ძვ. წ. I ს. მეტად მწვავე პერიოდია საქართველოს ისტორიაში. გავიხსენოთ პონტოს სამეფოსა და რომის იმპერიის გაუთავებელი ბრძოლები, რომელშიც იბერიელები აქტიურად მონაწილეობენ⁵, შემდეგ პომპეუსის შემოსევა, ხოლო რაც შეეხება ახ. წ. I საუკუნეს, ამ დროისთვის იბერია ასწრებს იარაღის მოშუშებას და იწყებს ზრუნვას საზღვრების გაფართოებაზე, რასაც ახერხებს კიდეც⁶.

სამაროვანზე გაითხარა აგრეთვე კულტის მსახურის (№ 2), ოქრომჭედელი ხელოსნის (№ 14), ვაჭრის (№ 7, 9) და რიგითი მიწათმოქმედის (№ 18) სამარხები.

ამდენად, ყოველივე ზემოთ თქმულის შემდეგ ვფიქრობთ, რომ ძეგლი, რომელიც მოკვლეულია და ითხრება რიყიანების ველზე, თავდაპირველად, ადრეულ ელინისტურ ხანაში სამადლო-ნასტაკისში არსებული ქალაქის სასოფლო სამეურნეო რაიონს წარმოადგენდა. მრავალმხრივ ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობების არსებობამ განაპირობა მატერიალური დოვლათის დაგროვება, რასაც მოჰყვა ურბანიზაციის პროცესის დაწყება. თანდათან ყალიბდება ვაჭარ-ხელოსანთა დასახლება; გვიანი ელინისტური ხანისთვის, როდესაც სამადლო-ნასტაკისის მიდამოებში არსებული ქალაქი კარგავს თავის უპირატესობას, ალაიანის მიდამოებში ყალიბდება დამოუკიდებელი ქალაქი მალალგანვითარებული ხელოსნობით და მიწათმოქმედებით. ამავდროულს, მას მჭიდრო სა-

² ალ. ბოხოჩაძე, არქეოლოგიური გათხრები ალაიანსა და ძალისში, თბ., 1981. А. В. Бохочадзе, Н. Г. Мирианашвили, О распространении культа Диониса в картлинском царстве в античную эпоху, прочитан на всесоюзном симпозиуме в 1979, году в Ереване.

³ ა. ვ. ბოხოჩაძე, არქეოლოგიური დაზვერვები მცხეთის რ-ში, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში 1971 წ. გვ. 67. А. В. Бохочадзе, Результаты работ археологической экспедиций на новостройках двуречья Ксани и Арагви. с. 72—73. Табл. XXXII, XXXIII, XXXIV.

⁴ А. В. Бохочадзе, Н. Г. Мирианашвили, ук. соч.

⁵ Н. Ю. Ломоури, К истории Понтийского царства, Тб., 1979, с. 183—185.

⁶ Г. А. Меликишвили, К истории древний Грузии, Тб., 1969. с. 137.

ვაჭრო ურთიერთობა აქვს მაშინდელ ცივილიზებულ სამყაროსთან. თავისი განვითარების კულმინაციას იგი აღწევს ძვ. წ. I ს-ის II ნახევარში და ა. ხ. წ. I ს-ში.

რიყიანების ველზე გამოვლენილი მასალის საფუძვლიანი ანალიზის შედეგად მოვდივართ დასკვნამდე, რომ სამართავანზე დიდ დროდენობით გამოვლენილი იმპორტული ნაწარმი და მონეტები შემოდის და არმენიაზე (არტაშატზე) გამავალი სავაჭრო მაგისტრალის მეშვეობით, რომელიც მახლობელი აღმოსავლეთის სავაჭრო ცენტრებს ქართლის სამეფოს დედაქალაქთან აკავშირებდა. ამავე გზით ვარაუდობდნენ ქართლში (იბერიაში) მონეტებისა⁷ და სხვა იმპორტული ნაწარმის შემოტანას⁸ რიგი მეცნიერები.

აღრეულ შუასაუკუნეებში ალაიანის მიდამოებში ინტენსიური ცხოვრების კვალი დასტურდება, ხოლო თხოთის მთის ქვედა ტერასებზე გამართულია ვრცელი სამაროვანი, რომლის არსებობა დროში ემთხვევა ძვალქართულ საისტორიო წყაროებში გადმოცემულ ამბებს მირიან მეფის მიერ ქრისტიანობის მიღებას რომ ასახავს.

სწორედ განვითარების მაღალი კულტურულ-ეკონომიკური დონე და აერთოდ ამ ადგილების შემდგომი დაწინაურება უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ შემატყიანემ აღრეული შუასაუკუნეებისთვის ისეთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, როგორც არის ახალი სარწმუნეობის მიღება, ამ ადგილებს დაუკავშირა.

* * *

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, თხოთის მთა მრავალგზის მოიხსენიება ძველქართულ ისტორიულ წყაროებში: „ციხის-ძირის დასავლით, ქსანს იქით, ასტყდების მთა თხოთისა, რომელსა ზედა მოექცა მირიანი ქრისტიანად. აწელა არს მუნ ნიში ჯუარისა, რომელი აღმართა წმინდა ნინომ, სუეტიისაგან გამოკვეთილი. ამ მთათა სამგრით არს, მტკუარამდე და კასპამდე კსნიდან მინდორი ალაიანისა, უწყლო, უნაყოფო, გარნა ბალახიანი და ზამთარს მზრდელი ცხოვართა და ჯოგთა“⁹. ამ ცნობაში საყურადღებოა, რომ ალაიანის მინდორი მითითებულია თხოთის მთის მეორე მხარეს, მტკვრის ნაპირას, კასპამდე. ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის ალაიანის რაზმმა სადაზვერვო სამუშაოები აწარმოა მითითებულ ადგილას. ზედაპირულად მოკრეფილ იქნა გვიანი ელინისტური და გვიანი ანტიკური ხანისთვის დამახასიათებელი კერამიკული მა-

⁷ К. В. Голенко, Денежное обращение Колхиды в римское время Л., 1964 с. 43.

⁸ ო. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო (იბერია). თბ., 1968, 33. 70.

⁹ * ქართლის ცხოვრება, IV. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, 33. 352—353.

აღლა. ე. წ. ქართული აგურებისა და ორივე ტიპის კრამიტის ნატეხები. ამდენად, გადაუდებელ საქმედ მიგვაჩნია ამ ადგილების საფუძვლიანი არქეოლოგიური შესწავლა, რომელიც ნათელს მოჰფენს ბინდით მოცულ მრავალ საინტერესო საკითხს.

*

რამდენიმე სიტყვით შევეხებით მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის საკითხს. თხოთის მთის მიდამოებში გამოვლენილ სამაროვნებზე სრულიად ერთგვაროვანი მასალა და დაკრძალვის წესია დადასტურებული. გამონაკლისს ამ მხრივ შეადგენენ მხოლოდ ალანური სამყაროსთვის დამახასიათებელი კატაკომბური ტიპის სამარხები. რამდენიმე წლის შემდეგ მსგავსი სამარხები გათხარა ჟინვალის ექსპადიციამ. რ. რამიშვილი ამ ტიპის სამარხების ჩვენში გაჩენას წანარებს მიაწერს⁹. რაშიც ვერაფრით ვერ დავეთანხმებით, იმ სრულიად მარტივი მიზეზის გამო, რომ როგორც უკვე იყო აღნიშნული, კატაკომბური ტიპის სამარხები დამახასიათებელია ალანური სამყაროსთვის, საიდანაც ისინი ვრცელ ტერიტორიაზე გავრცელდნენ, მათ შორის ჩვენთანაც, რაც არც არის გასაკვირი, თუ გავიხსენებთ იმ მჭიდრო კავშირ-ურთიერთობას, რომელიც ოდითგან არსებობდა ალანურსა და ქართულ სამყაროებს შორის. ამდენად, არც არის გამორიცხული, რომ თხოთის მთის მიდამოებში ადრეულ შუასაუკუნეებში მცირერიცხოვანი ალანური მოსახლეობა არსებულებო¹⁰, რომელიც თითქმის ასიმილირებული იყო ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ამის ვარაუდის საშუალებას გვაძლევს ის გარემოება, რომ კატაკომბურ სამარხებში გამოვლენილი მასალა არაფრით არ განსხვავდება მეზობლად გათხრილი, ორმოსამარხებისა და თიხის სარკოფაგების ინვენტარისგან. ამავე დროს, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კატაკომბური ტიპის სამარხები სამაროვანზე მცირერიცხოვანია.

*

როგორც სამარხების აღწერისას შევნიშნავდით, თიხის სარკოფაგებს ზევიდან მუხის მოზრდილი ძელები ეფარა. მუხის ძელებით იყო გადახურული აგრეთვე ზოგიერთი ორმოსამარხიც. სამარხის კონსტრუქციაში მუხის ძელების უხვად გამოყენება იმისი დასტური უნდა იყოს, რომ თხოთის მთის მიდამოებში მუხის ტყე არსებობდა. ამაზე მეტყველებს დღესაც ცოცხალი ტოპონიმი მუხრანი, რომელიც მუხნარიდან არის წარმომდგარი. ამ ადგილებში მუხნარი

⁹ Р. Рамишвили, Б. Джорбенадзе... Археологические исследования в Арагвском ущелье. ПАИ в 1977 году, Тб., 1980, с. 177.

¹⁰ თხოთის მთის სამაროვნის კატაკომბური ტიპის სამარხებში დაკრძალულ მიცვალებულებს თავის ქალა ხელოვნურად აქვთ დეფორმირებული, რაც აგრეთვე ალანური სამყაროსთვის არის დამახასიათებელი.

ტყის არსებობაზე მიუთითებს დღემდე შემორჩენილი სახელწოდებებიც: „მუხის მიწა“, „მუხის ადგილი“, „მუხა“, „წმინდა მუხა“¹¹ და სხვ.

ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით ეს ადგილები მუხნარად არის წოდებული: „ხოლო მუხნარმან პოიგო სახელი ესე მუხათაგან, სადაც არს ადგილი ამათ შინა ტყე უმეტეს მუხანი. გარნა საზღვარი მუხრანისა არს ძეგვის წყლიდამ დიღმის იწრომდე. არამედ აწ აღმოსავლეთით მზღვრის არაგვ, სამგრით მტკვარი, ჩრდილოთ ციხე ბოდავისა და ტინის მთა, დასავლეთით გორა ოკამისა, აამხრეთისაკენ გადაჭრილი ხაზი შავ-ტყესა და წლევისა კასპის ბოლომდე“¹².

* *

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია როგორც შემთხვევით აღმოჩენილი, ისე ექსპედიციის მიერ 1975—1978 წწ. გამოვლენილი ძეგლები და მასალები. იმის გამო, რომ შეზღუდული ვიყავით წიგნის მოცულობით, ალაიანის მიდამოებში და განსაკუთრებით ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გამოვლენილი მასალები აქ მხოლოდ გაკვრით არის მოხსენიებული. ნაშრომში ასახვა ვერ ჰპოვა ვერც 1978 წლის შემდგომ განათხარმა მასალამ, რომლის მიწოდებაც მკითხველისთვის უახლოეს მომავალში გვაქვს განზრახული.

¹¹ ალ. ბოხოჩაძე, არქეოლოგიური გათხრები ალაიანსა და ძალისში, თბ., 1981, გვ. 29.

¹² ვ. ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 348.

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА ШИДА КАРТЛИ

(Археологические памятники с Агапани)

Резюме

Восточная Грузия, а особенно Шида Картли, издавна славится своими археологическими памятниками. Недавно к их числу прибавился еще один блестящий памятник, выявленный в окрестностях с. Агапани (Каспский р-н), который расположен на Мухранской долине, между рекой Ксани и Тхотской горы (рис. 1). Тхотская гора неоднократно упоминается в древнегрузинских исторических источниках. Археологические материалы подтверждают, что эти места человеком освоены с древнейших времен.

На упомянутой территории часто имели место случайные археологические находки. В 1974 году при реконструкции шоссейной дороги, в окрестностях с. Агапани был обнаружен глиняный саркофаг с богатым инвентарем (рис. 50), после чего Настакисская экспедиция (руководитель А. В. Бохочадзе) приступила к изучению этой местности. Проведены обширные разведочные работы с раскопками, во время которых были обнаружены памятники большого научного значения.

Исследовано правобережье р. Ксани от устья до с. Агапани. На северных склонах Тхотской горы выявлены: поселение и могильник бронзового века, могильник позднеантичной и раннесредневековой эпохи и слой развитого средневековья. А на т. н. Рикианебис Вели — могильник позднеэллинистического и позднеантичного времени и синхронное с ним городище.

На могильнике Рикианебис-Вели раскопано около 20 погребений. Установлены следующие типы захоронения: глиняный саркофаг (рис. 42), кувшинное погребение (рис. 32) и грунтовые погребения (рис. 33).

В погребениях, которые, как правило, ориентированы с северо-востока на юго-запад, покойники-мужчины лежат на правом, а женщины на левом боку, в сильно скорченном положении. Основное количество погребального материала происходит из грунтовых погребений.

Особый интерес вызывает керамический материал. Рядом с многочисленной красноангобированной и расписной керамикой в достаточном количестве выявлены черновыжженные кувшины, кувшинчики и миски. Красновыжженная керамика трех типов: с лошенной поверхностью, краснокрашенные и расписанные красной краской на нелощенной шероховатой поверхности.

Надо подчеркнуть, что наряду с сугубо местным керамическим материалом выявлены и подражания импортным сосудам.

Золотые изделия немногочисленны. Самые значительные из них выявлены в парном грунтовом захоронении: плетеный браслет с

движущимся камнем и золотые обкладки — 2 шт. (рис. 68), плоско-круглые пластинки со штампованными розетками, на оборотной стороне, для пришивания на одежду имели по четыре петельки. Кроме того в погребениях выявлены: перстни (рис. 65), серьга (рис. 64) глазчатые подвески (рис. 63), пуговицы разного вида (рис. 67, 69) четырехугольная пластинка (рис. 66) и т. д.

Довольно большую группу составляют серебряные изделия. Особый интерес вызывают сосуды — 5 шт. Три из которых высокие, почти цилиндрические, типа бокала (рис. 71—73), чаша (рис. 74) и кубок (рис. 75).

Сосуды в виде бокалов двух типов I. Высокий, цилиндрической формы с равномерно расширяющимися кверху стенками, с одной ручкой. С наружной стороны в верхней части бокала проведена узкая полоса графического орнамента (рис. 71). II. Сосуды с равномерно расширяющимися кверху стенками, чуть отогнутые края срезаны совершенно гладко, они без ручек и не орнаментированы (рис. 72, 73). Аналогичные сосуды в Грузии обнаружены в четырех пунктах: в Тагилони, Бори, Кахети и Ховле. Сосуды из первых трех пунктов датируются I в. н. э.¹, а из Ховле — II — III в. в.²

Изученные нами сосуды сопровождающимися материалами датируются: I типа — II половиной I в. до н. э.; II типа — рубежом летоисчисления.

Чаша тонкостенная, ее широко раскрытые стенки мягко переходят в округленное дно. Точную аналогию изучаемой чаши мы не нашли. Она похожа на чаши из Армазисхеви, которые широко распространяются в I—II в. в. н. э., но изучаемая отличается от них своей простотой. Она датируется II половиной I в. н. э.

Кубок — сосуд довольно оригинальной формы, почти цилиндрический, в талии изящно выведен. Опирается на невысокий, чуть расширяющийся книзу поддон. Кубок имеет две фигурные ручки, которые чуть возвышаются над краем кубка. Они увенчаны шариками (рис. 75). Сосуд датируется I половиной I в. н. э.

Серебряных ложек на могильнике выявлено 4. Они двух типов: I ложки овальной формы с длинными, чуть гранеными ручками, которые оканчиваются жопитцей животного (рис. 85). Аналогичные ложки известны из Цихидзири, Бори, Згудери, Уреки и датируются I в. н. э.³. На могильнике Рикианебис Вели серебряные ложки появляются в I половине I в. н. э. и существуют на протяжении ста лет. Ложка II типа овальной формы, имеет довольно длинную ручку, которая кончается стилизованным изображением водоплавающей птицы (лебедь?; рис. 86). Ложка датируется II половиной I в. до н. э. Серебряные браслеты двух типов: I-с вогнутыми спинками и утолщенными, гранеными головками (рис. 76, 78, 99). Браслеты I типа хорошо изучены и датируются I в. до н. э.⁴. Выявленные в Агаиани аналогичные браслеты еще раз подтверждают правильность этой датировки. Браслеты II типа изготовлены из тонкой серебряной проволоки круглого сечения.

¹ К. Мачабели, Позднеантичная торефика Грузии, Тб., 1976, с. 24—25, табл. I.

² Г. Цкитишвили и Дж. Гветадзе, Н. Накаидзе, Итоги работ Кавтисхевской археологической экспедиции, ПАИ, 1976, с. табл. LX.

³ К. Мачабели, указ. соч.,

⁴ В. А. Толордава, Материалы к истории картлийского царства, Тб., 1963, с. 147—148; Ю. М. Гагошидзе, Д датировке могильника Нерон-Дереси, «Мацне», серия истории, археологии, этнографии и истории искусства, 1975, № 2, с. 96, рис. 5.

Аналогичные браслеты распространяются в первых веках н. э. По материалам добытым на Рикианебис Вели, браслеты с перевязанными концами появляются в середине I в. до н. э., широко употребляются в раннесредневековии и существуют до VIII в. н. э.

В погребениях обнаружены и другие серебряные изделия: перстни с геммами, глазчатые пуговицы полусферической формы (рис. 88), подвески разной формы среди них и с геммами (рис. 89) и т. д.

Наряду с торевтическими материалами местного производства, выявлены и импортные изделия из металла, например: бронзовый кувшин (рис. 95) и ковш (рис. 96), оба италического производства. Бронзовый кувшин датируется серединой I в. н. э., а ковш — началом I в. н. э.

На могильнике выявлено около двух десятков гемм, с разными изображениями (рис. 107—113). Превосходят изображения божеств.

По сей день в окрестностях с. Агаиани выявлено 102 монеты (рис. 127). Из них 5 золотых, а 97 серебряных. Монетами представлены следующие государства: Рим, Парфия, Понт, Кападокия и Армения. Наряду с иноземными монетами выявлены местные золотые монеты, подражания статерам Александра Македонского (1 шт.) и Лисимаха (4 шт.). До открытия изучаемого могильника считалось, что в Восточной Грузии чеканили золотые монеты — подражание монетам Александра Македонского, а на Западе страны — Лисимаха.

После находок в Агаиани, это предположение частично изменилось. Следует обратить внимание и на тот факт, что основное количество монет отчеканены с начала I в. до н. э., до середины I в. н. э. в виде исключения встречаются и более ранние монеты, например: Арнарата IV (187 г.) и Митридата Эвлатора (123—88 г.г.). По изучению этих материалов становится бесспорным, вопрос о начале денежного обращения в Картлийском царстве. Нам кажется совершенно правильным мнение А. В. Бохочадзе, что в Картлийском царстве систематическое обращение монет начинается после вторжения в Картли Помпея.

После многостороннего изучения погребального материала из могильника Рикианебис Вели, становится ясным, что могильник существовал на протяжении полутора веков — начиная с середины I в. до н. э. до конца I в. н. э.

На нижних склонах Тхотской горы открыт обширный могильник (рис. 128). Установлены следующие типы погребения: глиняные саркофаги (рис. 129—133), кирпичные (рис. 134—135), катакомбные (рис. 136) и грунтовые погребения, среди которых выделяются: грунтовые ямы с земляной насыпью (рис. 142), перекрытые дубовыми бревнами (рис. 137) или каменными плитами (рис. 139, 140).

Из раскопанных 25 погребений — 11 — грунтовые, 7 — глиняных саркофаг, 6 — погребений типа катакомб и 1 из кирпичей.

В грунтовых погребениях покойники в основном погребены в ямах овальной формы, которые засыпались землей или перекрывались дубовыми бревнами, или же плоскими каменными плитами.

Саркофаги изготовлены из зернистой глины, обожжены в розоватый цвет, неравномерно, имеют форму удлиненного овала и плоское дно с 8—10 дырками. Они сверху покрывались плоскими крышками; согнутые края которых тесно упирались на ребра стен саркофагов. Их длина колеблется между 1.90—2 м, толщина черепка 2—4 см. Саркофаги вставлены в ямы, а сверху перекрыты дубовыми бревнами, которые укреплялись большими булыжниками.

Для погребения типа катакомб вырыты ямы глубиной до 1,5 м. На дне которых с северной стороны дополнительно выкопаны ямы

сравнительно меньших размеров, где и были погребены покойники, лежавшие на спине с сильно согнутыми ногами. Погребальные ямы прикрыты 3—6 плоскими черепицами, а первоначально вырытые ямы наполнены землей (рис. 147). Погребения такого типа на территории Грузии обнаружены впервые. Примененные в погребениях черепицы относятся к позднеантичной эпохе и по-видимому применяются вторично.

В продольных стенах кирпичного погребения применено три, а в поперечных по одному кирпичу. Размеры — 29x29x4 см (рис. 134). Погребение сверху покрыто дубовым бревном (рис. 135).

По погребальному инвентарю, раскопанные погребения делятся на две хронологические группы.

I. Погребения, датированные IV веком, которые содержат богатый инвентарь: ювелирные изделия, золотые монеты и стеклянные сосуды (рис. 157 — 166).

II. Погребения, датированные V веком, содержат довольно скудный инвентарь в виде булавок с головками из полудрагоценных камней, каменные и железные перстни и бусы (рис. 156—157). Погребения этого периода часто безынвентарные.

Все погребения с. Аганани, как правило, ориентированы с юго-запада на северо-восток. Покойники похоронены в разных положениях. На могильнике выявлены новейшие, первостепенные материалы, для изучения переходящего периода из античной эпохи к ранне-средневековой.

В 1978 году на Рикианебис Вели было открыто городище античной эпохи (рис. 24). Зафиксированы основания сырцевых стен выложенные булыжником, обвалившиеся черепичные кровли разных помещений (рис. 23), краснокрашенные черепицы обеих типов, квадратные кирпичи, глиняные трубы водопровода (рис. 22), обломки калориферов (рис. 25) и банных облицовочных плит (рис. 26), обломки оконных стекол и т. д.

При раскопках в большом количестве выявлены обломки черно и красновыженной керамики, аналогичные с выявленным в погребениях могильника Рикианебис Вели. Они изготовлены из высококачественной и прекрасно обработанной глины (рис. 28); обломки стеклянных сосудов, серебряного браслета.

На довольно высокий жизненный уровень указывают изысканным вкусом изготовленные не только золотые, серебряные, бронзовые изделия и украшения, но и предметы повседневного употребления: керамические и металлические сосуды, ложки, весы. С I в. н. э. появляются сельскохозяйственные орудия: ножи, клювообразный топор (рис. 101) и сошник (рис. 102).

По всей вероятности, раскопанная на сей день территория городища с остатками жилых и общественных помещений, является участком (убани) города, населенным, в основном торговцами и ремесленниками. В пользу чего говорят найденные при раскопках предметы, изготовленные местными мастерами (серебряные сосуды, ложки, драгоценные украшения и т. д.) и привозные импортные изделия (бронзовый кувшин, ковш, стеклянные сосуды, подвески из египетской пасты, бусы и т. д.). Рядом с ними выявлены местные подражания импортным вещам (расписной канфар, красное рыбное блюдо), а также уникальная находка для всей территории Грузии этого периода, железные весы с одним коромыслом — 2 шт. И наконец, непривычные для могильника этой эпохи — изобилие монет⁵.

⁵ В двух случаях монеты найдены сложенными в кошелек.

Можно убедительно утверждать, что городище, выявленное в окрестностях Тхотской горы на т. н. Рикианебис Вели, характеризуется высоким экономическим и культурным уровнем, и живущий на этой территории народ имел тесную культурно-экономическую связь с тогдашним цивилизованным миром. Для жителей городища не были чужды как предметы обязательного употребления культового назначения, так и роскошные ювелирные изделия.

В погребальном материале документально утверждается существование на этой территории культа Диониса — бога-покровителя растительности, виноградарства и виноделия. Изображение Диониса засвидетельствовано на медальоне ручки привозного бронзового кувшина. Он же неоднократно изображен на геммах. Кроме того, в раскопанном материале доминирующее положение имеют винные сосуды разных видов пифосы (квеври), кувшины, кувшинчики, пиалы и т. д. Предполагаем, что выявленные почти в каждом погребении, согнутые ножи служили для подстригания побегов виноградной лозы.

Выявленный на Рикианебис Вели памятник является переходящим звеном между памятниками, выявленными на Настакисском поле и Армазисхеви. В погребениях изучаемого могильника, рядом с черно- и красновыженной и расписной керамикой, существуют и металлические сосуды, когда в погребениях Настакисского могильника они вовсе не встречаются, а в Армазисхеви исчезают керамические изделия и основным видом сосудов в погребениях остаются изделия из бронзы, серебра и стекла.

После вышесказанного предполагаем, что городище существовавшее на Рикианебис Вели, первоначально, с эллинистического времени, должно быть являлось сельскохозяйственным участком города, существованием на Настакисском поле и на горе Самадло, а в последующем периоде, с конца II в. до н. э., усиливается процесс урбанизации и образуется торгово-ремесленное поселение городского типа, которое постепенно формируется как независимый город.

სურათების აღწერილობა

- სურ. 1. თხოთის მთისა და სოფ. ალაიანის ხედი. შემთხვევითი აღმოჩენები.
სურ. 2. 1928 წ. აღმოჩენილი სარკოფაგის ინვენტარი.
სურ. 3. თეთრი ანგობით მოხატული ხელადა 4—58 : 1.
სურ. 4. ქოთანის — 4 — 58 : 2.
სურ. 5. ხელადა — 5 — 59 : 5.
სურ. 6. ხელადა — 10 — 61 : 1.
სურ. 7. ხელადა — 26 — 61 : 11.
სურ. 8 — 11 ხელადაები — 2 — 62 : 1 — 4.

დაზვერვები

- სურ. 12. ადრეული ფეოდალური ხანის თიხის ჭურჭლის ნატეხები.
სურ. 13. ალაიანის გათხრების სქემატური გეგმა.
სურ. 14—16. ორმოსამარხები.
სურ. 17. რიყიანების ველი.
სურ. 17ა. რიყიანების ველი. მუშაობის პროცესი.
სურ. 18. თხირილი № 4 — მარნის ნაშთი.
სურ. 19. ცილინდრულყელიანი ქვევრი.
სურ. 20. ამფორა.
სურ. 21. თხირილი № XII. ქვევრები.
სურ. 22. თიხის მილებით შედგენილი წყალგაყვანილობის ფრაგმენტი.
სურ. 23. კრამიტყრილი.
სურ. 24. ნაქალაქარი, ნაგებობათა საძირკვლები.
სურ. 25. კალორიფერები, კრამიტებისა და თიხის მილის ფრაგმენტები.
სურ. 26. აბანოს მოსაპირკეთებელი ფილის ნატეხი.
სურ. 27. ნიშნიანი კრამიტი.
სურ. 28. თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები.
სურ. 29. ლურსმნები.
სურ. 30. კერამიკის გამოსაწვავი ჭურა.

რიყიანების ველის სამაროვანი

- სურ. 31. თიხის სარკოფაგი.
სურ. 32. ქვევრსამარხი.
სურ. 33. ორმოსამარხები.
სურ. 34. წითლად ანგობირებული ხელადა — სამარხი № 1.
სურ. 35. წითლად ანგობირებული ხელადა — სამარხი № 13.
სურ. 36. წითლად ანგობირებული ხელადა — სამარხი № 11.
სურ. 37. წითლად ანგობირებული ხელადა — სამარხი № 9.
სურ. 38. წითლად ანგობირებული ხელადა — სამარხი № 21.
სურ. 39. წითლად ანგობირებული ხელადა — სამარხი № 21.
სურ. 40. წითლად ანგობირებული ორყურა ჭურჭელი. სამარხი № 1.
სურ. 41. წითლად ანგობირებული ორყურა ჭურჭელი. სამარხი № 11.

- სურ. 42. სამტუჩა მოხატული ხელადა. სამარხი № 6.
 სურ. 43. მოხატული ხელადა. სამარხი № 13.
 სურ. 44. ორყურა მოხატული დოჭი. სამარხი № 12.
 სურ. 45. მოხატული ხელადა. სამარხი № 12.
 სურ. 46. კანთაროსი.
 სურ. 47—48. შავად გამომწვარი ქინკილები სამარხი № 1.
 სურ. 49. შავად გამომწვარი ხელადა. სამარხი № 2.
 სურ. 50. შავად გამომწვარი ორყურა დოჭი. სამარხი № 2.
 სურ. 51. შავად გამომწვარი ხელადა. სამარხი № 7.
 სურ. 52. შავად გამომწვარი ხელადა. სამარხი № 7.
 სურ. 53. შავად გამომწვარი ხელადა. სამარხი № 9.
 სურ. 54. შავად გამომწვარი ხელადა. სამარხი № 2.
 სურ. 55. შავად გამომწვარი ხელადა. სამარხი № 13.
 სურ. 56. წითლად გამომწვარი სამტუჩა ხელადა. სამარხი № 15.
 სურ. 57. მოვარდისფროდ გამომწვარი კოჭობი. სამარხი № 18.
 სურ. 58. წითლად ანგობირებული ჯამები. სამარხი № 9 და სამარხი № 17.
 სურ. 59. მოვარდისფროდ გამომწვარი ჩაფი. სამარხი № 2.
 სურ. 60. მოვარდისფროდ გამომწვარი ქოთანის. სამარხი № 15.
 სურ. 61. წნული სამაჯური, ოქროსი.
 სურ. 62. სასაფეთქლე რგოლები—ოქროსი.
 სურ. 63. საკიდები ძოწისა.
 სურ. 64. საყურე რგოლი — ოქროსი.
 სურ. 65. ბეჭედი ოქროსი.
 სურ. 66. ოქროს ფირფიტა — ზოდი.
 სურ. 67. ოქროს კილიტები.
 სურ. 68. წარჩინებული მეომრის ინსიგნიები.
 სურ. 69—70. ოქროს კილიტები.
 სურ. 71—75. ვერცხლის თასები.
 სურ. 76. რკალშეზნეკილი სამაჯურები—ვერცხლისა.
 სურ. 77. ორმაგყურადიანი სამაჯურები—ვერცხლისა.
 სურ. 78—79. რკალშეზნეკილი სამაჯურები—ვერცხლისა.
 სურ. 80. ბოლოებგახვეული სამაჯურები—ვერცხლისა.
 სურ. 81. ბოლოებგადახვეული სამაჯურები—მინის ინტალიოთი.
 სურ. 82. ბოლოებგადახვეული სამაჯურები—ვერცხლისა.
 სურ. 83. ვერცხლის საავგაროზე.
 სურ. 84. ვერცხლის საყურე რგოლები.
 სურ. 85. ვერცხლის კოვზები.
 სურ. 86. ვერცხლის კოვზი № 17 სამარხიდან.
 სურ. 87. საკიდები ვერცხლისა.
 სურ. 88. ლილები ვერცხლისა.
 სურ. 89. ეგვიპტური პასტის საკიდი ვერცხლის ჩარჩოში.
 სურ. 90—92. ბრინჯაოს ზარაკები.
 სურ. 91—93. საქამრე რგოლები ბრინჯაოსი.
 სურ. 94. ქვევრსამარხის ინვენტარი.
 სურ. 95. ბრინჯაოს სურა.
 სურ. 96. ბრინჯაოს ჩამჩა.
 სურ. 97. ბრინჯაოს სურის ყური.
 სურ. 98. ცხოველის სტილიზებული გამოსახულება.
 სურ. 99. ცხენის აკაზმულობა: ლავამი, დეზები და მოსართავი რგოლები რკინისა.
 სურ. 100. ცალუღელა სასწორი რკინისა.
 სურ. 101. რკინის წალდი.
 სურ. 102. რკინის სახნისი.
 სურ. 103. რკინის შუბისპირი.
 სურ. 104—106. რკინის დანები.
 სურ. 107. ინტალიო სარდიონისა. დიონისეს გამოსახულება.

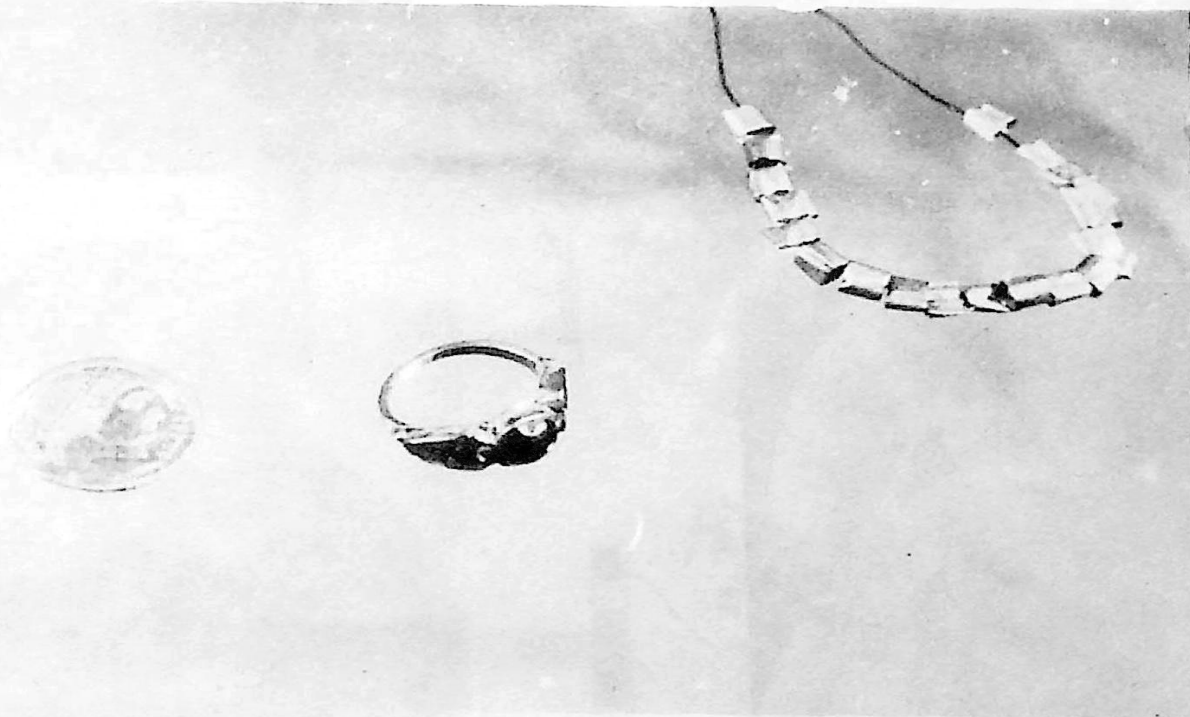
- სურ. 108. ინტალიო სარდიონისა, ისიდა და სერაპისი.
 სურ. 109. ინტალიო სარდიონისა, ყურძნის მტევანი.
 სურ. 110. ინტალიო მინისა, ქალის პორტრეტული გამოსახულება.
 სურ. 111. ბრინჯაოს ბეჭდის ფარაჯზე არსებული ხელის მტევნის გამოსახულება.
 სურ. 112. ქალცელონის ბეჭედი.
 სურ. 113. სარდიონის ინტალიო, ათენის გამოსახულება.
 სურ. 114. მინის ინტალიო, მხედრის გამოსახულება.
 სურ. 115. სამაროვანზე გამოვლენილი მონეტები.

თხოთის მთის სამაროვანი

- სურ. 116. თხოთის მთის ქვედა ტერასა. მეშაობის პროცესი.
 სურ. 117—118. მუხის ძელებით გადახურული თიხის სარკოფაგი.
 სურ. 119. სარკოფაგის ჩამსხვრეული სახურავი.
 სურ. 120—121 თიხის სარკოფაგები.
 სურ. 122—123 აგურით შედგენილი და მუხის ძელით გადახურული სამარხები.
 სურ. 124—126 კატაკომბური ტიპის სამარხები.
 სურ. 127—128. მუხის ძელით გადახურული ორმოსამარხები.
 სურ. 129. ქვის ფილით გადახურული ორმოსამარხები.
 სურ. 130—131. ქვის ფილებით გადახურული ორმოსამარხები.
 სურ. 132. მიწაყრილიანი ორმოსამარხი.
 სურ. 133—135. სამარხთა ტიპები.
 სურ. 136. კატაკომბური ტიპის სამარხის განივი და გრძივი თხრილები.
 სურ. 137. მიწაყრილიანი ორმოსამარხი.
 სურ. 138. თხოთის მთის III ტერასის ხედი.
 სურ. 139. 1974 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სარკოფაგის ინვენტარი.
 სურ. 140—146 სამაროვანზე გამოვლენილი საკინძები.
 სურ. 147—149. მძივები.
 სურ. 150. სარდიონის მძივები და ბეჭედი.
 სურ. 151. ბრინჯაოს აბზინდა.
 სურ. 152. ბრინჯაოს ბეჭედი.
 სურ. 153. ძვლის საკინძი (1 ცალი).
 სურ. 154. მინის ხუთწახნაგა სანელსაცხებლე.
 სურ. 155. მინის ჭურჭელი.
 სურ. 156—165. IV ს.-ის სამარხების ინვენტარი.
 სურ. 166. სარკოფაგის მუხის ძელური გადახურვა.
 სურ. 167. სარკოფაგის ჩაღეწილი სახურავი.
 სურ. 168. სარკოფაგის ორწილადი სახურავი.
 სურ. 169. თიხის სარკოფაგი.
 სურ. 170. მუხის ძელური გადახურვა.
 სურ. 172. სარკოფაგის ორწილადი სახურავი.
 სურ. 173—174. სამარხეული ინვენტარი.



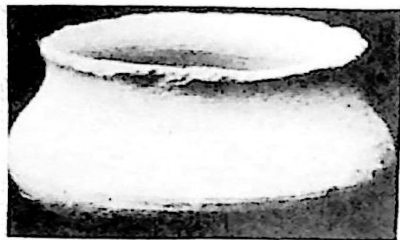
1



2



3



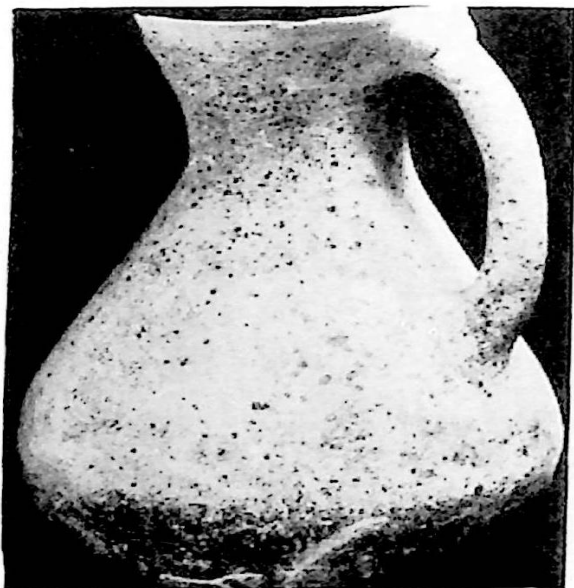
4



5



6



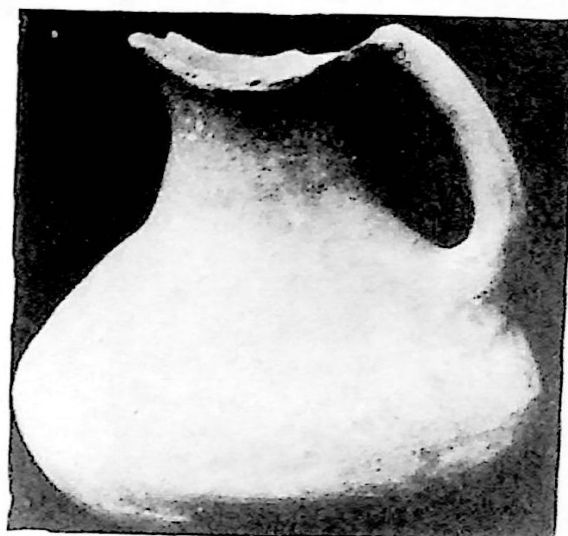
7



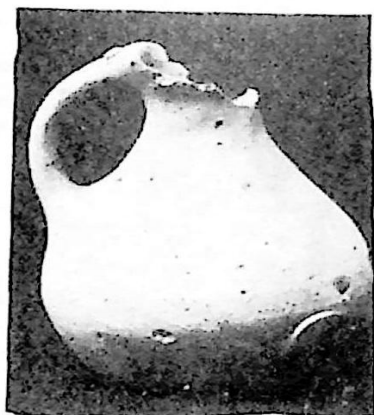
8



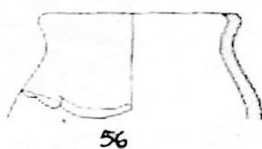
9



10



11



56



56



49



49



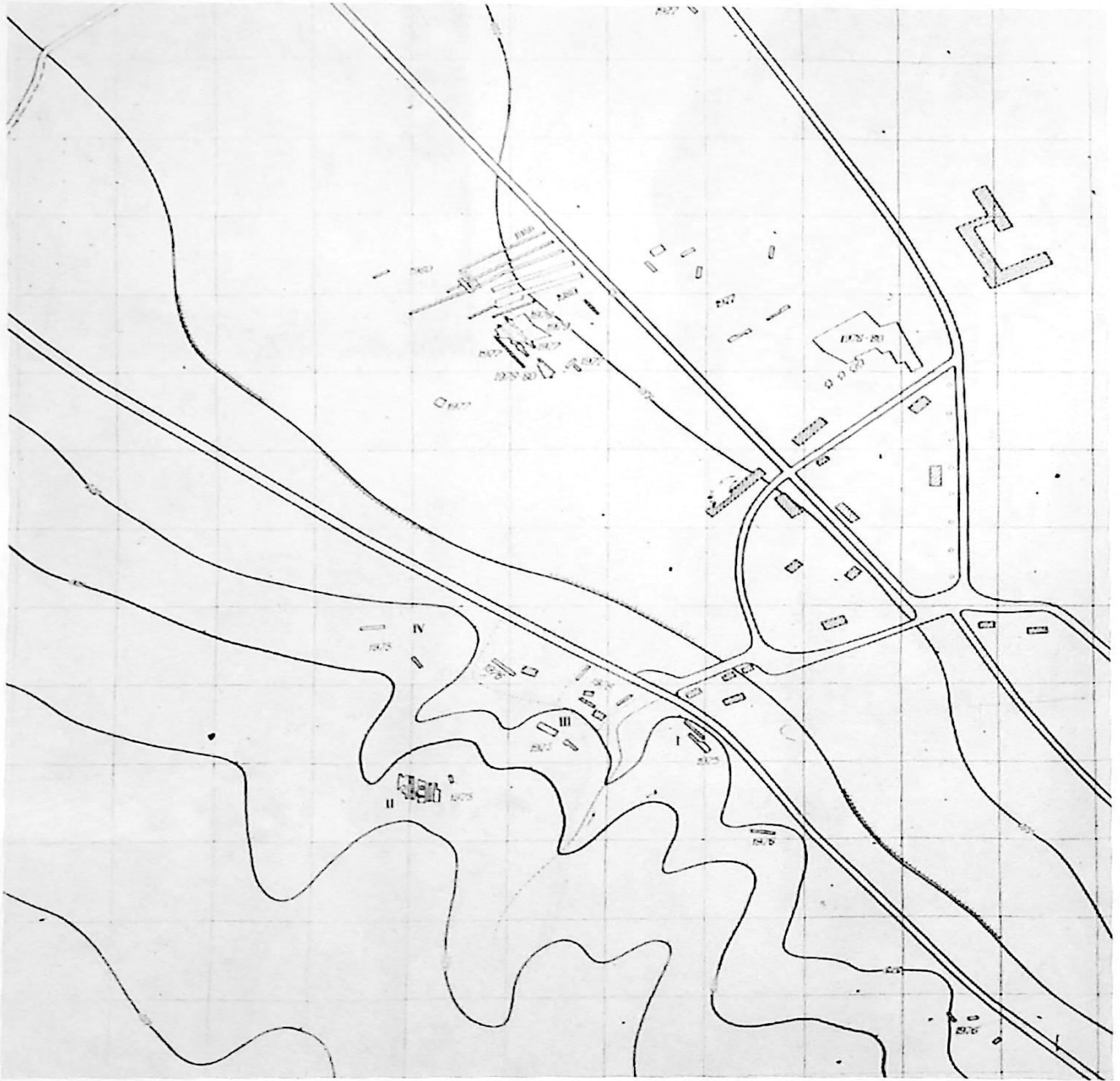
24



12



კატეგორია



1975-1980 წწ. ნაპროექტული
ბუნებრივი სავაჭრო
ბაზარი



14



15



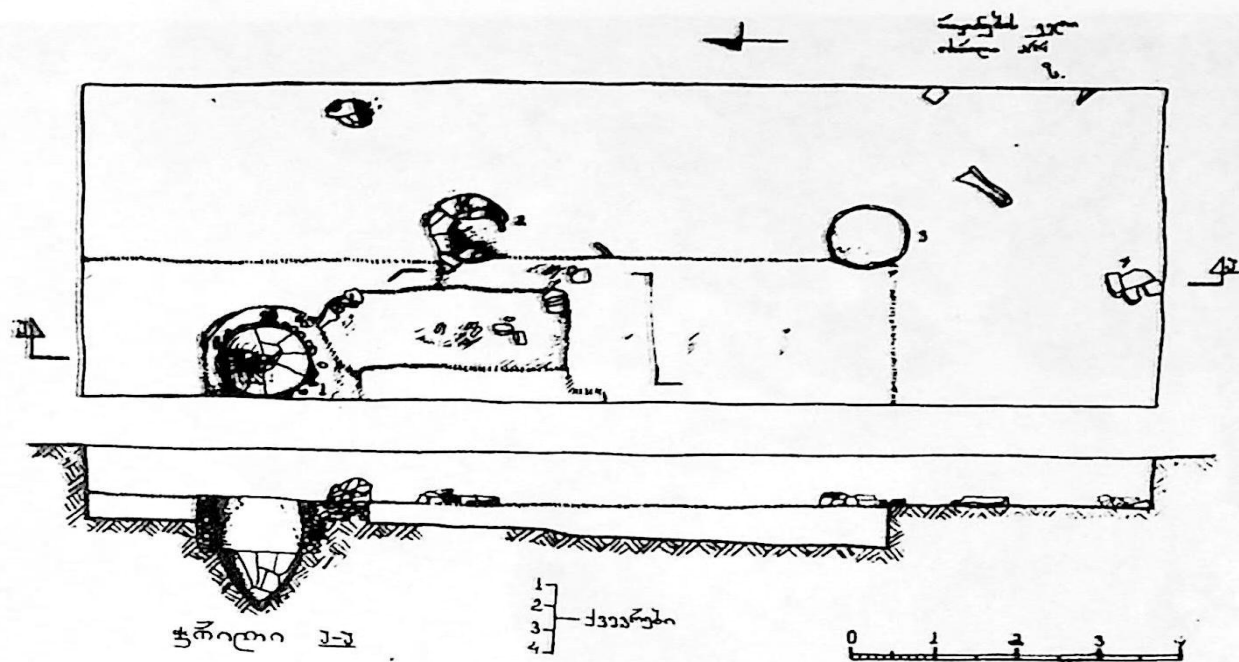
16



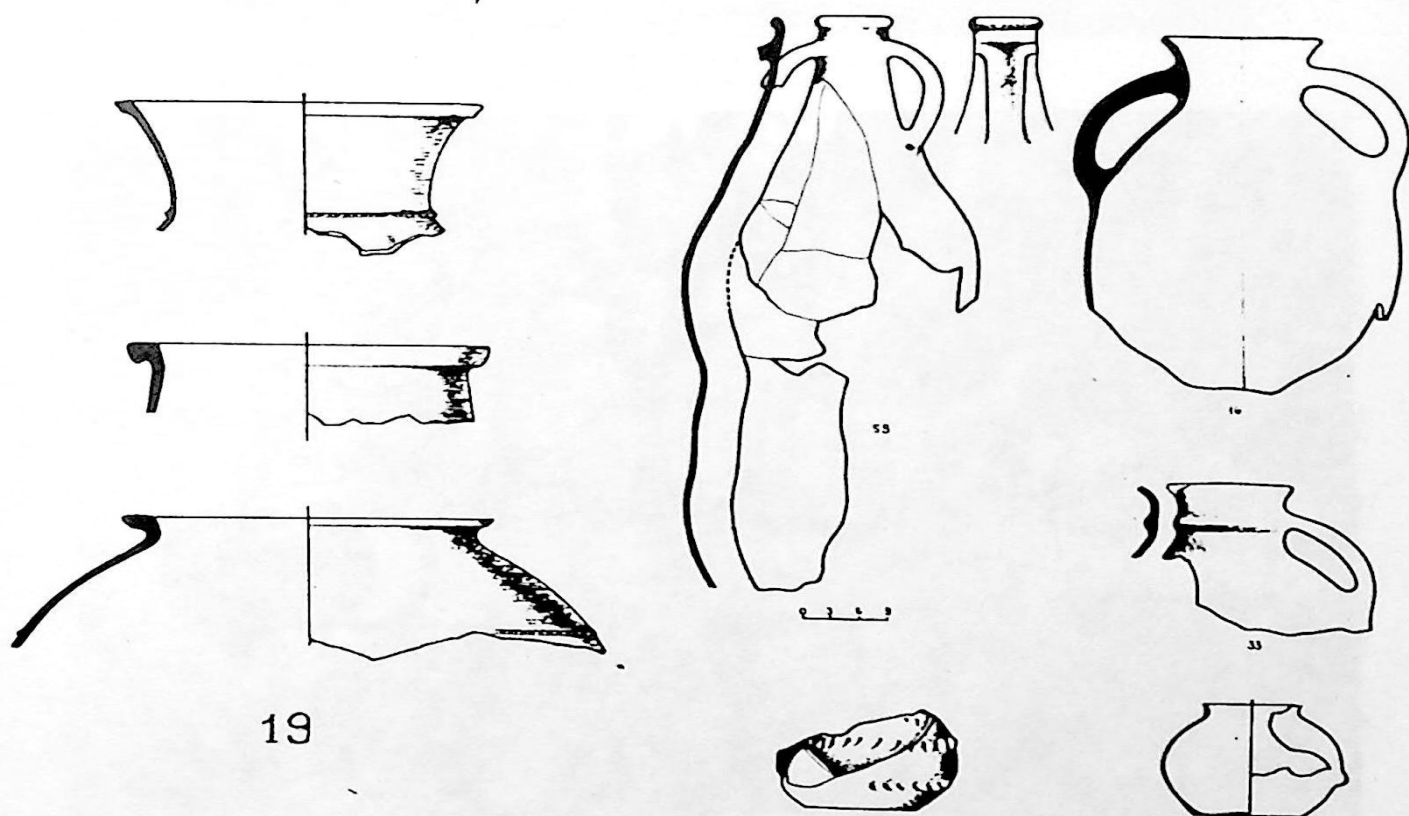
17



175

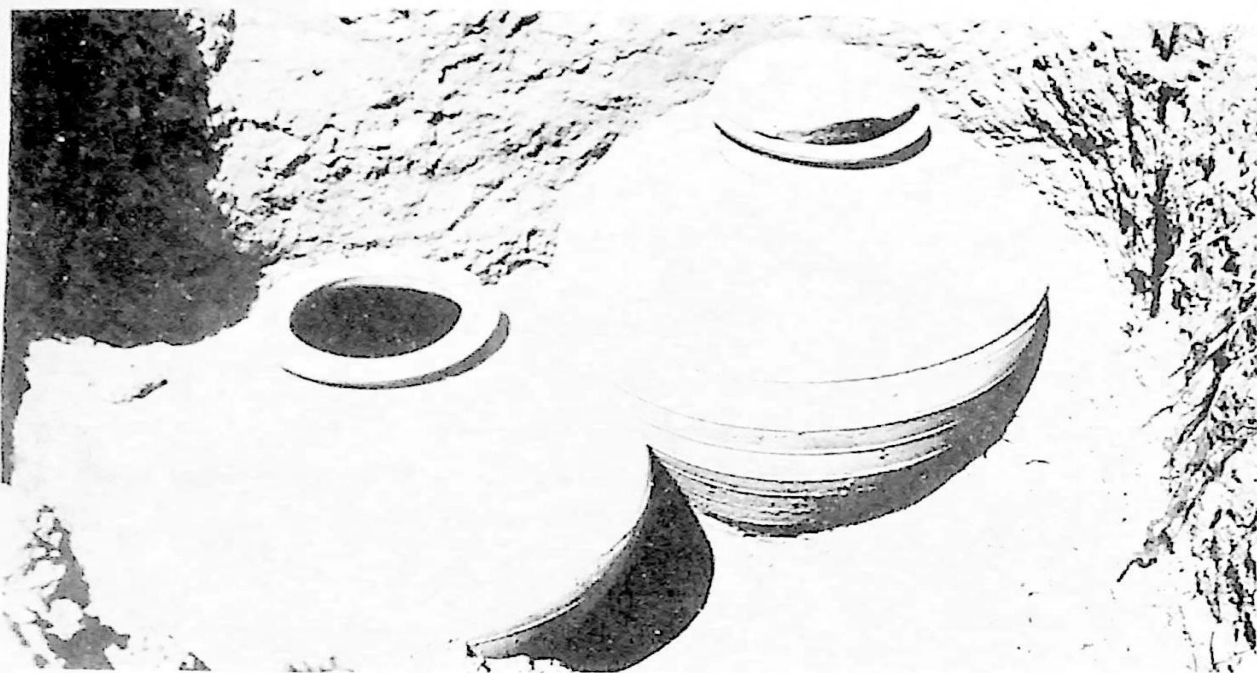


18

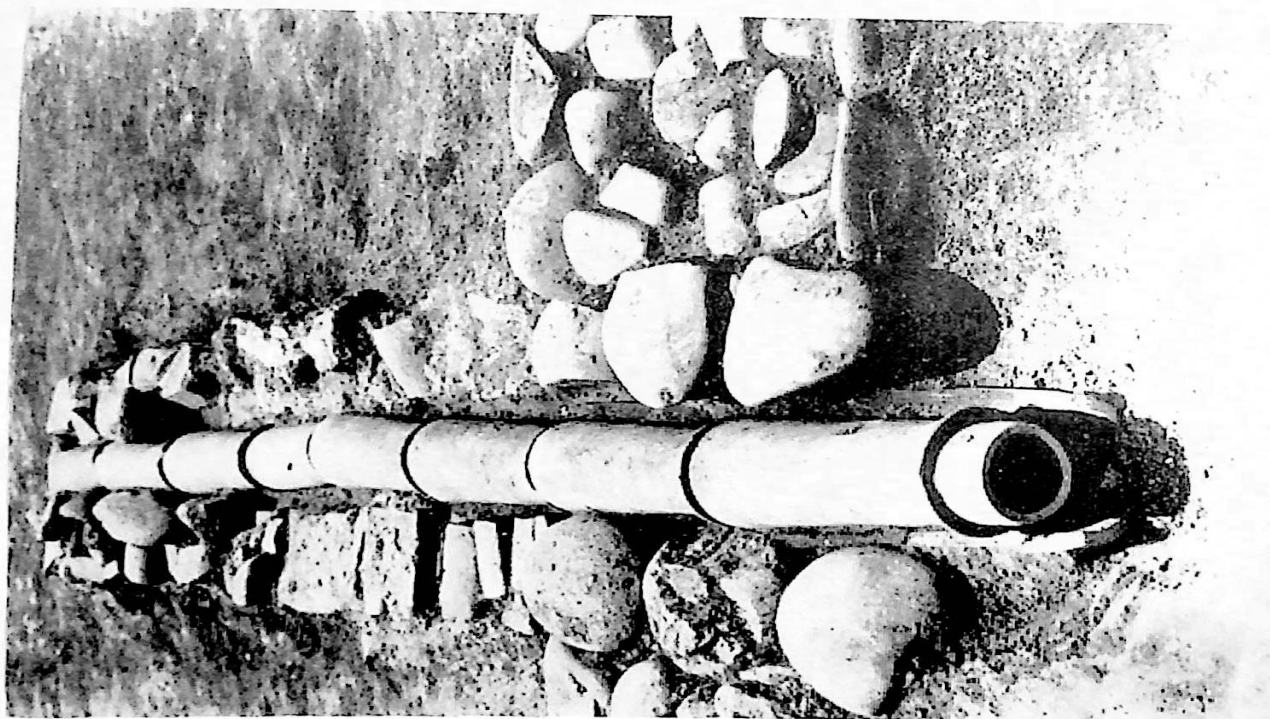


19

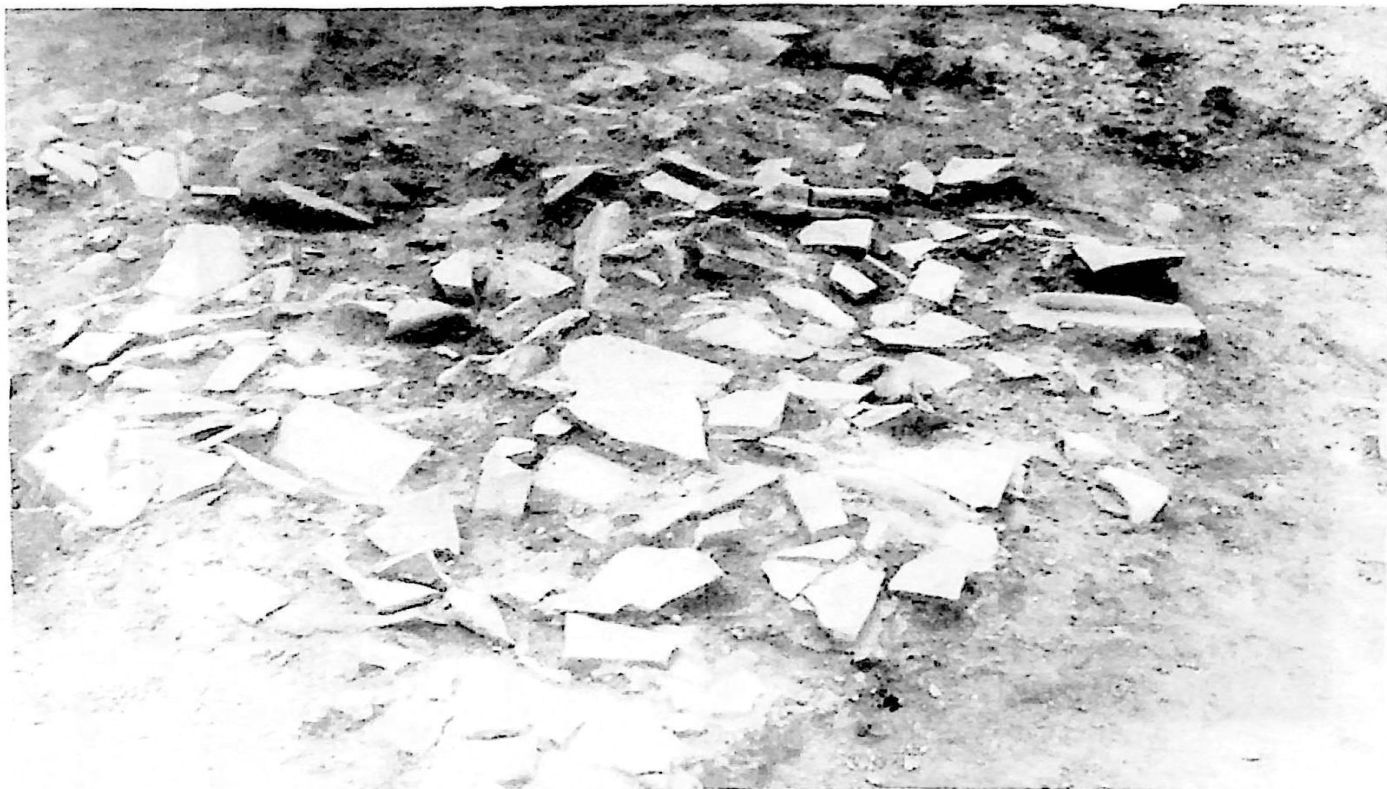
20



21



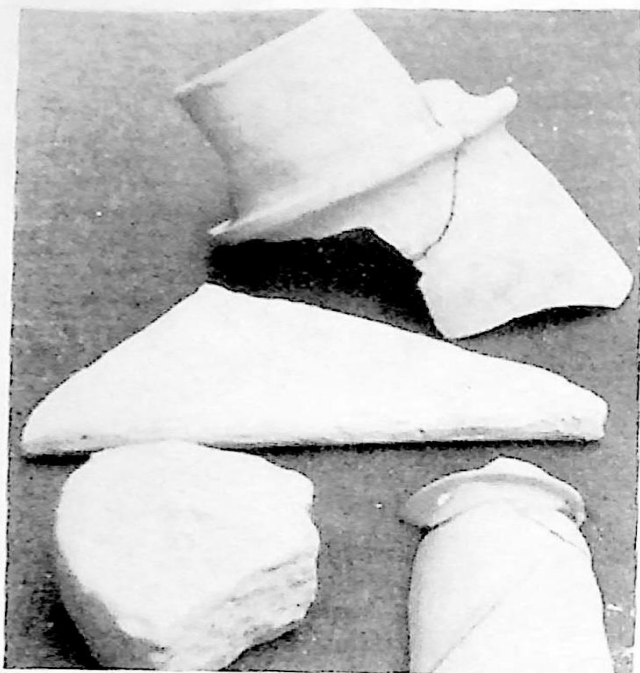
22



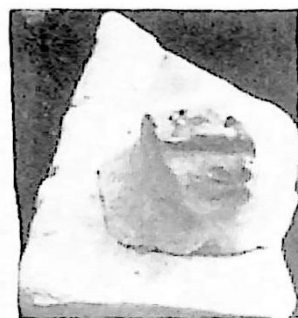
23



24



25



26



27



28



29

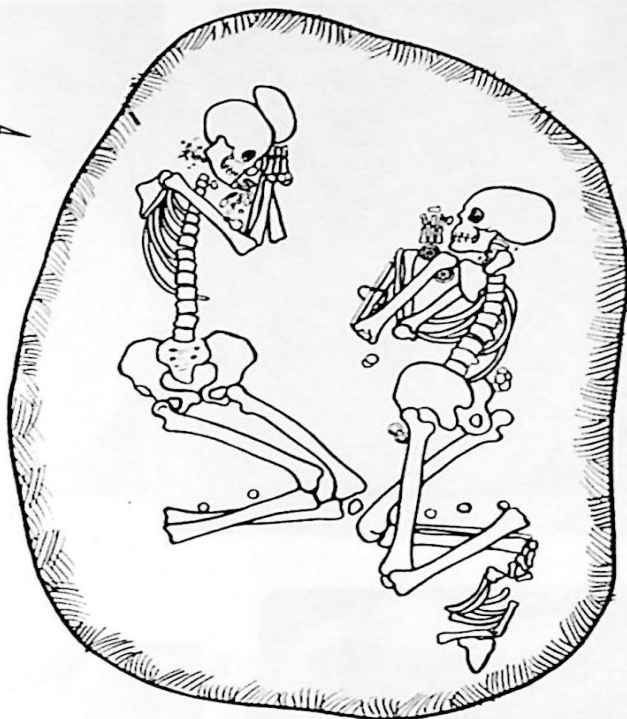


30

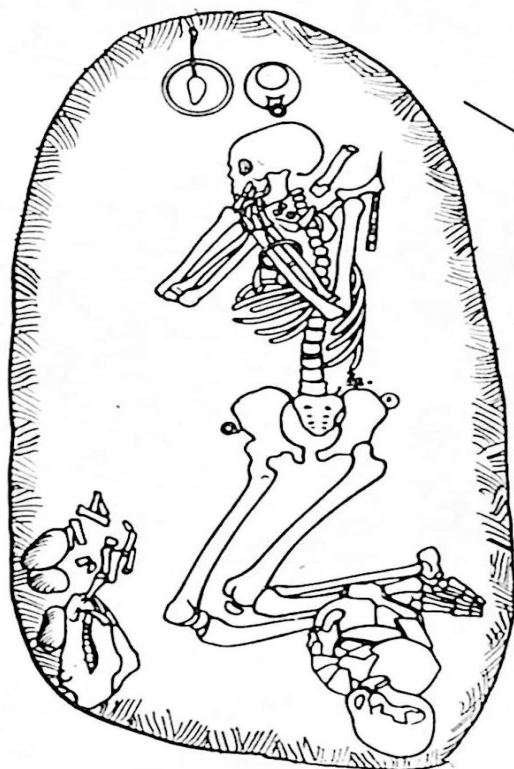


33

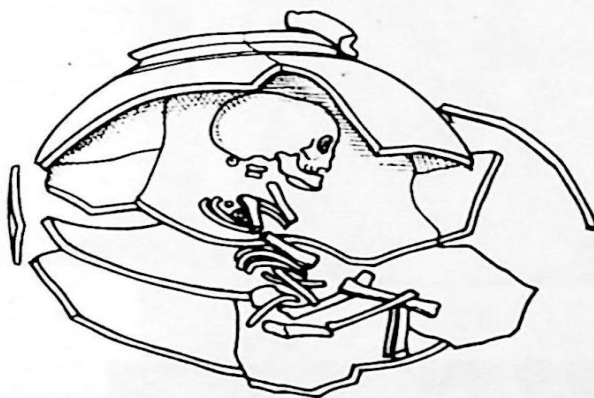
4



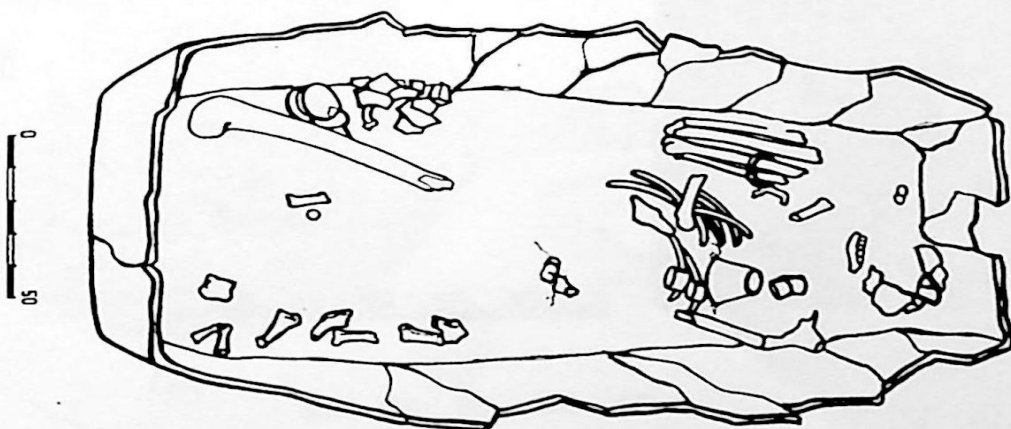
33



33



32



31



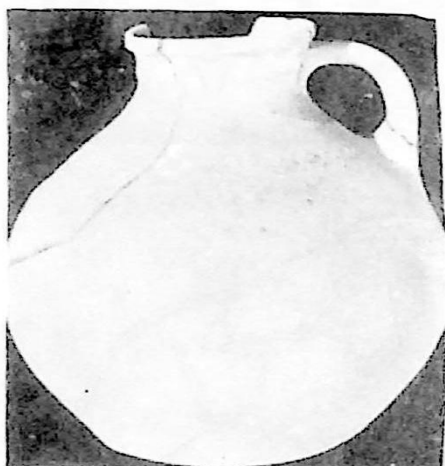
34



35



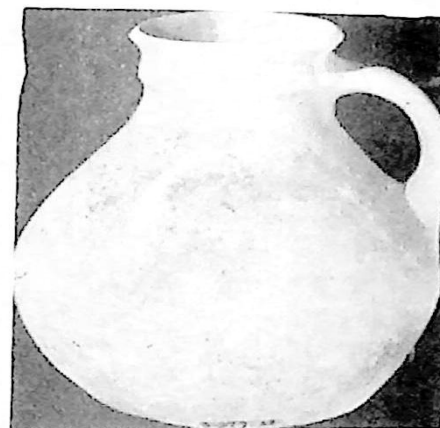
36



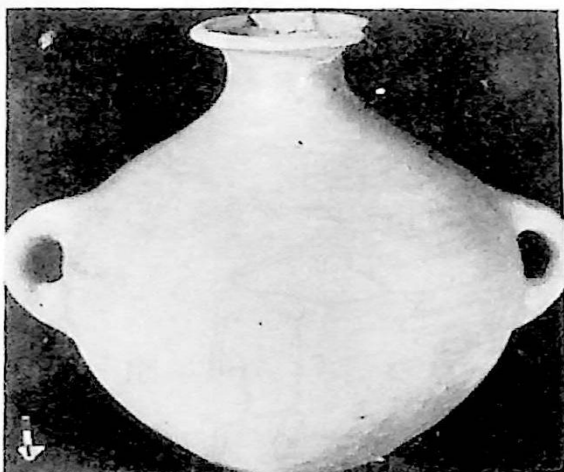
37



38



39

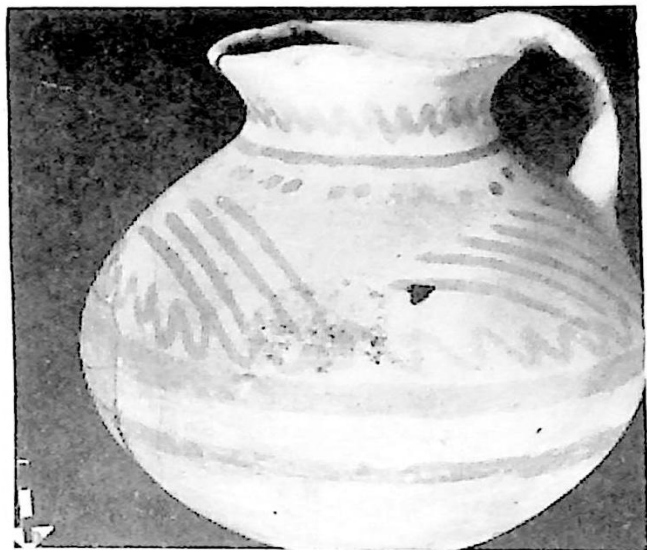


40

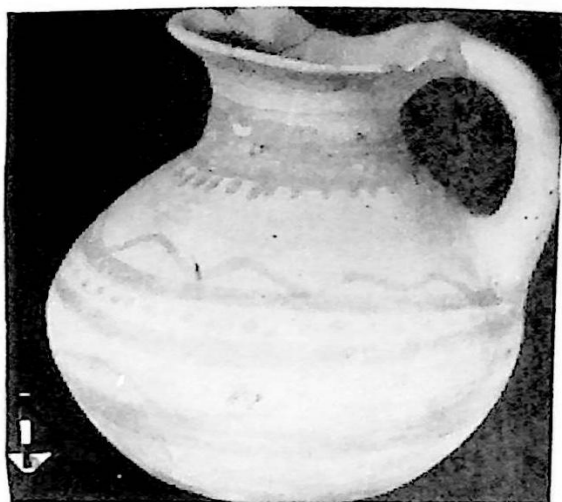


41

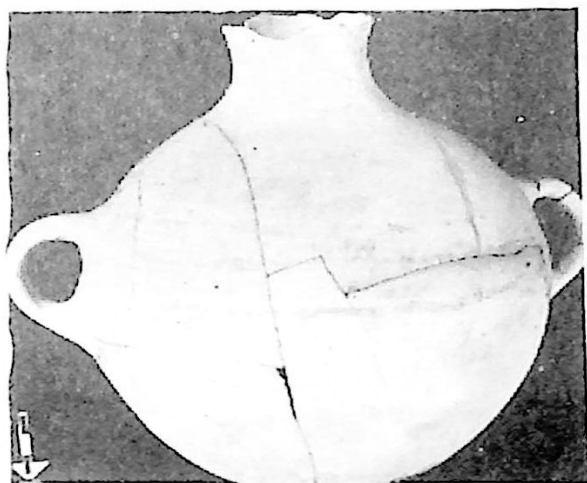




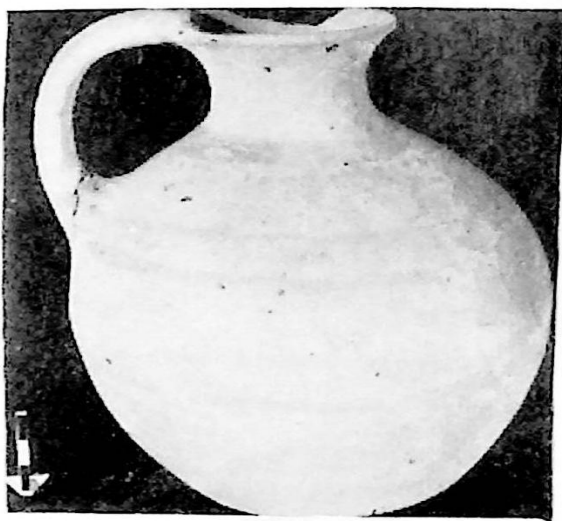
42



43



44



45



46



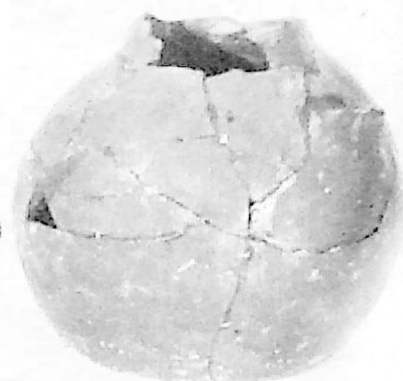
46



47



48



49



50



51



52



53

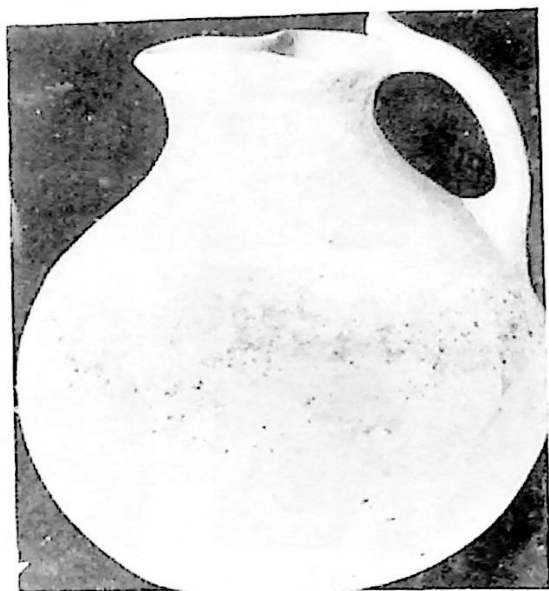


54

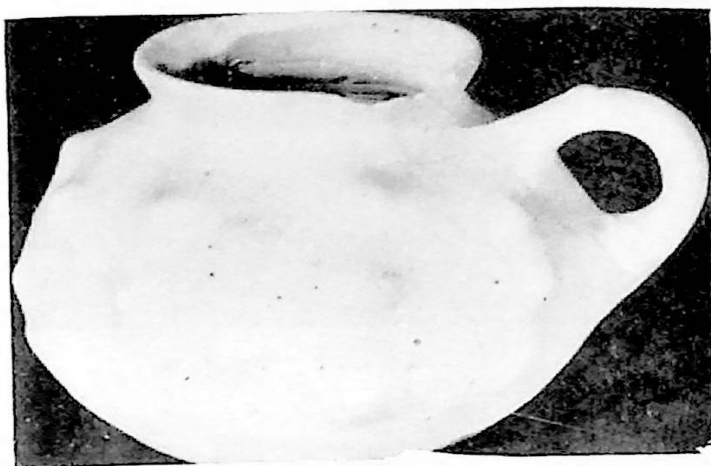


55

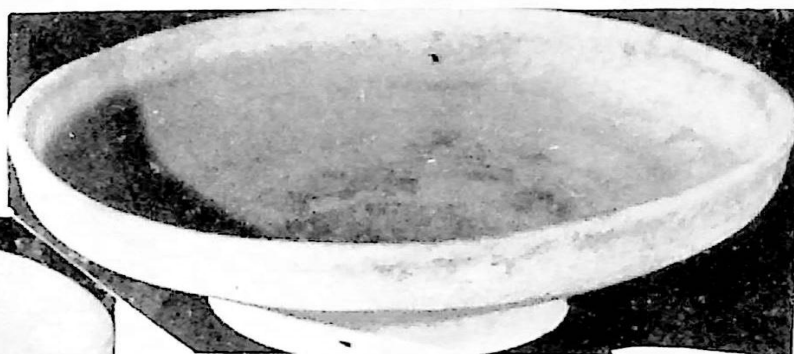




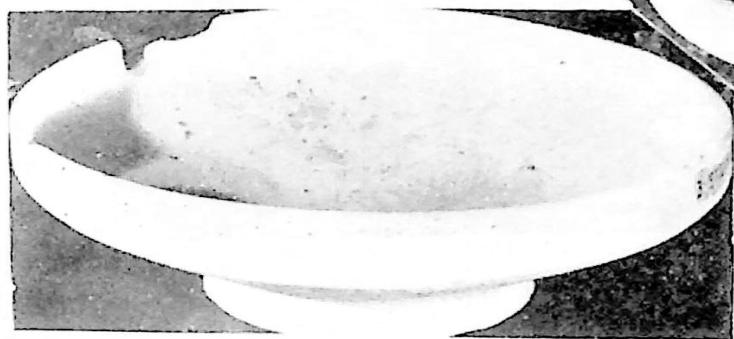
56



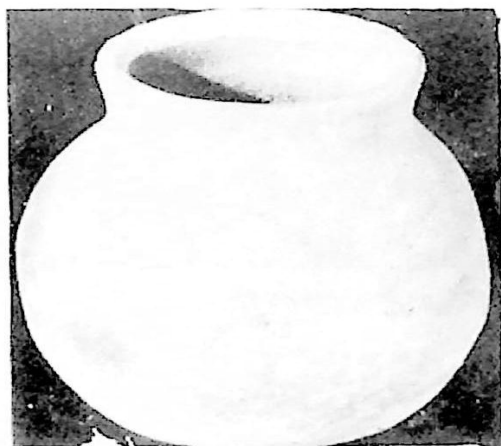
57



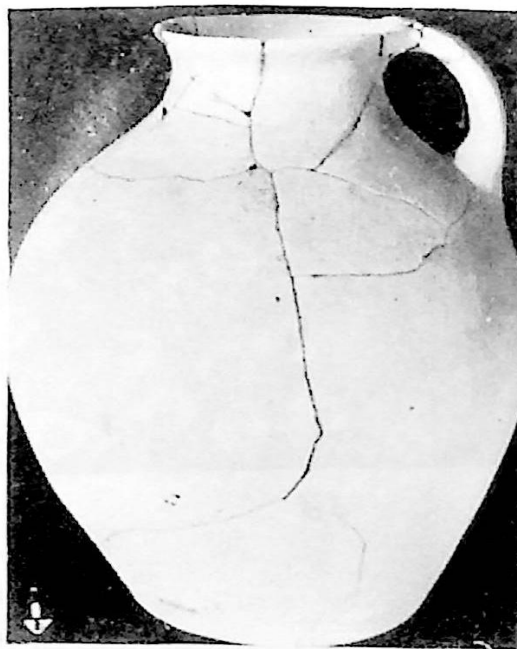
58



58

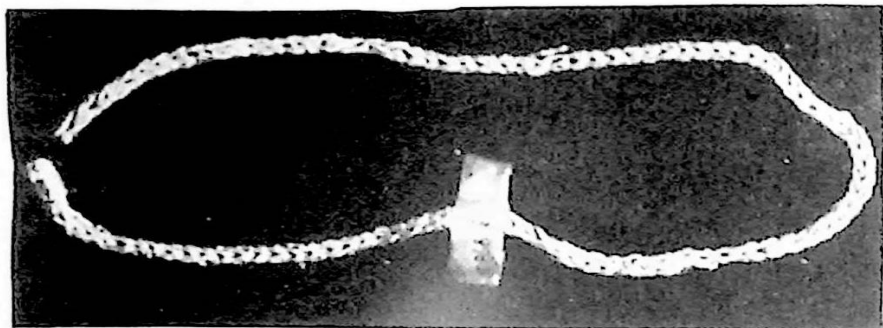


60

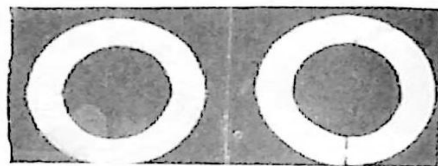


59





61



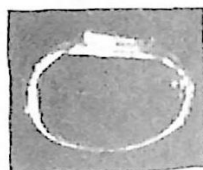
62



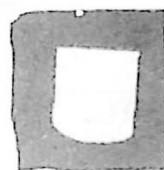
63



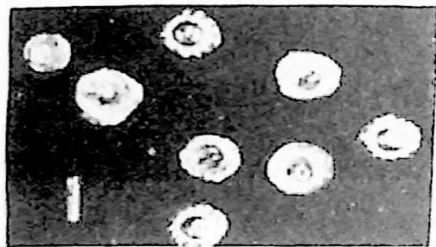
64



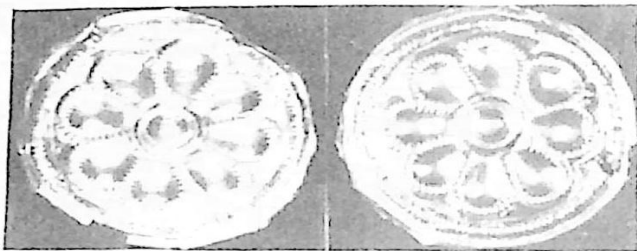
65



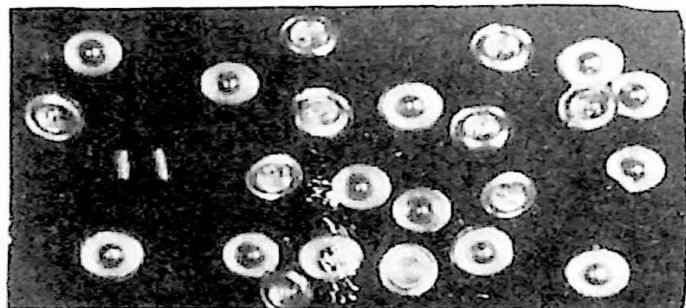
66



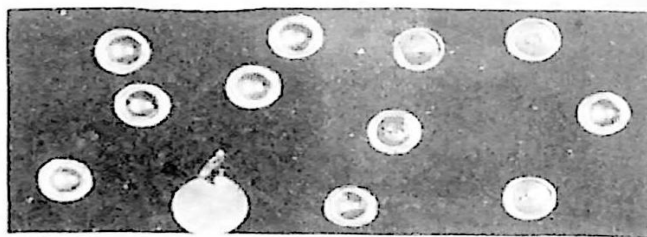
67



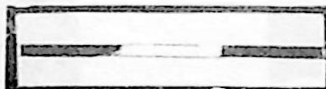
68

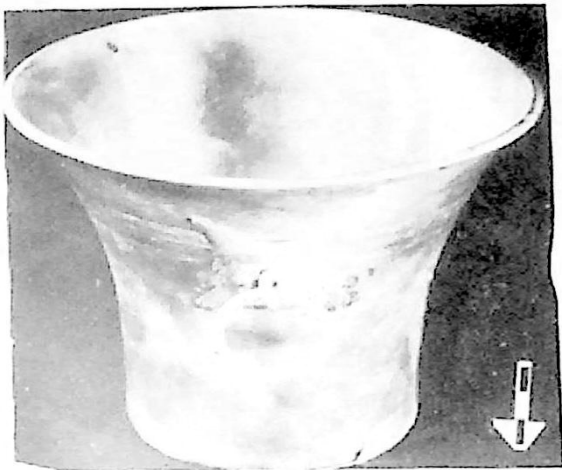


69



70

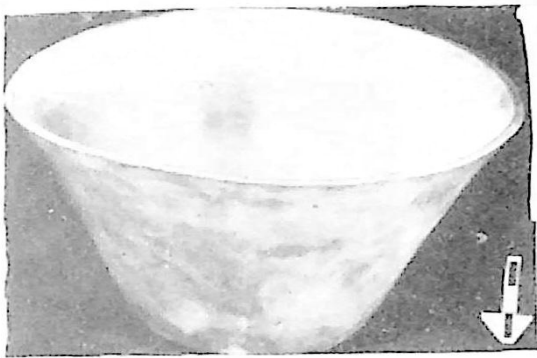




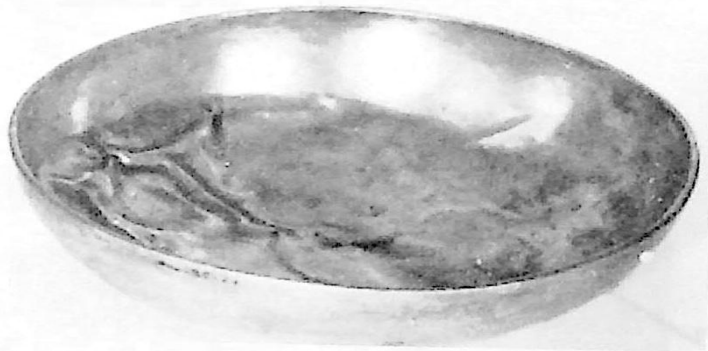
71



72



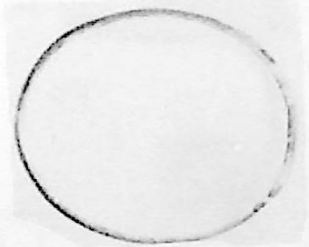
73

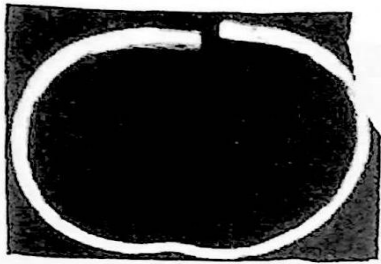


74

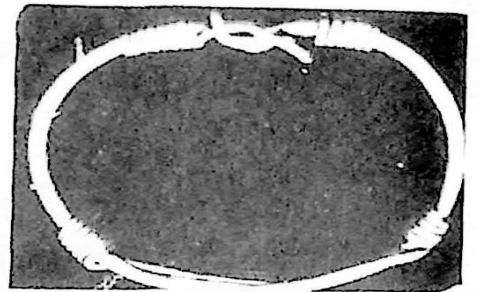
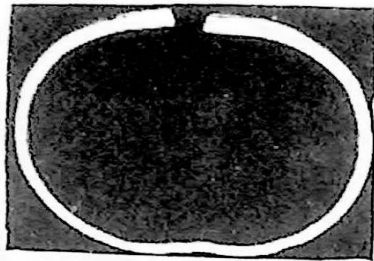


75

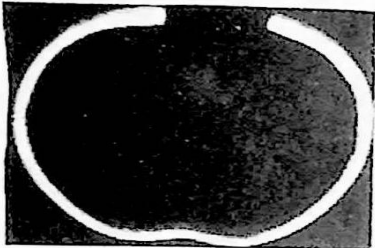




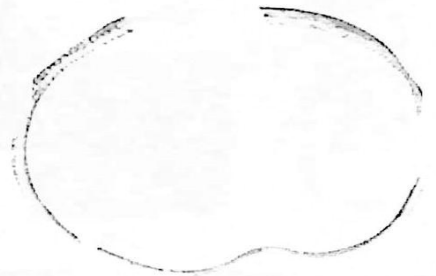
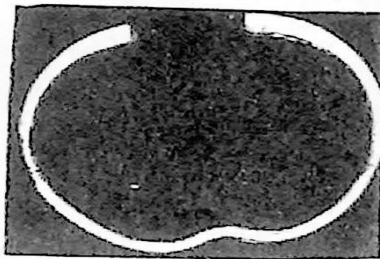
76



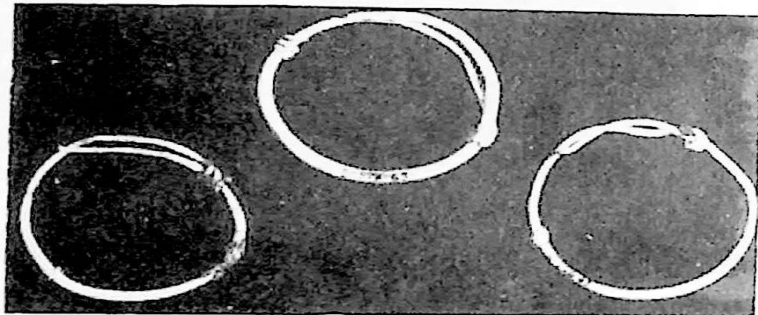
77



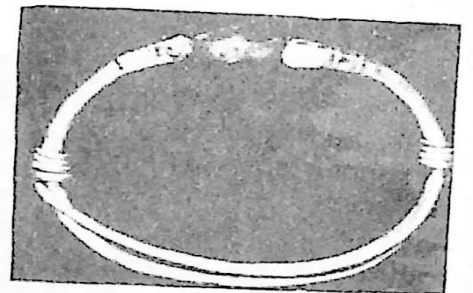
78



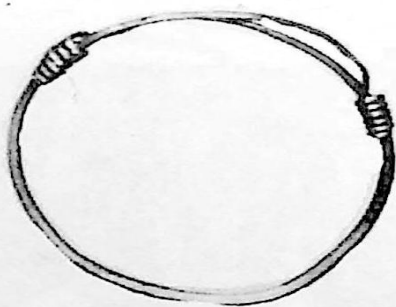
79



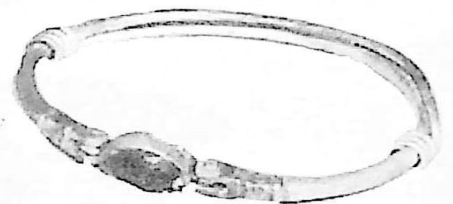
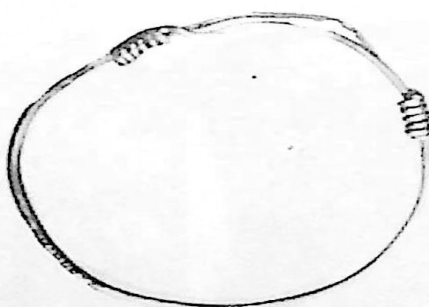
80



81



82



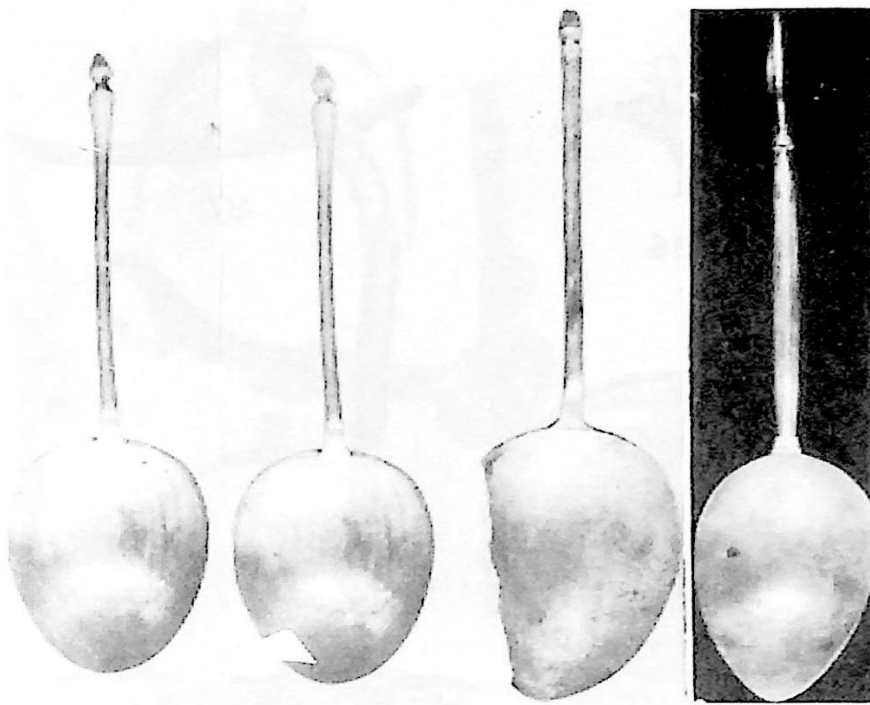
81



83



84



85

86



87



87



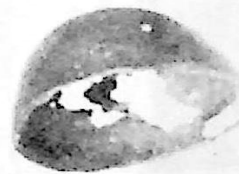
88



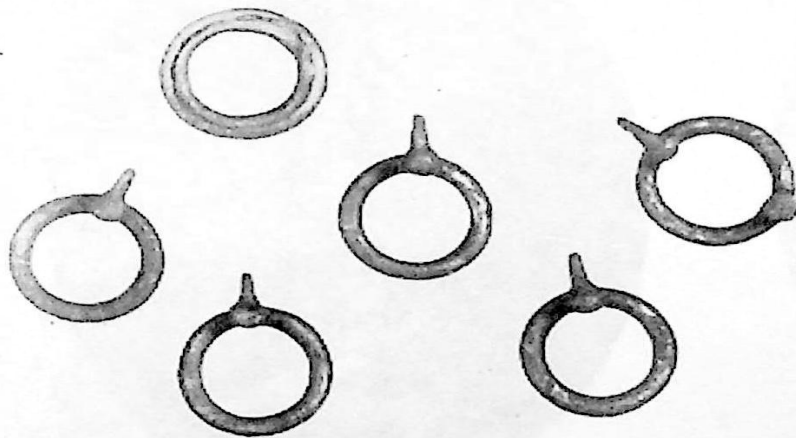
89



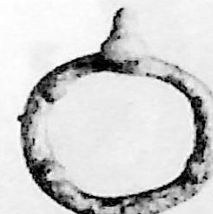
90



92



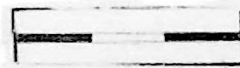
91



93



94

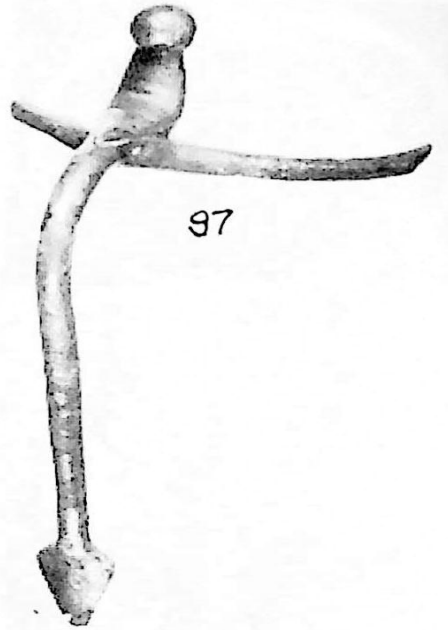




95



98



97



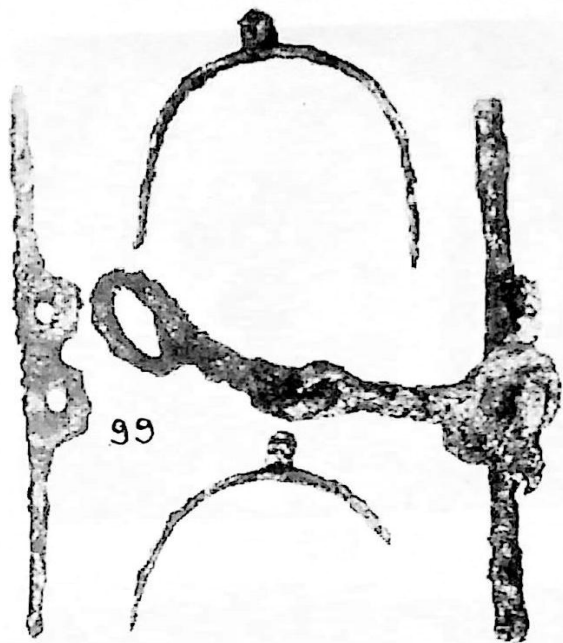
96



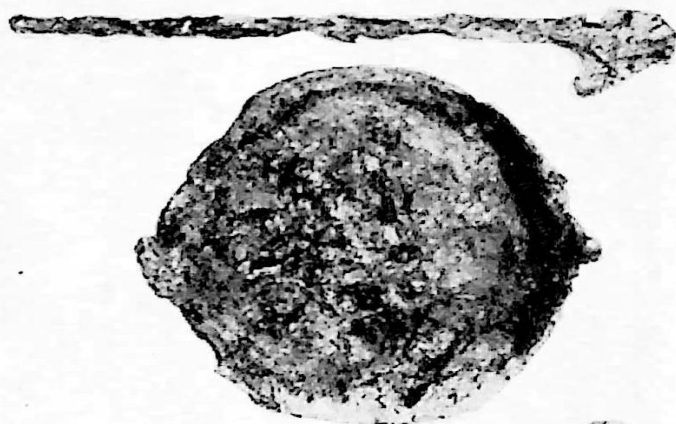
95



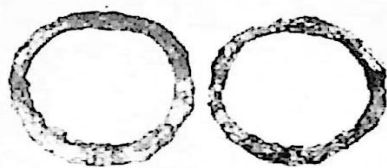
95



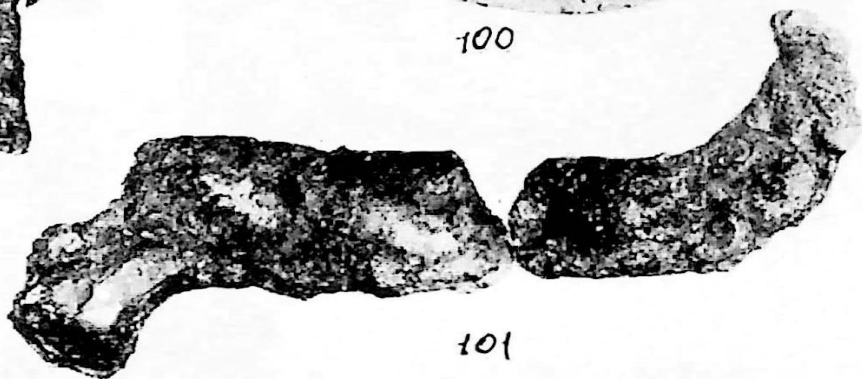
99



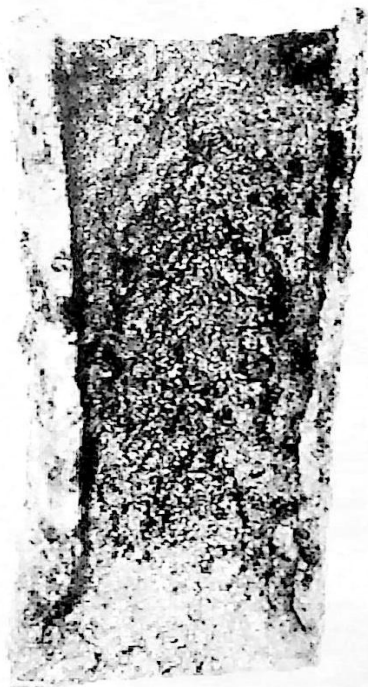
100



99



101



102



103



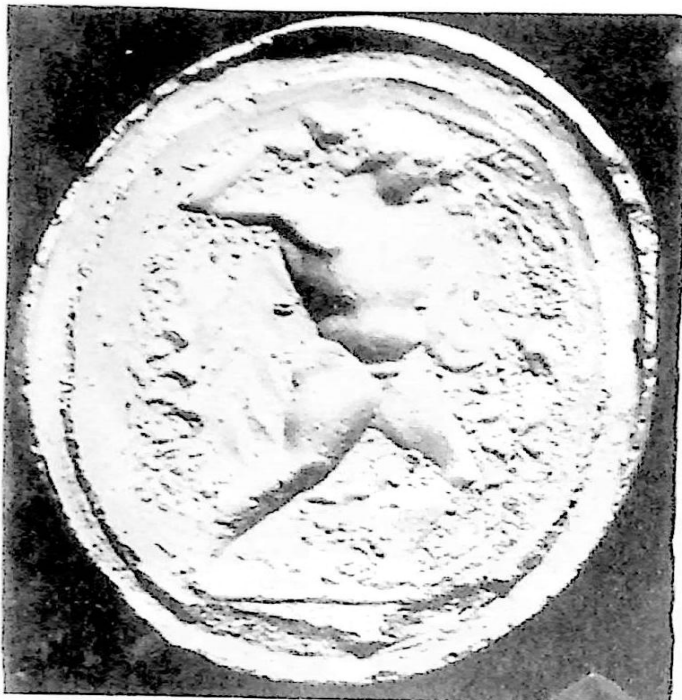
104



105



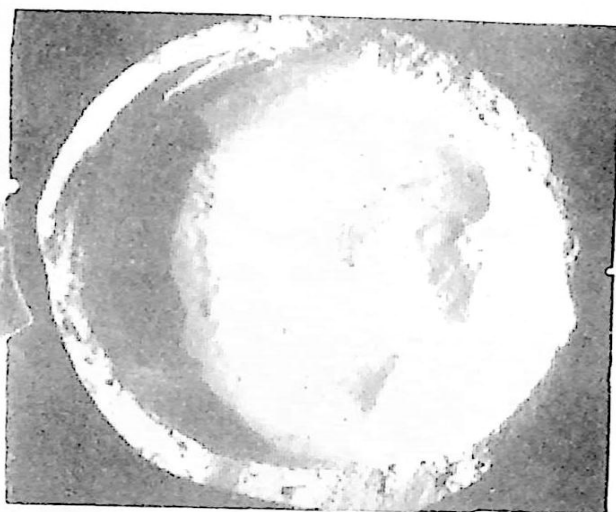
106



107



109



110



108



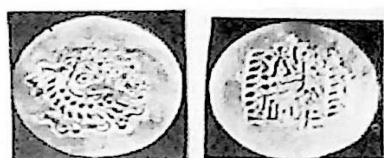
112



113



114



1



1



2



3



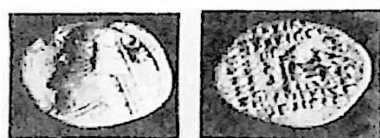
3



3



3



3



3



4



4



4



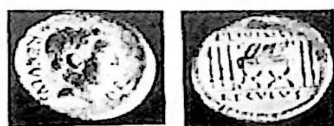
4



4



4



4



5



6



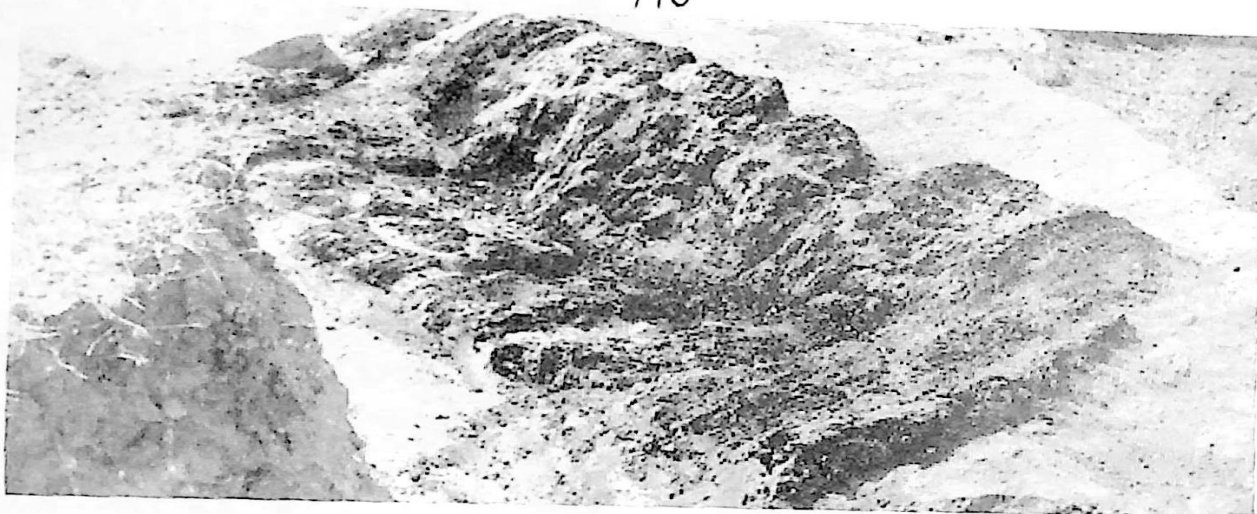
7



8



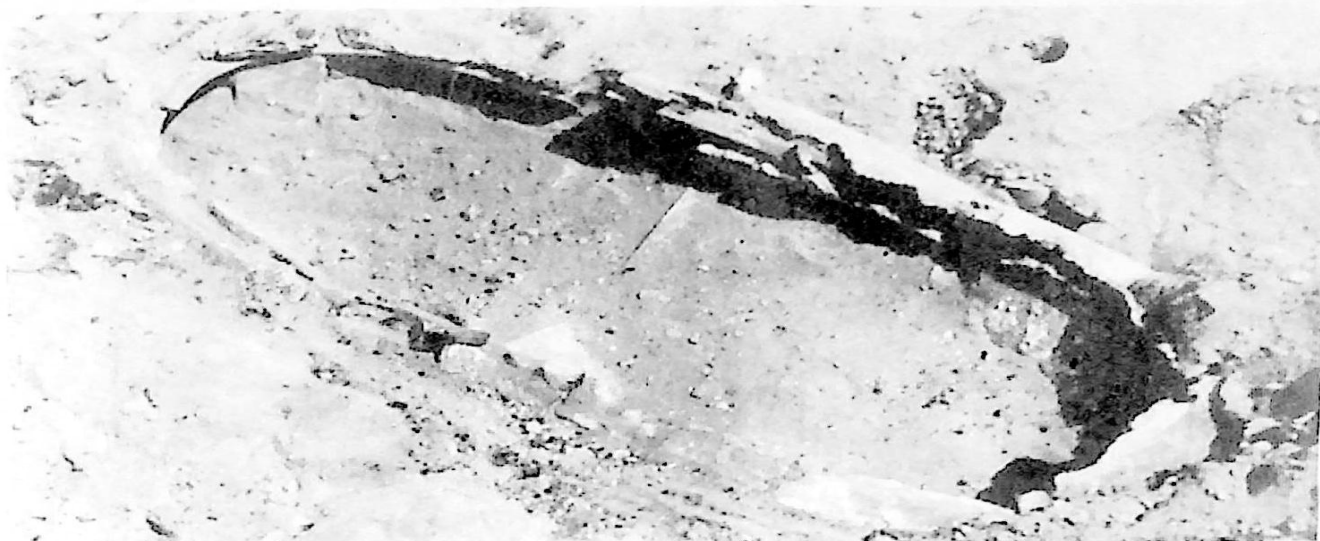
116



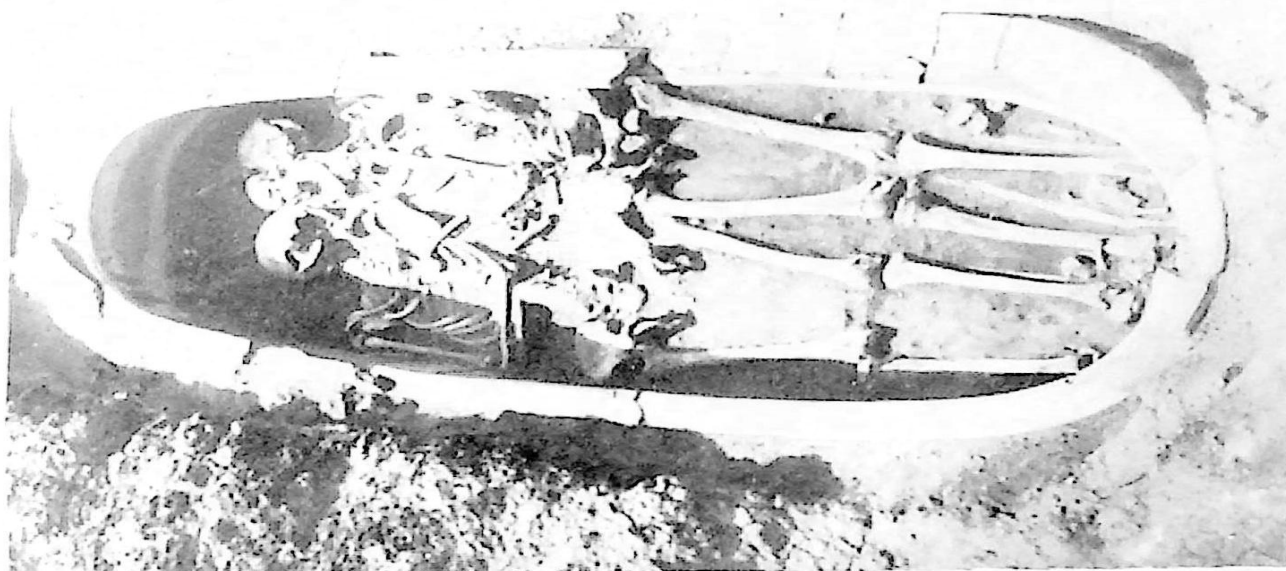
117



118



119



120



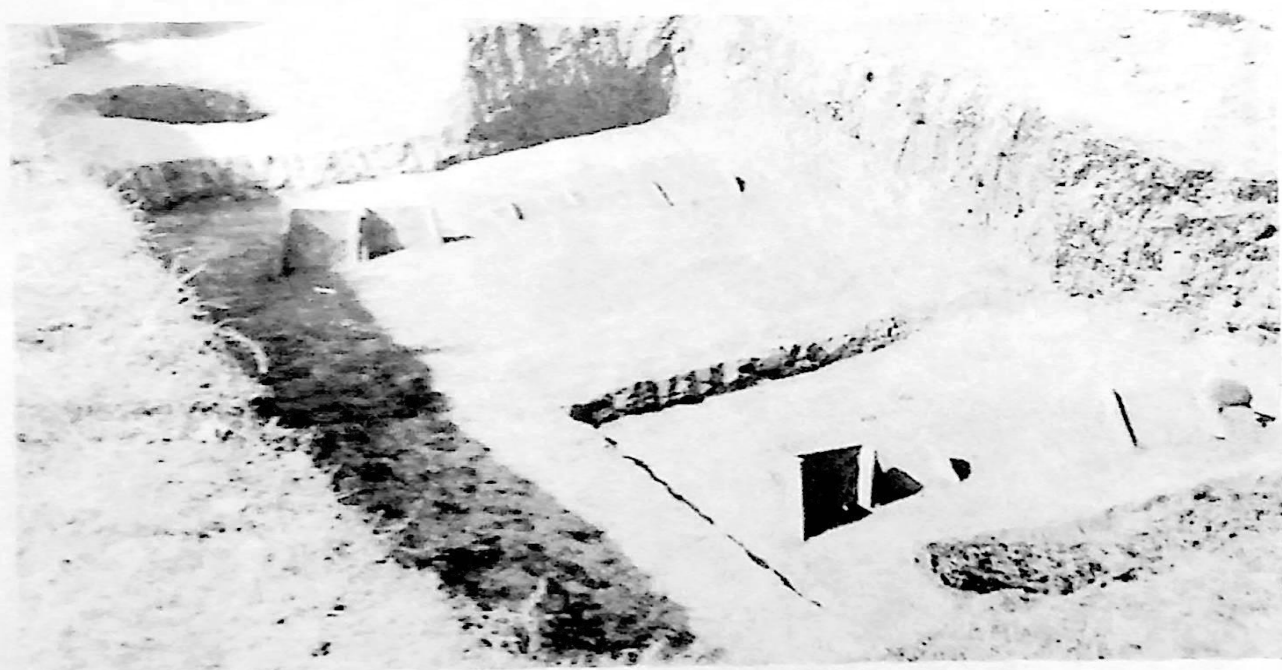
121



122



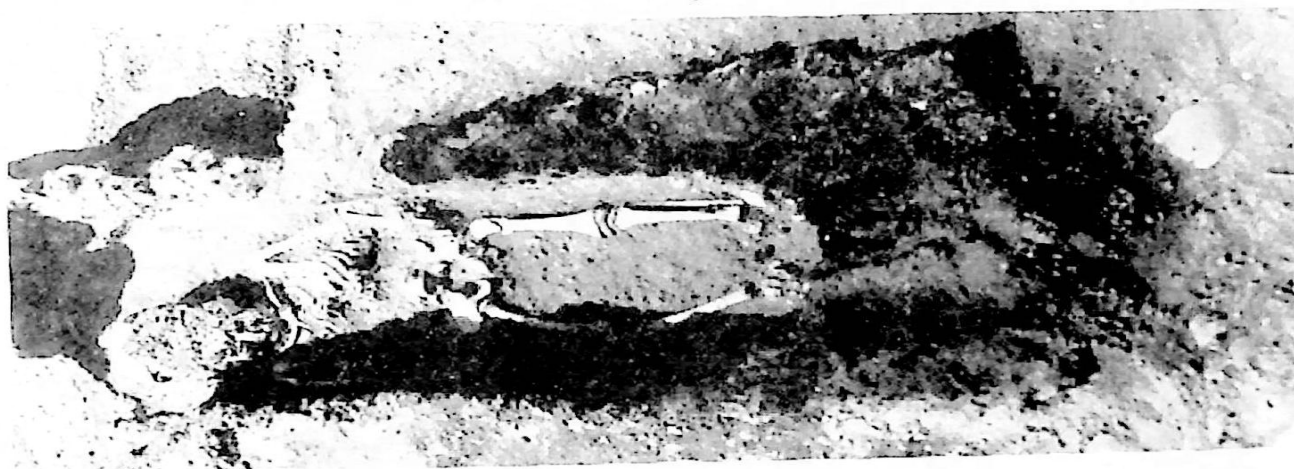
123



124-126



127



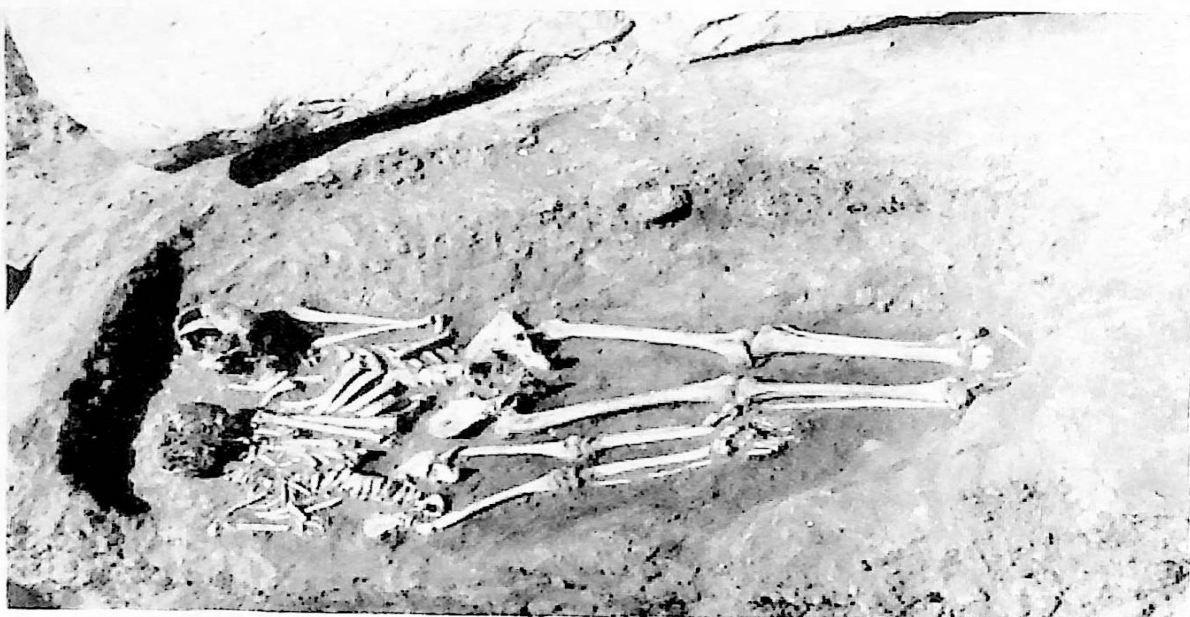
128



129



130



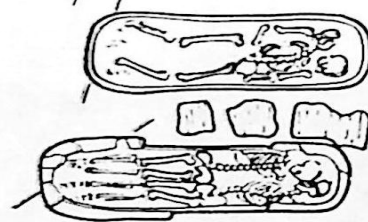
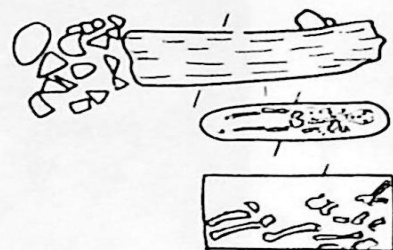
131



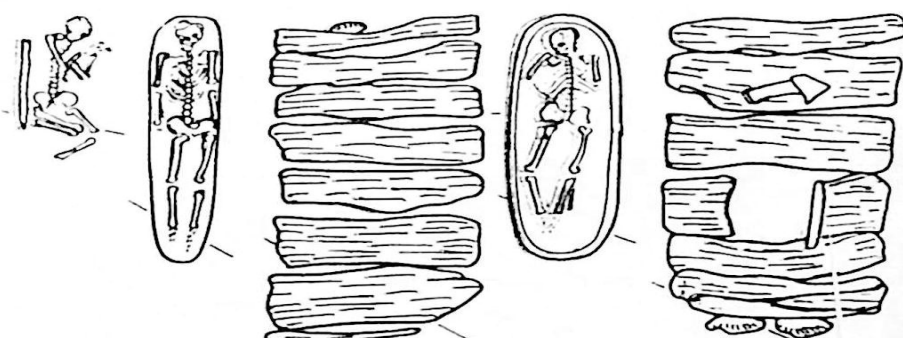
132



133



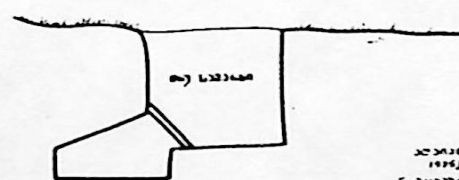
135



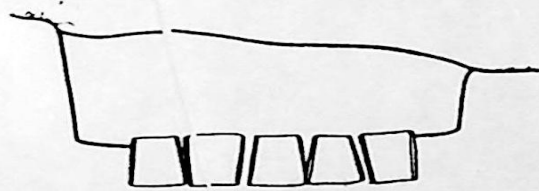
134

134 135 136

134 135 136

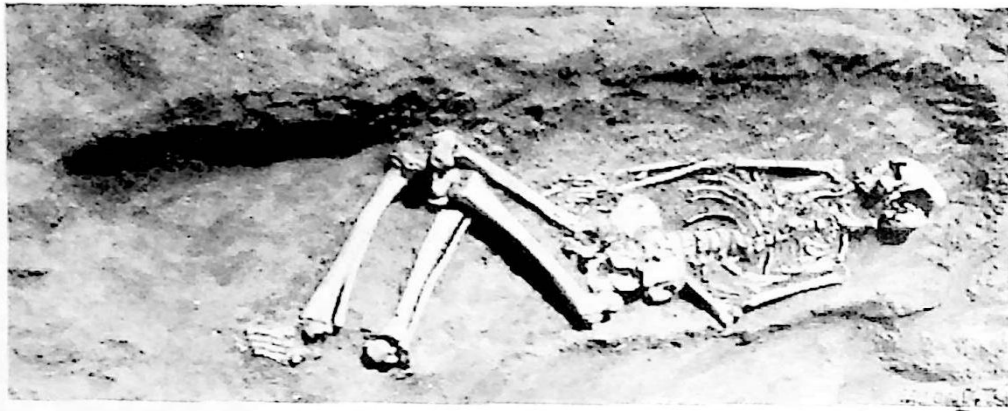


134 135 136



134 135 136

136



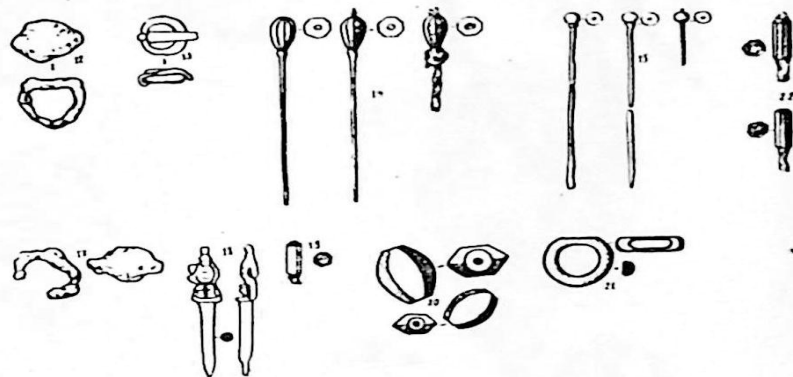
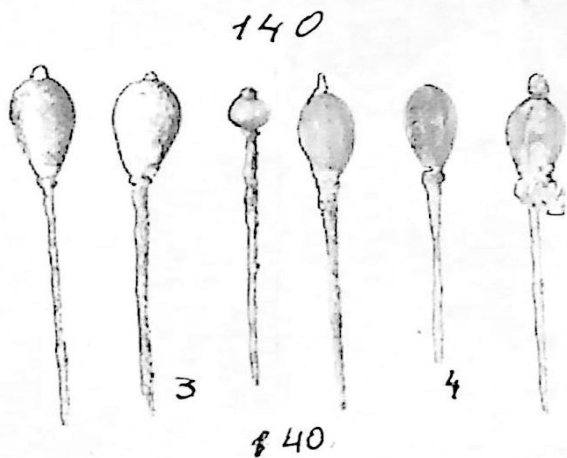
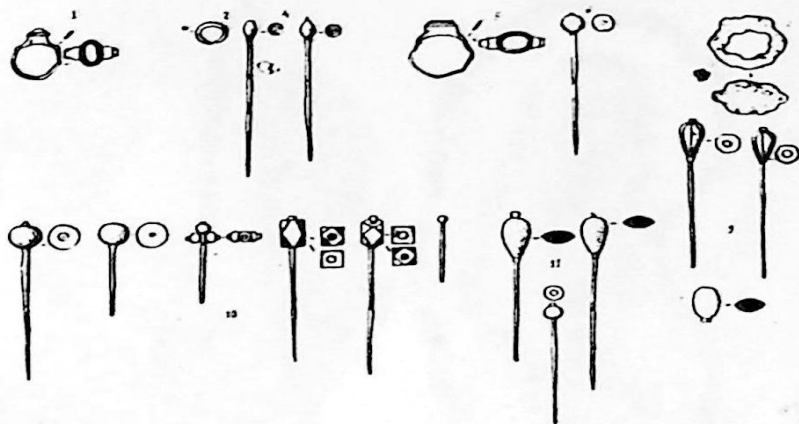
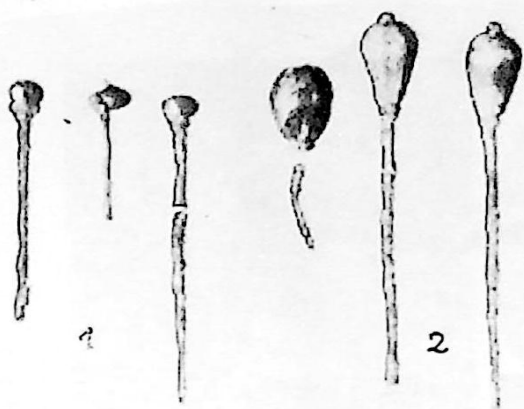
137



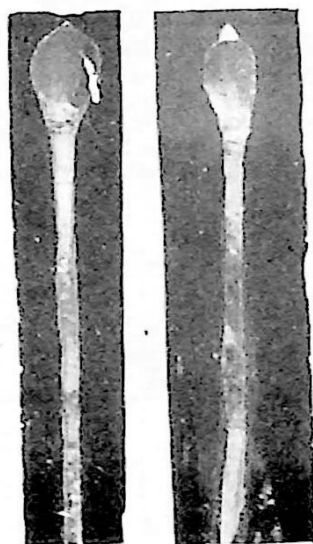
138



139



140



141



142



2

146



142



143



144

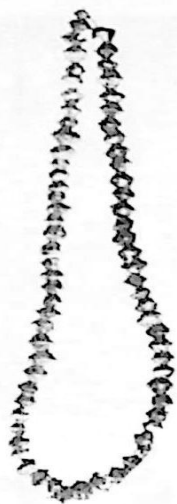


145





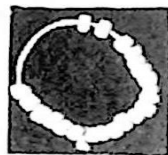
147



147s



148



149



150



151



152



153



154



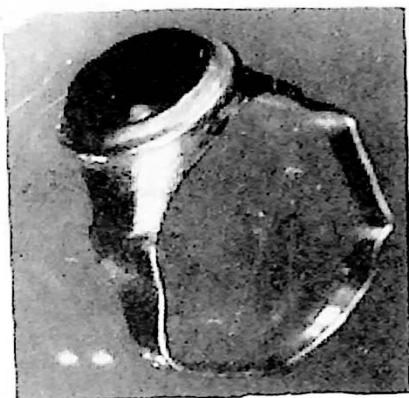
1



155²



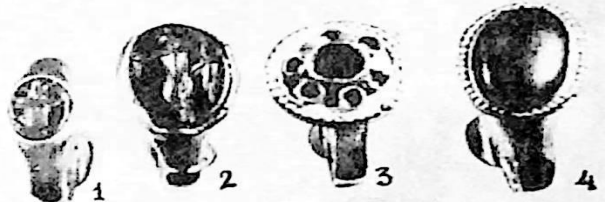
3



156



160



157



161



1



2



3

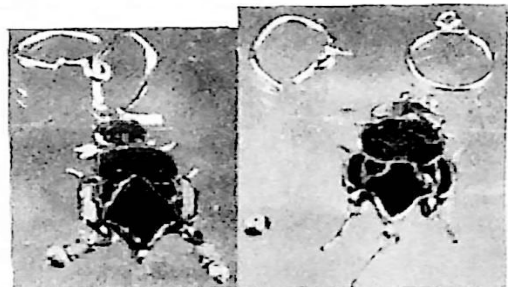


4

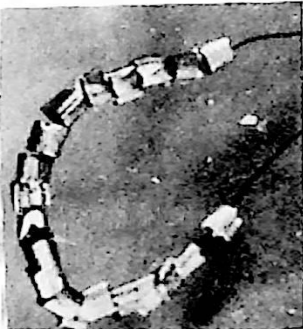
158



162



159



165



163



164



166



167



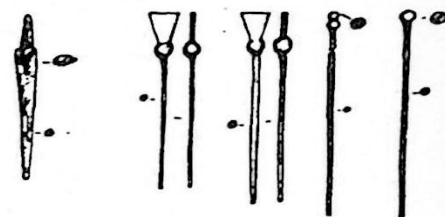
169



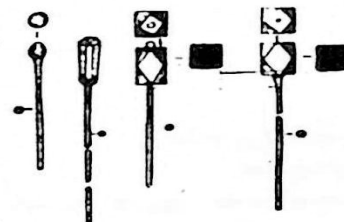
165



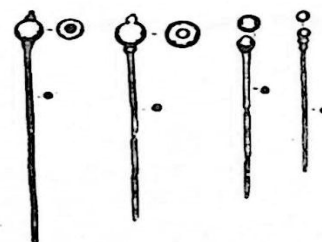
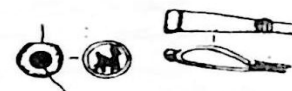
170



172



173



174



171



172

შ ი ნ ა ბ რ ა ნ ი

წინასიტყვაობა	3
შესავალი	4
რიყიანების ველის სამაროვანი	18
სამაროვანზე მოპოვებული მასალის ანალიზი	43
თხოთის მთის სამაროვანი	83
სამარხეული მასალის ანალიზი	91
-თიხის სარკულავების გავრცელებისა და დამთარიღების საკითხისათვის შიდა ქართლში	100
დასკვნები	107
Материальная культура Шиды Картли (резюме)	113



Нино Георгиевна Мирианашвили
МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА ШИДА КАРТЛИ
(на грузинском языке)

რეცენზენტები — ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატები: შ. ჩართოლანი,
ზ. შატბერაშვილი

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 2275

რედაქტორი ა. ბოხოჩაძე
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ბაქრაძე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლომიძე
ტექნორედაქტორი ც. ქამუშაძე
კორექტორი ლ. ჯაში

გადაეცა წარმოებას 15.12.82; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19.10.83;
ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 14.0;
საადრიცხო-საგამომცემლო თაბახი 10.1;

უც 05585;

ტირაჟი 1300;

შეკვეთა № 4082;

ფასი 1 მან. 40 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19